TÜRKMENISTAN

Nobatguly Rejebow - şahyr, dramaturg ýazyjy

Nobatguly Rejebow 1946-njy ýylyň 1-nji sentýabrynda Serhetabat (ozalky Guşgy) etrabynyň Sandykgaçy obasynda doguldy. Ol oba mekdebini, soňra Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň daşary ýurt dilleri fakultetini tamamlady. Nemes dili mugallymy bolup işledi.

1975-nji ýylda Aşgabada göçüp geldi. Ol «Tokmak» žurnalynda, «Türkmenistan» neşiýatynda, «Garagum» žurnalynda, «Edebiýat we sungat» gazetinde dürli wezipelerde işledi. Ol köp ýyllar Oguzhan adyndaky «Türkmenfilm» birleşiginde «Naýza» žurnalynyň baş redaktory bolup zähmet çekdi.

Häzir ol Oguzhan adyndaky «Türkmenfilm» birleşiginiň baş redaktory.

Dürli ýyllarda şahyr Nobatguly Rejebowyň on ýedi sany goşgular ýygyndysy neşir edildi. Beýik Galkynyşlar, ösüşler, özgerişler eýýamynda onuň «Kalbymyň senasy» atly saýlanan goşgular ýygyndysy çapa taýýarlanyp ýör.

«Durnalaryň düşelgesi» atly goşgular ýygyndysy Moskwanyň «Molodaýa gwardiýa» neşirýatynda rus dilinde çap edildi.

Nobatguly Rejebow dramaturg hökmünde köp işler etdi. Geçen asyryň segseninji ýyllaryňda onuň «Gedaý bagşy» atly tragediýasy, «Bally molla», «Düýşdäki gyzy gözläp» ýaly birnäçe komediýalary sahnada goýuldy. Häzir paýtagtymyzyň teatrlarynda onuň «Jahan jomardy», «Gyrat», «Hak aşyklar», «Döwletli döwran geldi», «Halal hazyna», «Sahawat derýasy» atly oýunlary oýnalyp ýör. Nobatgulynyň ssenarileri boýunça «Ýalkamyş bagşy», «Ajaýyp», «Arşyň pynhan hikmeti», «Gyzykly gezelenç» atly çeper filmler surata düşürildi. Häzir Oguzhan adyndaky «Türkmenfilm» birleşigi Nobatguly Rejebowyň ssenarisi esasynda «Awazanyň aýdymy» atly çeper filmi surata düşürip ýör.

Şahyr, dramaturg Nobatguly Rejebow «Watana bolan söýgisi» medaly bilen sylaglanyldy. Ol birnäçe gezek Türkmenistanyň Prezidentiniň «Türkmeniň altyn asyry» bäsleşiginiň ýeňijisi bolup, şa serpaýlaryny aldy. “Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň 20 ýyllyk” ýubileý madaly bilen sylaglandy.

Nobatguly Rejebow Türkmenistanyň Sungatada at gazanan işgäri. Ol Oguzhan adyndaky «Türkmenfilm» birleşiginiň baş redaktory bolup işleýär.

«GEÇMIŞ» GOŞGULAR TOPLUMYNDAN

I. SALLANÇAK

Ogul öldi.
Naçar ýürek ýumurtga deý çakylyp,
Dünderildi enäň dünýäsi başşak.
Gelin gitdi ogludyr şum bagtyny
Ykbala taşlap.

Zaryn owaz hüwdüleýär agtygy,
Köredip ýumrulan ojakda ody
Hem solan durmuşyň ýüzüni ýelpäp,
Köneje sallançak kejebe kimin
Gussadan,
gugaryp galan ýurdundan
Yrgyn atyp ertä bakan barýardy...

II. ÝETIM

Damjak bolýan gözýaş ýaly naýynjar,
Bir ýigidiň mirasy ol, ýasy ol.
Ynjamasyz ýöne ýerdenem ynjar
Dyrnajygy gopan maýa ýaly ol.

Ýok, ol aglamaýar.
Ýok, ol gülmeýär
Şeýle bir perişan bolsa-da haly.
Aglar ýaly diňdirmäge kimsi bar,
Kimsi bar gülende buýsanar ýaly!

III. KEÝMIR BILEN NEDIR ŞANYŇ GÜRRÜŇINDEN

— Men saňa ýol goýdum ölümden başga,
Kim sen şanyň raýyn ýykara, Keýmir!
— Men türkmen peýkamnyň ujuna urlan —
Almazdan keýbir.
Men Keýmir.

— «Ýurdum» diýip sürüp oturma, Keýmir,
Gahrym gelse, ol sürenden giň däldir.
— Ýok, şahym, ol Aýa bir gijelik ýol
Güne bolsa tutuş bir günlük ýoldur.
Ol nije seň ýaly şalaň ýygynny,
Bir goolunyň aşagyna sygyrdy.

IV. IŇLIS IÇALYSYNYŇ HASABATYNDAN

Soňsuz talaňlardan,
deňsiz ejirden
Dargan bu ýurt eger karta geçirseň,
Ak çägede ýazlyp goýlan bagana,
Bir sugry bagana türkmeniň ýurdy.
Ony ajy derne eýläp saýrylaň
Geýäýse Angliýa,
Missis Angliýa
Hem owadan bordy,
Hem-de baý bordy...

GUW

Al-asmandan ýalňyz uçup gelýän guw,
Üstüne döş gerip gülli meýdanyň
Ene ýere gujak açyp gelýän guw,
Owazyny eşdip tisginip gitdi
Ýyldyz kibi süýnüp gelýän peýkamyň.
Uçdy ak guw,
dalda agtaryp jana,
Gaçdy ak guw gök asmany küreкläp.
Gaçdygyça golaýlady nyşana...
Ol gygyryp näletledi pelegi...
Görse, oky göni alyp gelýärdi
Bir mahallar öz gaçyran ýelegi.

ÜÇ WESÝET
(Bälçik babanyň gürrüňinden)
ATA DURDYÝEWE

Adam ata türkmen eken aslynda,
Ol ýere gelensoň behişden kowlup,
Jennet gurjak bolup zemin üstünde
Işlänmişiň depesinden gum sowrup.

Biminnet iýmäge ekipdir galla,
How-a geýim üçin gowaça eken.
Ölmänkä gulagy göründen ýaňa
Ogullaryň jemläp üç wesýet eden:

«Birinjiden, çykyp başlasa janym,
Murgapdan suw beriň pamyk bile siz.
Päkliginden ýetişdiren pagtamyň
Gelýär meniň kemsiz ganyp gidesim.

Ikinjiden, maňa kepen ediň siz,
Ak pagtadan dokalan ak matany.
Zeminde işimiň kepili bolup
Ol jennete elter Adam atany.

Üçünjiden ýazyp guba çägeden
Üstünde dem salym goýuň siz meýdim.
Tirpildim bar bolsa dirilerin men,
Ýogsa äkidiň-de nätseňiz şeýdiň!»

MEŇZEŞLIK

Ýapr aklaň ýüzünde derýaň döreýşin,
Derýada ýapraklaň reňňini gördüm.
Dogulýar,
topraga duwlanýar ynsan,
Bugdaýda ynsanyň meňzini gördüm.
Otda gördüm daragtlaryň ösüşiň,
Güllerde synladym sönüşin oduň.
Erkin rifmalaşýar ölüm hem ömür
Ýaryň gije,
Ýaryň gündiz, eý adam!

Toýnagyň astyna çüýlenen nallar
Ýatladyp dur ýabylaryň hamydyn.
Ynsan ogly, meňzeş seniň ykbalyň,
Meňzeş seniň sallançakdyr tabydyň!

* * *

Biz nähili dostduk?!
Neneň ýoldaşdyk?!
Kalba ýerleşmezdi ýürek joşumyz,
Alnymyzda bardy owadan dünýä
Hem-de entek ýaşalmadyk ýaşymyz.

Çüýşäni däl,
üleşerdik gussany,
Ony biz bölekläp çekerdik merdem.
Şatlygmyzam bölüşerdik,
ýöne ol
Biziň herimize ýeterdi birden.

Biz nähili dostduk?!
Ýokdy biz ýaly.
Ondan bäri ençeme ýyl geçipdir...
Bir dostumy alyp gitdi aýaly,
Beýlekisin maşyn alyp gaçypdyr...

Ýene biri ýiten eken meýlisde...
Gitdik sülgün jüýjesi deý pytyrap.
Soň seretsem, birek-birekden däl-de,
Düşüpdiris uly dostlukdan yrak.

Bu bir durmuş.
Şatlyk düşläp geçende,
Deň bölüşýär täze dostlaryň seniň.
Ýöne galsaň kynçylygyň içinde,
Ony kem göreňok ýalňyz çekeniň.

Käte duşup köne dostlaryň bile,
Iş-güýç, ahwal hakda soraşýaň başda.
Soň bolsa dymylýar, alaç ýok bize
Ýatlama älemne gitmeden başga...

Göwnejaý däl söhbet, meýlis gyzyksyz
Hem alyp gaçanok käsedäki meý.
Göwnejaý däl...
Ylla eldeki gazlaň
Toýnuk guran bolup köle barşy deý.

ENEM

Enem, eziz enem, hossa etme sen,
Zerar ýok bu mahal suslanar ýaly.
Maňa düşjek bolup gama batma sen,
Özümem özüme düşemok häli.

Seniň ogluň bagtdan dänjäp ýören däl,
Betbagtlygam almandyr meň eňkimi.
Ýöne şu gamgyn güýz kalbymda düşläp,
Uraýandyr ýüze solgun reňkini.

ÝA ýüzüme çabrap gidendir sähel
Ýanyp, ýaşyp barýan şapagyň demi.
Görersiň, gijäni ýuwan al säher
Owalky kaddyma getirer meni.

Boýlap çal güýzleriň uzyn gijesin
Ýatmaýanma örtenýäniň bilýärin.
Ýok, men dert çekemok,
Bar bolsa derdim
Şygra siňdirýän-de halas bolýaryn.

Häzir-ä derdem ýok gussa çümmäge,
Başymyz dik,
Il-günümiz abadan.
Bir dilegim: sen aman bol dünýäde
Öz bitap halyňa etme aladam.

Hem haýyşym: säher serilip galan
Ogluň oýarmaga geleniňde sen.
Dagap ýatan filtrlerin çilimiň
Peşeňe meňzedip haýykma, enem!

GÜLLE

Serhetde sak duran ýaşajyk ogluň,
Ýeňsesinden duşman ýarag çenedi.
Ol duýmady sessiz gülläniň dowlun,
A obada basyrgandy enesi.
Gülle — duşman ýaly sessiz.
Gelşine.
Ogluň gulakdüýbün gyrdyp gitdi ol,
Ýöne alysda bir bihabar enäň
Ukusyn hem düýşün ýyrtyp gitdi ol.

ILKINJI BUGDAÝ

Talaňdan,
zorlukdan,
gaç-ha-kowlukdan,
Ýadap,
Idäp ýaşamagyň amalyn
Deregne gylyjyň, okuň, sowutlaň,
Ýasandy ol ilkidurmuş azalyn.
Agdardy mes ýeri,
gysyr topraga
Dogurmaga berdi daýhan hemaýat.
Taýpabaşy kakyp söweş deprege,
Deprendi:
— Ýow güni bu nä hekaýat?
Ynha, şudur haky jeňden gaçanyň!
Daýhan agdy.
Döşün boýlady peýkam.
Ýene gandan gandy,
ýene boş galdy
Ynsan beýnisi deý şüdügär meýdan.
...Bir öwrümde ýeňlip gelýän şol jeňbaz
Geň galyp saklanýar onuň duşunda.
Seretse,
ok däl-de, altynbaş bugdaý
Gögeripdir ýatan meýdiň döşünde.

ÖMÜR

Meniň gözellere ähdi-wepam ýok,
Ony birçak bir gyz juwana berdim.
Özgäni ýyladýar kalbymdaky ot,
Ony, dostlar, eli sowana berdim.

Durmuşym, maňlaýma etdigim togap,
Harazdan geçirdi un kibi üwäp.
Men bir sorag hem-de gözlenýän jogap
Aýym-günüm soňsuz sowala berdim.

Ýalňyşdym men özge yza düşüp kä,
Kä gözüm aldyryp ýiti yşykla.
Akyl paýhasymy berip üşüklä,
Syrym yzdan gelýän dowama berdim.

Söýüp-söýülmeli ýaşlyk gijesin,
Alynmadyk posalaryň näçesin,
Kalba goýup ömrüň ähli ajysyn
Süýjüsin suhangöý zybana berdim.

Meniň bar derejäm,
şöhradym-şanym,
Gursagymda kemal tapan ynsabym.
Şükür, girip ykbalyna ynsanyň
Ömrümi ýollara rowana berdim.

* * *

Dostlar, meslekdeşler, bu niçik ykbal?
Nirde siz boş goýup ala meýdany?
Meniň ýüregimi jaň kimin kakýar
Damara sygmaýan türkmeniň gany.

Rentgen kimin serederdik durmuşa,
Ýokdy bizde galplyk bilen barlyşyk.
Göwreler okguna dönüp durşuna
Ölmägede taýýardyk biz garpyşyp.

Herimiz şu ülkäň ýüregi bolup
Işlemek, göreşmek matlabmyz bardy.
Onuň ol künçdäki yzasy gelip
Biziň ýüregmizde sorkuldaýardy.

Gör, bizi nireden çykardy ykbal?
Hiç bolman azajyk ulaljak bolup,
Hatda garşydaşlaň raýyny ýykman,
Hatda dostlar bilen arany bozup.

Gitdik biz, ýitdik biz iliň içinde
Ymtylyp şöhrada,
Ymsynyp beýge.
Ýöne özüňi däl,
öz topragyňy
Götermän göterlip bolarmy heý-de.

Durmuş ajap.
Ýaşap doýup bolanok.
Onuň haýry ersip,
Ýan berýär şeri.
Şükür, Dantesiň-ä pistoleti ýok
Hem awy däl,
Arak berýär Salýeri.

Dostlar, aýdyň, saýlap haýsy ykbaly,
Özüňizden geçip niräk gitdiňiz?
Tomsuna guraýan derýalar ýaly
Tüýs zerur wagtynda gurap gitdiňiz...

GELIN

Gelin, yşkyň bile mežnun eýle sen
Hem ýigidiň melul bagtyny oýar.
Onuň mertebesin göter beýge sen,
Ol şonda başyny aýagňa goýar.

Söýşüň!
Eşret-aýşy ýyllar bozmasyn,
Gül ýaşaýşy diller... Düşünşiň sessiz.
Sen ýigdiň başyna çykjak bolmagyn,
Goý, ol seni depesine täç etsin!

SEDA

Pynhan görkli sen ýaly gyz
Diňe düýşde görülýändir.
Hem kemmagal,
ýöne şahyr
Ýigitlere berilýändir.

Men saňa ýarym diýerdim,
Men saňa ýa:ry:m diýerdim.
Sensiz ýarty galyp, dilber,
Çekdim yşkyň bitin derdin.

Ýaşlyk düýne sary gitdi,
Söýgi düýşe sary gitdi.
Gijäm—gara basyrganma,
Gündizlerim—sary ýitgi.

Gujagymda owsun atan
Derýamdyň sen, men hanadym.
Boşap galdym,
Kim köp gördi
Humaý mähriňden gananym!?

Halyň niçik, ýatan bagtym,
Del gapyda bir ýat bile?
Tüweleý deý ýanan bagryň
Daraýarmyň perýat bile?

Meni şindem ýatlaýarmyň
Günler ýanyp ýaşanynda?
Güýzde sary sapak bolup
Murgap derýa ýatanynda?

Gije—Leýliniň ahy deý
Gara saçyn ýaýanynda,
Solgun güýz sessiz agy deý
Gamgyn ýagyş ýaganynda?

Ýatla meni,
ýaşla didäň,

Ýatda meni, eýleme terk!
Aglaşmasaň,
                ýalňyz meniň
Agym bilen egsilmez dert!

Odum öçüp—ýylysy däl,
Garaört ýeri galypdyr.
Posaň yzy deý sähere
Gam duman deý garylypdyr.

Aýlar geçer, günler geçer,
Kä undaryn,
Aglaryn kä.
Gynanamok eger-eger
Sensiz ömür geçende nä...

GÖZLEG

Nirede sen,
Haýsy jelegaýda sen,
Nirelerden çykardy gyz täleýiň!?
Gije düýşüm,
        gündiz durmuşymdyň sen,
Men durmuşdan jyda düşdüm, nädeýin!

Seniň dakynjak ýüzügiň,
Ýatyr deňziň düýbünde.
Senden alynjak posa
Galdy meniň düýşümde.
Söýgimiz soldy gitdi—
Seniň düýnüňde,
Meniň düýnümde!

Nirede sen,
        seslen!
                Bar bolsaň eger,
Galan ömrüm ýollara bagş ederin:
ÝA seni taparyn Ýeriň ýüzünden,
Ýa-da seni gözläp ýiter giderin...

DAGLARYM

Dogan ýerne dogan sanyp, dostum kibi görenim,
Geldim ýene size matam baglaýyb-a, daglarym.
Serçeşmede tebil alyp, ýada salyp gözelim,
Keýgiň gaçdy zelil göwnüm awlaýyb-a, daglarym.

Ulugyz deý uýaljyrap, dilin dişlän pisseleň,
Ak pisseleň gördi gözlem, gaýry peýker istemen.
Saç-sakgala siňipdir ak—ah çekemde gussadan,
Ümür kibi dolupdyr gam zawlaryňa, daglarym.

Baýryňa giren ýyldyrym çyksa çigildem bolup,
Gözelleriň seýle geler şo-ol birisi kem bolup.
Asman aglap nagra dartar, ýagynlar göwnüm bozup,
Atar älemgoşaryny ýaýlaýyb-a, daglarym.

Pendiniň bir näzeninin rowa görmän ogluňa,
Gözýaşymy akdyrdylar seniň göwher-laglyňa,
Daşa dönen ýüregimi garyp bir gün çaglyňa,
Gidermen başymny alyp, aglaýyb-a, daglarym.

Ýazdygym gazallarym, wah, köýen söýgiň ahy heý,
Saralypdyr nazarlarym, soldum ýuwaň ýaşy deý,
Bu jahandan geçsem bir gün, mazarymyň daşy deý
Ýadygärlik galarmy siz, agaryb-a, daglarym.

AÝDYM

Gurbanaly-Magrupa

«Aparyň gözlerin köpeý oglunyň,
Ah eşitsin aýdym küýsäp gelenler.
Bu gözleri gören gyzlar hüýlener,
Hamyla bor sesin eşden gelinler!»

Saltyk bagşyň3 gözlerini oýdular.
Diýdiler: «Ömrüňi aglap geçir sen!»
Diýdiler: «Gidiber tapsaň ýurduňy!»
Gelýär bagşy ýat ilden däl,
                                        hijirden.

Gursagynda tüweleý deý aýlanýar
Bendiligiň howasynyň ýuwdumy.
Bagşy aýdym aýdýar ýanyp hem bişip,
Mergenleriň algyrynyň yzyny,
Gaplaňlaryň öz awunyň ysyny
Yzarlaýşy ýaly
jülgeme-jülge,
Gelýär aýdymynyň yzyna düşüp...
«Artyknyýaz atly ýarym amanmy?»...
«Ilim-günüm, mähribanym amanmy?»

Gözün köwlediler Saltyk şahyryň:
Sypyryldy dünýäň ýüzünden perde.
Bir seretse, aýyl-saýyl görünýä
Jahalatda,
            gamdyr gussa-da,
                                  şer-de,
Gör, neneňsi gara ýanyk ekeniň
Şahyra hüýr bolup al salan dünýä!

Keremli daglara şygryny aýdyp,
Saltyk nagra dartyp gelýär,
                              gelşi deý
Ýyldyrymyň yzyn alyp gübürdiň,
Harasadyň yzyň alyp ýagmyryn.
Hol entekde bolsa türkmeniň ýurdy,
Çöregi çykarlyp duran tamdyryň

Beýhuş edýän ysyn
kükedip durdy.

«Artyknyýaz atly ýarym amanmy?»
«Ilim-günüm, mähribanym amanmy?»
Oba-oba,
syrgyn-syrgyn aýlanyp,
Aýralyk hakynda aýdymyn aýdyp,
Aýlanyp ýör Saltyk:

Misli ol geçmişiň galkynan ruhy,
Misli para-para göýül deý göwün.
...Oýup ýasarlar heýkeliň gözün!

DERÝA WE GELIN

Seretmek gadagan!
Aýdýan gaýtadan,
Gadagan!
Ýyldyzlar, gözüňiz ýumuň!
Eý, sen bagty gelen tomus gijesi,
Ýer-gögüň arasna doldur sen tümüň!
...Ýa Aýyň ýüzüni büredi bulut,
ÝA dolan Aý girip gitdi Murgaba.
Toraňňylar ýitdi garaňky bolup,
Bogny ysman oňa bakyp durmana.
Garaldy,
        bu dünýä şeýle garaldy,
Ýitdi çaýlymdaky çykarlan geýim.
Pyşyrdaşýar derýa bilen
                                        üstüne
Şar gara gijäni,
Şar gara saçlaryn atynan gelin.
Pyşyrdy...
Pygşyldy...
Gelýär ak şekil,
Ýanyp gelýär,
Zat ýok ony deňäre.
Derýa girip giden asmanyň Aýy
Gelne siňip çykyp gelýär kenara...

ARMANYŇ NÄME

Armanyň näme!
Ýar owsuny—sunaminiň tolkuny,
Urulýar, zarbyna çaşyrýar beýnim.
Ýürek nämä duýýar ölüm howpuny?—
Öz aýagy bilen
Gelipdir leýlim.
Asman içre uzan gümmürdi kimin
Aýagmyň astynda yranýar zemin,
Göwrämi lagşadyp gidýär sunami,
Eesi gelipdir amanat janyň!
Ýaşyl ýazy egne geýipdir leýlim,
Megerem, ýar bolup gelipdir leýlim,
Armanyň näme!
Ýeri ýaş başyňdan garranyň näme!
Merdem bol, pyýala gözlere garap,

Merdana bol,
gamyş ýaly galdyrap,
Alaçsyz gark bolup barýarsyň näme?
Säme, gamgyn başym,
çal başym, säme,
Depäňden saýasyn saldy humaýyň.
Indus kibi dyzyňa çök,
elin öp,
Garşyňda dur,
gökden inen hudaýyň.
Armanyň näme!
Şu ýaşda aljyrap barýarsyň näme!
Ýok, seniň seriň däl,
aýlanýar dünýe.
Nädersiň bir pikir gelse kelläme,
Nädersiň zybana gelse bir jümle.
Säme, garyp başym,
çal başym, säme,

Gümmezekläp duran,
Gürsüldäp duran,
Iki penje ykbal—
iki san mäme

Güsürdäp gumry deý uçaýjak bolýar,
Düşüp penjäme,
                    düşüp penjäme...

Ýar owsuny—sunaminiň tolkuny,
Urulýar zarbyna—çaşypdyr beýnim.
Gujagymda ýürek kimin urunýar
Ýalyn deý dolaşýar,
Ýalyn deý leýlim.
Armanyň näme!
Dünýäden armanly barýanyň näme!?

TANYŞLYK

Nireden diýýärmiň?
Biläý çen edip
Kölegeleň ereýän ýerinden geldim.
Tüweleýleň göge diräp depesin
Asmany yraýan ýerinden geldim.

Gezseň guba çägesinde tomsuna
Sokga sorar derdiň bar bolsa seniň,
Şindem gojalarmyz gömülip oňa
Goýup gaýdýar guryagry keselin.

Aýa meňzeş garpyzlaryň diýsene!
Enaýy däl sary gawuny Günden.
Iýmezden öň başyň aýlap ysyna,
Iýmezden öň doýrar seni görkünden.

Ewenkli gardaşym, biziň jöwzamyz,
Taýgaň gazabyna barabar bardyr,
Ýöne gam çekmegin nirde tebigat
Ýowuz bolsa, hökman şol ýerem baýdyr.

ÝAŞA

Baýlygyň bil älem içre barlygyň,
Ýakyn-ýadyň bile il bolup ýaşa!
Darykdym men bilip dünýäň darlygyn
Dünýede dünýe deý giň bolup ýaşa!

Başyn nä gowgaýa salyp pelegiň,
Ýaşan mert türkmendir seniň pederiň.
Eer — tagtyň, döwletiňdir bedewiň,
Oguz handan gaýdan ýol bolup ýaşa!

Gurt oglusyň! — Azmy, duşmany gurduň?
Borjuň näme? — Ony ynsabyň buýrsun!
Eesi sen tozap ýatan şu ýurduň,
Deňiz, derýa bolup, köl bolup ýaşa!

Haýsy alla bilsin haýsy asyrdan
Daş ýaryp, kök urup gaýdan asyllaň.
Seniň aslyň aňyrdandyr aňyrdan,
Eýýamda eýýama sal bolup ýaşa!

Kä düzlere düşdük, käte derbende,
Kä ýük düşer, käte kement gerdenňe.
Ejizleme, duşmanyňa per berme,
Köpelip, köçelip, köl bolup ýaşa!

Çopan dälsiň, dälsiň asla padadan,
Mertden mertsiň, danasyň sen danadan.
Bihal bolan däldir ata-babalaň,
Sen halsyz zamana hal bolup ýaşa!

Oda atsalar çakgyn mele nan bolup,
Suwa atsalar çykgyn Kesterhan1 bolup
Ýygna il-ulsuňy desterhan bolup
Daşdan garyp, içden han bolup ýaşa!

SENA

Daglaryňyz beýik bolsun, bulutlary
lemmer-lemmer.
Daşlaryňyz lagyl-mermer, derýalarnyz tereň
bolsun.
Seýkin basyp gelsin ýazlar,
kenizleri — näzik ýeller,
Çal dumanly jülgelerde umga bolsun, jeren
bolsun.

Ýelden ýyndam bedew bile şan getiriň iliňize,
Hiç kim dutaryndan gaýry ýanyna ýarag almasyn,
Biliňizden önen perzent kuwwat bolsun biliňize,
Ýüregňizden önen gyzlar ýürege ýara salmasyn.

Gasyn düşse ýüzüňize, diňe ýylgyrmadan düşsün,
Gara gözler ýaksa eger ýylgyryp ýaksyn janyňyz.
Nanyňyz deý nurana Gün gögüňizden şugla saçsyn,
Tamdyrňyzdan tylla Gün deý lowurdap çyksyn
nanyňyz.

Kalbyňyzda ene kimin otursyn päk ynsabyňyz.
Dost dogandan zyýat bolsun, dogan dostuňdan zyýada,
Küpürsäp ýatan toprakda gögersin, goý, yhlasyňyz,
Guruň ajap şäherleri — meňzesin diňe hyýala.

Geçmişiňiz çuňdur siziň,
geljegiňiz juda beýik,
Türkmeniň adyn baýdak deý al asmana göteriň siz,
Gül diýarda ýaýrap-ýazlyp,
Gül diýarda söýlüp-söýüp.
Köpeliň siz,
Köpeliň siz!

OWADAN

Sen owadan,
owadan sen,
owadan,
Peri-peýkerdenmi,
Hüýrdenmi, aslyň!?
Seni gören bendäň bagty oýanar,
Seni gören bende ýitirer aklyn.

Ýaňy dogan Aýdan,
gyýkmajyk Aýdan
Seniň gaşlaryňa düşüpdir kölge.
Heser bile bulduraýan dideleň,
Garamyk gözleriň yşykdyr köňle.

Ýaňaklaryň aly—
säheriň agy,
Ysgadygyň melul eder ysyna.
Çalaja çyzylan gyrmyzy lebleň
Janym alýar meňzäp posaň yzyna.

Lal biçäre seni görse dil açar,
Dilli lal bor: owadan sen, owadan!
Saçlaryň goýberseň çeşme deý akar,
Göwherden jyga ol
Başa orasaň...

* * *

A sen edil didäň ýaly owadan,
A sen edil nazaryň deý jadyly.
Gündizlerne nagra dartyp oýanam,
Gijelerne samrap gezýän adyňy.

Bir bakaňda gaýry dünýä geldim men.
Bir bakaňda şol dünýäden geçdim ýar.
Seret, bagtdan ýaňa iki boldum men:
Ala gözleň her birinde keşbim bar.

A sen edil sesiň ýaly eýjejik,
Howamyň sen, owazmyň sen, nurmuň sen?
Otdan alyp, suwa salyp, keýp edip,
Saçlaryň deý towlanjyrap dursuň sen!

Gara gözleň başym aýlaýar—uçut,
Endireýän mämeleriň—howsala.
Gaşlaryň kakdygyň—gitjek sen uçup,
Bagryňa bas, men uçýaryn ýogsa-da...

Neneň gazal okamaýyn suwjaryp,
Neneň lowlap ýanmaýyn men heserde.
A sen edil lebleriň deý ýumşajyk,
A sen edil mämäň ýaly tes-terje.

EÝJEJIK GYZA

Sen bagtly bolardan jüda owadan,
Sen bagtly bolardan juda eýjejik,
Juda näzeninje...
Seniň ýanyňa
Hatda bagtam gelebilmez eýmenip.

Asmandan zemine inen melegim
Melul bolma göwnüň gama berip sen.
Saňa bagty nämä gerek pelegiň?
Söýgüden owadan,
Bagtdan beýik sen!

Bagtdan gaýry bütin dünýä seniňki,
Sen ony agtarma perýat eýleýip.
Sen bagtly bolardan juda owadan,
Sen bagtly bolardan juda eýjejik...

ÇEMEN
(Degişme)

—Sen nähili ýigdi halaýaň, Çemen?
—Heý tapýan soragyň gursun, ýerçeken!
—Sen nähili ýigdi halaýaň, Çemen?
—Ýokmy seniň jinnek ýaly utanjyň.
—Sen nähili ýigdi halaýaň, Çemen?
Walla, maňa jogap berseň utarsyň.
Sen nähili ýigdi halaýaň, Çemen?
...—Orta boýdan uzyn bolsa azajyk,
Salyhatly bolsa, talantly bolsa,
Bilse eger il içinde at alyp.
Alçak bolsa,
sahy bolsa ol hemem...
—Oh-o! Beýle bolsa, meni sypdyrma, Çemen!

* * *

Iň ajaýyp şygrym ýazylman galar,
Sebäp, iň gowy gyz duşanok häli,
Sebäp indi duşanda-da giç bolar.

Iň ajaýyp syrym ýaýylman galar,
Sebäp dostlarym-a ýuka ýürekli,
Sebäp, duşmanlarym juda birehim.

Кервениң иманы
(Биринҗи новелла)

Магтымгулы ёначы гургун адамды. Оңа ёначы лакамы галса-да, Магтымгулы ёначы дәлди. Ол ёмуды, гөклеңи баглан эер уссасыды. Дережели хан беглер үчин күмүшдир зер-зербап билен эер ясарды. Атасындан галан ёнахананы агасы йөредерди. Ёнахананың, умуман эйленен гөнүң ысы якымсыз боляр, шонуң үчин олар обаның ашак башында яшаярдылар. Ёнахана болса обадан бәш-алты йүз әдим ашак тарапдады.

Магтымгулы ёначының оглы Дөвлетмәммет чагалыкдан ылма-билме хөвесек болды. Магтымгулы ёначы оглуның чакдан аша зехинине, үшүгине, пайхас-парасадының гүйчлидигине буйсанып, оглы үчин ханы-маныны гайгырмады. Дөвлетмәммет он бәш яшына ченли оба мекдебини, Түркменсәхраның атлы ахун-пирлериниң сапагыны гечди. Соңра Румыстанда, Дымашкда, Мекгеде, Мединеде, Багдатда окады. Яшы бир чене баран оглуны өерермен болуп ёначы гиденден-геленден хат-хабар деградярды, оглы Дөвлетмәммет болса «ынха яз чыкдыгы барян, ынха, гүйзде барян» дийип хат-хабар ёллаяр, эмма өзүниң дерагты ёкды. Ахыры гахры гелен Магтымгулы ёначы Гүргенден Багдада уграян сөвда кервенине дакылышып оглы Дөвлетмәммедиң ызындан гитди. Гүргениң шол кервенине горагбег болуп отуз атлысы билен тамам Гүргениң ханы Өвезгелди сердар гитди. Ол хем атың аягыны язарын, хем юрт гөрерин диен ниет билен алыс ёла уграпды.

Асыл Дөвлетмәммет гелерден гечен экени. Ол арыфлык ёлуна ымыклы дүшен болса нәтҗек! Магтымгулы ёначы оглунам, оглуның кераматлы пиринем ынҗыдып, Дөвлетмәммеди алып ене Гүргениң кервенине дакылышды.

Гулыдепелилер он бәш яшда окува гидип, йигрими бәш яшында Гинҗая доланан эпей пыяданы сынлап хайран галдылар. Дөвлетмәммет яшлыкда шохды, шахандазды, дилеварды, ынха инди болса дымып йөр, хамана ят иллерде дилеварлыгынам, шахандазлыгынам, дилинем йитирип гайдан ялы.

Гулыдепелилери икинҗи хайранда гоян вака -- Магтымгулы ёначы Багдатдан оглуны алып гелип, ай ярымдан соң Өвезгелди сердар билен гуда болды отурыберди. Гөклеңиң, ёмудың, ахалың, Сарахсың хан-беглериниң савчылары ягып дурка Өвезгелди сердарың айдан ары, Гүнден нурлы хан гызыны гарамаяга бермегиниң хикмети нәмекә, сыры нәмекә? Гулыпеделилер шунча келле дөвселер-де о сырың аңырсына етип билмедилер…

Йыллар гечдигиче бүтин сыдкы-сунгы билен Хака хем халка гуллук эдйән Дөвлетмәммедиң ады-абрайы бейгелйәрди. Оны Эйраның - Тураның, арабың - ажамың алымлары, арыфлары алым хөкмүнде танаярды. Дөвлетмәммедиң диванлары түрки дилде гүрлейән юртларың әхлисинде элден-эле гечип окалярды. Түрк атамызың болса ковмуның яйрамадык ери бармы?

Дөвлетмәммәт пыгамбер дәлди, эмма онда пыгамбер адалатлылыгы барды. Ол мыдам адалатың тарапында, диймек пукара халкың тарапындады. Дөвлетмәммет дили догалы, кераматлы кишиди, оңа йыкылан дертли дердинден дынярды. Дөвлетмәммет акыллыды, онуң айдян дана сөзлери накыла өврүлип, дилден-диле гечип халкың арасына яйраярды. Аз гүрлейән, көп сынлаян, көп пикир эдйән Дөвлетмәммет сахыпдана дийилйәнлерденди.

Ол отуз докуз яшының ичинде бир дүйш гөрди. Ол дүйш үйтгешик дүйшди, хикметли дүйшди. Элмыдама он ики сынасыны, калбыны, йүрегини мечжит ялы пәкизе саклаян, пәли-пыглы, ниети дүзүв Дөвлетмәммет ол дүйшүниң ылахы хикметдигине ынанды, шонуң үчин оны ёрдурҗагам болмады, себәби голай-голтумда ылахы хикметли дүйши ёруп билҗек ылахы хикметли киши бармы?

Ол дүйш онуң калбына ганат, йүрегине хыҗув-хыруч берди. Ол эсли салым шол дүйшүң дүнйәсинден чыкып билмән, бөврүне диң салды отурды, соңам Худая шүкүрлер айдып, даш чыкып ювунып-ардынды. Ызяны гурсагы тойлы Аразгүл эҗе-де оянды. Олар эдәхедине гөрә, гапыларындакы гүр чарбаглыга гирип, йөрите дынч алмак үчин гойлан төңңелерде сәхер-саба сайрашян гушларың овазларыны диңлемәге отурдылар.

Эгер сиз даңдан туруп, багзарлыкда гезим эдип, сәхериң намасыны диңләп, Бирибарың тәзе догян Гүнүни гаршы алян болсаңыз билйәнсиңиз! Гүн хер гүн тәзеден догяр. Гүн хемише шол бир ерден, шол бир вагтда догян ялам болса хер Гүнүң догшы үйтгешикдир, бири-бирине меңзейән дәлдир. Узын гиҗе балкылдашып дамайҗак-дамайҗак болян йылдызларың көрәп өчүшем, Гүндогарың илки гөгүмтил, соңра мелевше өвсүшем, ал-элван шугла сачып ловурдап Гүнүң догшам аҗайыпдыр. Хер бир дана киши хер гүнде тәзе Гүнүң догяндыгына, хер гүнде хер бир ынсаның тәзеден догуляндыгына, хер гүн Алланың бу овадан дүнйәсиниң яңадан догяндыгына ынаняндыр! Гушларам хер гүн

җүмле-җаханы хейҗана салып, хер доган Гүни тәзеден тәзе овазы билен гаршы аляндыр!

Яшайыш хер гүн тәзеден башлаяр! Бирибар хер сәхериң гайталанмаҗак гөзеллиги билен хер бир бендесиниң калбына пәклик, рухы дүнйәсине гөзеллик, йүрегине хыҗув-хыруч, беденине гүйч-гайрат, серине тәзе пикирлери пайлаяр.

Багзарлыкда гушларың овазына меймирәп калбы хейҗана гелйән Аразгүл эҗе:

- Эй, Аллаҗан, би гушларың дүнйәни гөчүрәйҗек болуп сайрайшыны! - дийди.

- Таңрының берен хер бир Гүнүни гуш-гумурсылар ялы җошуп, хейҗана гелип гаршы алян башга җанлы-җандар ёк. Ынха, шол ыхласы үчинем Бирибар перренделере ганат берип, ал асманы багш эдендир. Аллатагала гушлардан голай, гушлардан якын хич ким ёкдур!

Олар гушларың овзына майыл болуп, өзлериниң тәзе Гүнүни тәзе хыҗув, тәзе хыруч, тәзе сөйги билен гаршыладылар…

Маңңышлакдан Кәбә хаҗа барян кервен Ханхарабаның янында дүшләпди. Олар даң саз беренинде өрүп, ювунып-ардынып, намаз окаяны намазыны окап, от якып эртирлик эдинип отырдылар. Кервенчилериң кешбинде галагоплук бар: оларың кервенбашысы кеселләпди. Хаҗа барян кервениң кервенбашысының кеселлемеги, говы аламат санылмаярды. Яшулылар Таңрыгулының дашына җем болуп, кервениң тебиби оңа сован чай билен мелхем ичирйәрди. Кервебашы энтек кыркам яшамадык, бердашлы кишиди, ол болуп ятышына мүйнүргәп:

- Хезрети пиримиз, кервенбашының такдыры шейледир: кервенбашы ёлда яшаяр, ёлда гарраяр, ёлда-да аманадыны табшыряр. Кервенбашы дерт тапынды дийип, мунча адамы хаҗ согабындан гоймак болмаз! Мени бир дүйә атың, итҗанлыдырын! Өлмен! Өлсем-де Хаҗың ёлунда өлйән ахыры! - дийди.

Ак сакгаллы пешенели пир:

- Каркара бай, сениңем-ә билмейән задың болмалы дәл! Таңрыгулының дердини деп эдип билмейәмиң? - дийип, ики голуны хасасына сөйгет эдип дик дуран кемпире серетди. Кемпир башыны ырап:

- Таңрыгулы, гөврүмиңи гиң тут, Худая йыкыл! - дийди.

- Мөмин доганлар, өңүмизден чыкан илкинжи оба барып гөрелиң. Хекими бардыр, тебиби бардыр - дийип, пир карара гелди. Кервенбашы йигит межалсыз халда:

- Доганлар, бир әдим әтсек-де кераматлы Кәбә тарап гиделиң! Хажа тарап, согаба тарап! - дийди.

Кервен ёла дүшди, бир сагат чемеси ёл йөреленсоң, оларың өңүнден улы оба чыкды. Каркара кемпир эшегини сайгылап кервениң өңүнден барян атлы пири етди.

- Сахаветдин, бу оба совулмак болмаяр! Гөрмейәңизми, оба яс чекип, матам дартяр!

Пирем, өңден барян яшулыларам оба середип, обада яс-пата аламатыны гөрмедилер.

Пир:

- Биз-ә яс чекип, матам дартян гөремзок - дийип, яшулылара серетди.

- Гөрмейән болсаңыз гөрйәне гулак гоюң! - дийип, Каркара кемпир кервениң өңүни чекип уграберди. Кервен налач онуң ызына дүшди. Ене ярым сагат чемеси ёл гечен кервен уллакан обаның үстүнден барды, эмма Каркара кемпир:

- Бу оба-да совулмак болмаяр, себәби оба кичижик! - дийип, айгытлы айтды.

Пирем, яшулыларам уллакан обаны сынлап:

- О нәхили кичижик? - дийдилер.

- Ибалы хекими, тебиби ёк оба кичижик оба боляр!

- Сен оны ниреден билйәң?

- Мениң билмейән задым бармы, Сахаветдин? Сиз говусы билйәниң ызына дүшүбериң - дийип, Каркара кемпир кервениң өңүне дүшүп, эшежигини дикгирдедип хонда баряр. Хезрети пир, худайхон яшулылар Каркара кемпириң диенини этжек дәллер, эмма көпчүлик Каркара кемпире ынаняр, себәби ол Маңңышлагың мешхур мүнечжими, гуррандазы, билгижи. Маңңышлагың аглаба илаты Каркара кемпириң терсокан, жадыгөй, догагөй, сейиркешдигине-де ынаняр. Каркара «Сахаветдин, мени кераматлы Кәбә әкит, мен мүнечжимлигими, гуррандазлыгымы, Худай билен баш далашдырмамы гоюп, хакыкы мусулман болайын» дийип, ялбарып-якарып кервене даклышыпды. Пир бир кишини мусулман этмегем согап дийип, кемпириң бу хокгасына-да гөз юмды. Кервен ене бир оба барды, эмма Каркара кемпир бу оба-да совулмады. Пириң гахары гелип:

- Каркара, бессир, сылагың етди! Гөрмейәмиң, Таңрыгулы нерессе хеләк болуп гелйәр. Биз шу оба совулярыс! - дийип, пир

кервениң өңүне дүшди. Эмма Каркара кемпир ян берҗек айярлардан дәлди. Ол:

- Сахаветдин, хич болман мениң яшымы сыла! Хайсы оба барсак Таңрыгула ягшы болҗагыны сен билеңок, мен болса билйән! - дийип, пире аларылды.

Сахаведин пир хашлап дем алып, яшулылара серетди. Каркара кемпир болса кервениң өңүне дүшүп баряр. Пир дагы налач ене онуң ызына дүшмели болды. Кервен бир салым йөрәнсоң олара малының ызындан барян эшекли чопан душды. Пир чопана ягдайлары дүшүндирди…

- Ызыма дүшүң агалар. Мен сизи обамызың кетхудасыныңка алып барайын. Дөвлетмәммет агам, алым, арыф, хеким, пир чыкан киши… - дийди.

Гайры иллерден кервен гелсе, дессине ил үйшйәр. Хассаны Дөвлетмәммет ага өзүниң гиң җайына салды. Пир хем ики саны яшулы Таңрыгулының янында галды. Кервениң яшулы адамларыны Селим Магтымгулы мыхман алды. Гарташан аяллары болса Кыныш агаларда ерлешдирдилер. Бейлекилерем бай-барлы адамлар дөртден-бәшден бөлүшдилер. Селим Магтымгулы ики саны җанлы кесип, кервенчилере гүнортанлык нахарыны тайынладып башлады.

Дөвлетмәммет ага энтек кыркам яшамадык бердашлы йигиде:

- Таңрыгулы, иним, сени Алла ялкапдыр. Ынха, мениң мыхманымы сынла, тамам Рей, Тәхран этрапларының атлы хекими

- Эмирхүсейин хеким, сениң багтыңа бизиңкиде мыхманчылыкдады. Анха, Агахан тебибем обамызың улы тебиби… Сениң, хекимиң, тебибиң душды - дийди.

Таңрыгулы меҗалсыз халда:

- Агам, мен бүтин өмрүме кервен чекдим, илиң гуллугында дурдум… илиң хызматыны этдим. Гынанян… гынанян илиң өйүнде-де аманадымы табшырмалы болдум-да… - дийди.

Гарры молла гахарланды:

- Таңрыгулы, өлүм нireден гелди би ики ара! Эмирхүсейин хеким би дердиң пиридир!

- Вах, агам, җан эеси билйәле… Мен гидип барян… доган…

- Гой, гой, күпүр геплемәңи. Ене бир хепдеден сен кервен чекип, хаҗа-да гидерсиң, эншалла - дийип, гаты ынамлы гепләп, хассаның гурсагында умыт учгуныны көретҗек болды. Эмирхүсейин билен Агахан тебип оңа илкинҗи эми эдип, дашкы җая чыкдылар. Агахан тебип парсчалап:

- Хекимлер, кервенбашының хекимлик иши гутарыпдыр. Ол өлйә…

Эмирхүсейин оңа тиңкесини дикип:

- Сен Худаймы? - дийип, морта сорады, хезрети хекимиң гахарының геленини билип тебип башыны ырады. -- Онда нәме Худайлык сатярсың!

Агахан йөвселледи:

- Кервенбашы көкерек билен кеселләпдир. Кеселем өтүшипдир. Ол аңры гитсе үч гүнден өлер…

- Бар онда сен үч гүнден геләй - дийип, Дөвлетмәммет ага чүрт-кесик айтды. Агахан тебип дүңдерилип гапа йөнелди, хер хал горкуп, оларың хызматына кайыл болды дурды. Эмирхүсейин Агахан тебип дүшүнмез ялы арапча гүрледи. Гарры молла-да арапча җогап берди.

Дөвлетмәммет ага орашан дүйш гөрендигини, эгер ыхлас эдиберселер кервенбашыны өлүмден алып галып билҗекдиклерини Эмирхүсейин хекиме айдып берди. Эмма бирнәче гүн гечменсоң Дөвлетмәммет ага ол хикметли дүйшүниң кервенбашы Таңрыгула дүйбүнден дегишли дәлдигини билер…

Шейдип олар хассаны беҗермегиң угруна ымыклы чыкдылар… Эмирхүсейиниң гөркезмеси билен Дөвлетмәммет ага бир мелхеми ясап башлады, Агахан тебибем Эмирхүсейиниң айдан отундан бир пенҗесини даш табага салып хассаның янында түсселетди…

Дөвлетмәммет аганың доганогланы Кадырбердиниң ил ичинде йөргүнли ады Кыныш бегди. Кыныш бег Алланың бир көе салан бендесиди. Ол яш башындан тебипчилик-хекимчилик диванларыны көп окап, дәри-дерман от-чөплериң ышкына дүшүп, мелхем от-чөплери йыгнамак, мумыя түпеңлемек ишини кесб эдинди. Эйранда - Туранда, Овганда, Румда онуң бармадык даглары, сырмадык җүлгелери, гөрмедик сәхралары-чөллери ёкды. Кыныш бег Түркменсәхраның, Астрабадың энче-энче аттар дуканларыны мумыя билен, гыт мелхем от-чөплер билен үпҗүн эдерди.

Кыныш бег энче гүн ёл сөкүп, Эйраның иң бейик дагы болан Демавенд дагының ябаны җүлгелериниң биринде дүшләп, гиҗесини гечирипди.

Кыныш бег гара даңдан ювунып-ардынып, чай-чөрегини ийип, аттар догасыны окап Аташакан дагының арчалы-керкавлы җүлгесиндәки ялчы гаяны дүрбүлейәр. Узын гиҗе хованың чаңы-киршени чыг билен ювулып ере дүшенсоң, Гүнүң илкинҗи гөз

гамашдырыжды шуглалары Аташакан дагының гүндогар йүзүндәки йылчыр гаясына зер чайяр. Учут гая шейле бир бейик, шейле бир бейик, барып гөгүң гарнына чүмүп гидйәр. Кыныш бегиң олжасы оңупдыр, ол хер гезек охо-хо дийип гөзүнден дүрбини айыряр. Эесиниң кесбине өкделәп гиден ити Аждарам йылчыр гаядан гайнап чыкан мумыяны гөрүп, эесине бакып үйрйәр.

Кыныш бег:

- Охо-хо!... Охо-хо!... Пәхехей, Аждарым, сенем оңа хав-хав диен боляң! Гөрмейәмиң о тамдыр ялы мумыяны! Онча байлыгы гөрениңде дикине товсарлар! - дийип, итиниң башыны сыпаяр. Көпек яңадан ялчы гая середип, соңам Кыныш беге тиңкесини дикйәр, Кыныш бег -- Боля-ла-хов, йөне яланчы этжек болуп дурмасана. Тамдырча болмаса, дүнйәниң өркүжиче-хә бар шол!

Кыныш бег йылчыр гаяның он-онбәш гулач ашагында басганчаклап дуран дилкав гаяның үстүне битен от-чөплери дүрбилейәр. Бирден онуң назары бирхили өсүмликде сакланяр. Дүрбүсини тутуп, дүрбисини айрып сынлаяр. Бойнундакы елйыртан яглыгың човлары билен гөзлерини сүпүрип яңадан сынлаяр. Кәрине верзиш ит болса ики яна гатнап, гая бакып үйрйәр. Кыныш ага итине сиңе бакып, хошхал йылгыряр.

- Ай, көпей оглы! Гөр-ха, саңа Ша Апбасың генжи-хазынасы душяр, сен болса ашык ялы мумыя дийип, ода-көзе дүшйәсиң… Боля, сениңем гөвнүң галмасын… - дийип, Кыныш ага хырлысының нилини дүе ялы уллакан даша гойяр. -- Аждарым, атмак мениң билен, тапмак сениң билен! -- ол чугудып отурып йылчыр гаяның җайрып гайнап чыкан мумыяны нышана алып, мәшәни гысяр. Аждар гаяның ашагына ылгаяр. Хырлының элхенч гүммүрдиси дар җүлгә сыгман, гаршыдакы герше урлуп, соңра йылчыр гая урлуп, эйменч яңа өврүлип йитип гитди. Аждар ашык ялы мумыяны дишләп гетирип, Кыныш ага берип, ене ызына эңди. Хырлының окуның учуран мумыяларыны чөпләп торбасына атан Кыныш ага Боздуманына мүнүп, итини ызына дүшүрип, Аташакан дагының гершине узаян авчы ёдасына дүшүп, көтел-көтел ерлерден айланып гүнортан дагың гершине чыкды.

Эмирхүсейин хеким, Дөвлетмәммет хеким, Агахан тебип гиҗеси-гүндизи чирм этмән Таңрыгулыны бежерйәр, йөне гитдигиче кервенбашының ягдайы агырлашып баряр. Хекимлер Таңрыгулының тут ялы сагалып гитҗегине ынаняр, эмма кервен билен хаҗа барянларың ынамы сынып гидип отыр.

Дөвлетмәммедиң орнуна ымам болуп өйле намазыны окан Сахаветдин пир мечҗитде маңңышлаклылары алып галды. Хаҗа барян эркек кишилериң хеммеси намаз окаярды. Мечҗиде сыгман отуран мәрекә бакып пир:

- Мусулман доганлар, мен сизиң пириңиз, аксакалыңыз, шол себәпден маңа бир сөзи айтмак лазым, сизе диңлемек - дийди.

- Айдыбериң пиримиз.

- Хер бир ягдайы болан мусулман өмрүнде бир ёла кераматлы Кәбә барып хаҗ парзыны битирмәге борчлы. Аллаха шүкүр, ягдайымыз болуп, ыхлас билен ёла дүшдүк. Эмма гөршүңиз ялы, кервенбашымыз нәровлады, биз хем ят обада дүшлемели болдук. Биз ягшызада ялы адамларың арасына дүшдүк. Олар биз болсак-болмасак-да Таңрыгулының дердини деп эдип, угруна серетҗек эзиз кишилер. «Хаҗы ниетләп чыкдык, Таңрыгулының янында алты-еди адам гоюп, өзүмиз хаҗа гиделиң» диен адам ериңден галсын!

Чокга сакгал бир киши элини узадып гүрлеҗек болды, эмма пир:

- Рахымберди ага, пикириң ичиңде дурсун!.. Мөмин доганлар, кимде ким хаҗа гитмек ислейән болса, еринден турсун! - дийип, мәрекә бакып, ол сөзүни үч гезек гайталады. Чокга сакгал киши пикирини ичинде саклап билмеди.

- Таңрыгулы ялы йигиди ташлап гидип бормы?

Пир:

- Таңрыгулының янында галмалы диен кишилер еринден турсун! - дийди. Мечҗидиң ичиндәкилериң әхлиси гүрре өрди. Гоҗа пир илдешлерини сынлады, онуң гөзүне яш чайылды.

- Илиме-гүнүме дөнейин! - дийип, пир пышырдады… - Мөмин доганларым, биз хаҗа гитсек хаҗ парзымызы берҗай эдип, гуҗак-гуҗак согап газанардык, йөне агыр халдакы ёлдашымызы ташлап гиденимиз үчин даг ялы гүнә-де газанардык! Чүнки пейдасы, бәхбиди зерарлы ёлдашыны ташлап гидйәнден пыгамбер-де бизардыр, Худай-да бизардыр! Таңрыгулы бизиң ёлдашымыз, кервенбашымыз, ол агыр хасса! Ол хәзир кервенимизиң иманы! Биз хаҗ бәхбидимиз үчинем имандан айрылмадык!...

Пириң яшлы гөзлери балкылдап дурды, ол сөзүниң ызыны айдып билмеди…

Аташакан даг геришиниң ялчы тайы йылчыр гаялы учутды. Шемал тарапы болса токайлы эңңит, Гершиң гиң ери отуз-отуз

бәш, дар ери бәш-алты әдим. Гөк сырча даш. Кыныш ага хорҗуныны, атың эерини айырды. Донуны эплешдирип, хорҗуның үстүне гоюп, учутдан ашак бакды, дүрбиләп сынлады. «Эй, Алла! Шол от! Перкерем, мелхем от. Барып-ха Ша Апбас заманы «перкерем отуны тапана он мүң динар байрак» гойлуп гөзленилен, эмма тапылмадык оты гел-гел Кыныш бег тапяр!» Кыныш ага илки чай-чөрек иймекчи болды, эмма сабыры сув болуп, узын танапыны атының бойнундан даңып дуршуна:

- Боздуманым, гайт диемде гайдарсың, дарт диемде дартарсың! - дийип, танапың бир уҗуны билине даңып учутдан салланып, он бәш гулач чемеси ашакдакы дилкав гаяның үстүне дүшди.

Эңңитдәки токайдан тимисгенип говурманың ысына гелен тилкини ковалап Аждар гитди токая гаршы, ала гох турзуп.

Дилкав гая дүшен Кыныш ага билиндәки танапы чөзүп, арчаның бир шахасына илтәп, перкерем отыны сынлады, япракларындан ийип гөрди. Перкерем! Адамзадың йитирен багтыны Кыныш ага тапды! Перкерем -- бахасыз байлыкды, мөчберсиз багтды. Инди Кыныш ага ол мелхем отуң йитип гитмезлиги үчин нәме этмели болса эдер!

Кыныш ага узынлыгы йүз элли, ини кә ерде бәш-алты әдим, кә ерде ики-үч әдим дилкав гаяның үстүндәки дүрли от-чөплери сынлады. Перкерем отуның кырк-элли дүйби бар! Бу уллакан багтды, уллакан байлыкды!

Ёкарда Кыныш аганың хорҗуныдакы говурдагының ысыны алып ики саны шагал гелди. Боздуман тойнак какып, хоргурып шагаллары гачырҗак болды. Шагаллар ачдыр-да, Боздуманың хайбатындан горкман, говурдаклы хорҗуна голайлашды. Гахры гелен Боздуман гулакларыны япырып энди шагалларың үстүне! Атың зарбына чыдаман арчаның шахасы дөвлүп, танапың ашакдакы уҗы гитди гаяның үстүне! Кыныш ага болса галыберди дилкав гаяның үстүнде!

Хава, уллакан багтың уллакан учугам боляр-да!

Кыныш ага хопугып, йүреги довул алды. Инди онуң кесбине верзиш атындан-да, итинден-де пейда ёкды. Көпи гөрен акыллы Кыныш ага гөврүмини гиң тутуп, дилкав гаяның әхли ерини айланып, чыкалгасыз ягдая дүшенине гөз етирди. Ёкарың он бәш-он алты гулач йылчыр гая, сувлуган болсаң-да, сувлунып чыкҗак гүманың ёк. Ашагың дөрт йүз әдим чемеси йылчыр учут гая, дүшдүш болсаң-да салланып дүшҗек гүманың ёк! Инди өзи ялы даг-дүзде энтәп йөрен ав-шикарчы үстүнден геләймесе, өлүп

гидибермели! Перкерем отуң биле, бахасыз байлыгың биле, бимөчбер багтың биле!

Кыныш бег:

- Ахыры гелмели мензилиңе геләйдиң өйдйән Кыныш бег. Нурҗемалам «Сенем ил ялы дайханчылык я ёначылык эдибер. Дүнйәде бир даг болса каңкап йөршүңе, бир ерде өлерсиң, маслыгыңам үч айдан соң тапылар диен боляр-а!» Кыныш бег, бу ерде маслыгыңы үч йылданам тапҗак болмаса герек!

Эмма ол ичинден өзи ялы энтәп йөрен шикаргәр-сайядың гелҗегине ынанярды, шол ынам билен ики гиҗе, ики гүндизини өлдүрди.

Түркмен ага «Гөни гелен аҗала чәре ёкдур!» дийййәр. Көкерек дийилйән кесел гөни гелен аҗалды. Таңрыгулы өлүп гидибермелиди! Эмма Дөвлетмәммет ага, Эйранда - Туранда деңи тайы ёк Эмирхүсейин хекиме ынанып, Эмирхүсейин хеким болса дили сеналы Дөвлетмәммет молланың орашан гөрдүм дийййән дүйшүне ынанып, гөни гелен аҗалың гаршысына гөреше чыкдылар. Икиси-де дийсең Худайхон кишилер, Худайдан делалата гарашярдылар. Таңрыгулы хем йүз элли мөмин мусулманы хаҗ парзыны битирмәге алып барян кервенбашы! Хей, оңа Худай делалат этмезми?

Олар мелхемлериң ягшысындан ягшысыны сайлап, Таңрыгула ичирйәрдилер, җайда дүрли-дүрли дерман отлары даш табакларда түтедйәрдилер, нәхилидир бир ягы хассаның беденине чалып овкалаярдылар. Эмирхүсейин Чынмачында чынлы хекимлерден өвренип гелен алтын иңңелерини хем урярды. Сахаветдин пир билен ики Маңңышлаклы яшулы болса ичинден дога окашып, Бирибара сыгынып, мынаҗат эдйәрди. Эмирхүсейинем, Дөвлетмәммет ага-да олара ялбарып, мыхманҗая гечип дынч алмагы үндейәрдилер. Эмма пир шол отуршыны хем үйтгетмән:

- Сиз ниже гүн бәри гиҗеси-гүндизи чирим этмән хассамызы беҗерйәркәңиз, биз хоссары болуп, Таңрыгулыны ташлап гидип билерисми! - дийип, җогап берди.

Ики гүн… үч гүн… бәш гүн гечди. Агахан тебибем өз чакының ялңыш боланына пушейман эдип, Дөвлетмәммет билен Эмирхүсейин хекиме йүреги билен көмек эдйәрди.

Дерт еке гелмейәр дийилйәнем чын болуп чыкды.

Дүйнден бәри агыраяк Аразгүл эҗәниң бургусы тутуп хеләк болуп ятырды. Айы-гүни етик чага доглаймалыды, эмма

догулыберенок. Обаның тебип аяллары онуң дашында җем болуп, хер хили дәри-дерман этселер-де, нетиҗеси ёкды. Гулыдепели аяллар чәресиз хала дүшүп голай-голтумдакы обалара адам ёллап, атлы тебип аяллары гетирйәрдилер…

Алтынҗы гүн Таңрыгулы арам-арам өзүнден гидип башлады. Единҗи гүн нерессәни тутгаям тутуп уграды. Сахаветдин пир билен маңңышлаклы ики яшулы кервенбашыдан умыдыны үзүп, гиҗе-гүндиз ичлеринден дога окап, мынаҗат айдып Худая ялбарярды. Эмирхүсейин билен Дөвлетмәммет болса хасса тәзеден тәзе мелхем эдйәрди.

Аразгүл эҗәниң-де гитдигиче халы эрбетлешйәр. Ол инди үч гүн бәри өлүм билен өмрүң арасында урунып, җан каркарасыны чекип ятыр. Гүйчли тебиплер Нурана эне билен Огулсабыр эҗе хайран: хемме зат кадалы, чага дүнйә инәймели! Эмма иненок! Тебиплер алачсыз! Ахыры олар Харсаңгаладан Гүлафрус маманы гетиртмели дийип карара гелип, Харсаңгала адам уградылар. Харсаңгала болса атла ики гүнлүк ёлды.

Агшамара шол кервен билен хаҗа барян бир гаррыҗа аял гапыдан гелди. Огулшекер Аразгүл эҗәниң хеләк болуп ятан җайына дел адам салмаҗак болды, эмма ол кемпир саклап болян кемпирлерден дәл экен! Җынссыз ышыклы назарыны Огулшекере бир дикди вели, хөкмүрован Огулшекер нәдип гапының өңүнден айрыланынам дуйман галды.

Каркара кемпир Аразгүл эҗәниң ики дүнйәниң чатрыгында урунып ятышыны сынлап:

- Дессине муңа көшешдириҗи мелхем бериң - дийип, буйрук берди.

Шум кемпириң бисораг җая гиренине гахары гелен Нурана эне:

- Мыхман еңңе, Аразгүле бу махал көшешдириҗи мелхем бермек болмаяр, себәби…

- Хава, себәби? - дийип, Каркара кемпир Нурана энә серетди.

- Айы-гүни етик чага, хачан догулса доглаймалы…

Огулсабыр эҗе:

- Бизиң хасабымыз боюнча чага өңңүн дүнйә инмелиди, эмма пелек чархыны терсине чалып дур-да - дийди.

- Чага нәме дийип өңңүн догулмады, дүйн догулмады, бу гүн догулмады, себәбини билйәңизми? - дийип Каркара кемпир сораглы назарыны аяллара айлады. -- Чага эртирем, биригүнем догулмаз, онуң себәбини болса диңе мен билйән!

Каркара кемпир Кыныш бегиң аялы Нурҗемалы гөркезип:

- Шундан башгаңыз өйден чыкың, дынҗыңызы алың, герек болаңызда өзүм чагырарын! - дийди.

Гулыдепәниң атлы тебиплери, голай-голтумдакы обалардан гетирилен тебип аяллар бу шум кемпириң эемсирәп дуршуна гахарланды. Огулсабыр тебип:

- Еңңе, сен хекимми, тебипми? Ким сен? - дийип, совал берди.

- Мен Каркара кемпир! - дийип, олара үнс бермән көшешдирижи мелхем тайярламагың угруна чыкды. Тебип аяллар даш чыкды.

Селим Магтымгулы кервенбашының ыңранып дерт чекип ятан җайына гирип, Сахаветдин пириң гулагына ювашҗа чавуш чакып, дашарык алып чыкды.

Дашарда үлкер ялы үйшүп дуран тебип аяллардан Огулсабыр билен Нурана эне пириң янына гелип, арза башладылар.

- Хезрети пиримиз, сизиң кервен билен хаҗа барян Каркара кемпир хекимми, тебипми? Аслында ким ол? - дийип, Огулсабыр сораг берди. Пир Каркараның кимдигини нәдип дүшүндерҗегини билмән яйданып угранындан Нурана эне болан ваканы болшы ялы айдып берди.

Пир тебип аялларың бирине Каркара кемпири чагыртды. Деңиз ялы гиң Сахаветдин пир кемпир янына геленинден:

- Сен маңа Маңңышлакда нәме вада бердиң? Хә?.. -- Ол сөзүни тебип аяллар эшитмез ялы ювашҗа, эмма газаплы -- Сен маңа «мүнечҗимлигимем, гуррандазлыгымам, Худай билен баш далашдырмамам гояйын, мени шу кервенден галдырма» - дийип нәче ялбардың? - дийди.

Каркара кемпир гөвни бир халда:

- Мен саңа «Мени Кәбә элтип хаҗ этдирип билсең мүнечҗимлигими гоярын» дийип вада берипдим, эмма сен мени Кәбә элтип билдиңми? - дийип, пире дикан гарады. -- Пирлигиңе гурбан болайын, Сахаветдин, ханы айт, сегсен бәш яшлы Каркара кемпир, хей йөне ере үч айлык ёла хаҗ этҗек дийип гайдармы?! Нәме Каркара хаҗ этҗек болса узын өмрүнде вагт тапан дәлмидир, харч-хыраҗыны тапан дәлмидир я аматлы кервен тапан дәлмидир?! Мусулманлар, сиз Хакың дергәхине диңе өз ёлуңыз баряндыр өйдйәңиз, диңе өз ёлуңыз еке-тәк хакыкы ёлдур өйдйәңиз! Унутма пир, Хакың дергәхине мүңлерче ёл баряндыр!... Сегсенбәш яшлы үлхит кемпир халыма, мен ынха, шу дүнйә инмели чага дийип гайтдым!

Сахаветдин пир бөврүни диңледи. Ол Таңрыгулыны алып илкинҗи оба совулмагы карар эдишини, эмма Каркара кемпир бу

оба кичижик оба, би оба пылан хили оба дийип үч-дөрт обадан гечип, шу оба геленлерини ядына дүшүрди.

- Пир, чага ене еди гүнден догуляр, себәби ене еди гүнден чаганың тәлей йылдызы догяр! Еди гүне ченли болса бу тебиплер дәри-дерман билен чаганам, энесинем хеләклейәрлер!...

Боздуман хоргурып, хокранып, кишңәп учудың ёкарсында эесине гарашяр. Аждар гүндизине җүлгә дүшүп, хол асманда магаллаклап дуран дилкав гаядакы эесине хавхавлап хабар гатяр. Кыныш бег дөрдүнҗи гүн энтәп йөрен авчы-шикаргәриң үстүнден гелмежегине ынанды. Гөврүмини нәче гиң тутандан болса-да, ол налач өлмелиди! Ол өз янындан «Хай, көпей оглы, отурсаң-турсаң, Аллаҗан, дурмушым нәче агыр болса болуберсин, өлүмими бир еңил эдевери дийип, Худайыңа акыл берердиң. Ынха, заңңар сайлабер, гиҗәниң бири сараңгаты доңуп өлҗекми, ач-сувсуз өлҗекми я гиҗе уклан болуп, тогаланып еңил өлҗекми?» дийип өзүне кәйинйәрди. Эмма өлүмем бир эрбет зат, онда-да йүзүңе аҗалың совук деми уруп дурка?

Өлесиң гелсе-де өлмели, гелмесе-де! Ислесең-де өлмели, ислемесең-де! Боздуманам, Аждарам эесини ташлап гитҗек җанаверлер дәл! Бу гиҗе өлмесең-де, эртир агшам гагшап-гагшап өләймели, бу гүн өлмесең-де, эрте-биригүн сувсуз өләймели! Кыныш бег алач агтаряр, ол дилкав гаяның үстүндәки арчалары сынлаяр. Икиси эҗизҗе, бирем чакдан аша даяв, адамың билинден-де ёгын. Кыныш бегиң йүзи ышырап гидйәр. Ол хыялында арчаның әхли пүрли шахаларыны гопарып гушагы, доны билен дашына даңып учяр йылчыр гаяның гершинден ашак! Ханха, ашакда бейниси чар тарапа пытрап ятыр!.. Кыныш бег гамланяр…

Ене-де Кыныш бегиң йүзүне шатлык чайыляр, ол уллакан арча өзүни даңып учутдан товусяр. Шахалары, пүр-пудаклары габа арча гайып-гайып гайык ялы ховда йүзүп, эмай билен җүлгә гоняр.

Эмма ол арчаны нәдип чапарсың?

- Саңа акмагың акмагы диерлер! Хей мумыягәрем гаядан салланaнда палтасы билен тешесини ташлап гайдянмыдыр! Чыг сүйт эмен махлук! Ханҗарың янында боланда-да бейдип харам өлмездиң! - дийип, өзүне сөгүнйәр, хамана эне гөргүлилер гөвсүни оҗага гоюп сүйдүни биширип бермели ялы! -- Вах, акмак, урганыңы арча бекҗе даңаныңда болмаямы?!

Өлүмем бир эрбет! Ахыры Кыныш бег сокы даш ялы даш билен арчаның дүйбүне уруп башлады. Сувы етик арчаның дүйби

енҗилип баряр. Ол аҗалдан чыкалга тапанына бегенип тас учупды. Гыгырып итине, атына лак атды. Онсоң басганҗаклап дуран гаяның үстүне айланып бир тарапы гыйчак дашлардан палта, эрез-эрез дашлардан бычгы эдинип, агаҗың дүйбүни чапманың күл-күлүне дүшди.

- Дамҗа ялы дамҗа гөк дашлары дешйәр. Сен заңңар шу арчаның дүйбүни чапып билмезмиң инди? Башга нәме пишәң галып дурмы, отур гиҗәниң, гүндизиң депесинден гүтлетде даш уруп!

Гарасай, Кыныш бег гиҗеси билен арчаның дүйбүни енҗип, енҗилен ери эрез дашлары билен бычлыгап чыкды. Ол ики гиҗе-гүндиз арчаның дүйбүни енҗип хайыны алды. Перкерем отундан үч дүйбүни алып, дүвүнчеге дүвүп, көйнегиниң ичине салды. Гушагы билен өзүни арча даңып, телпегини чүмре гейип, ики аягыны гая дирәп агаҗа леңңер берип гөрди. Агач чалаҗа шатырдады. Кейпи чагланып, рухы галкан Кыныш бег:

- Ахав, Аждархам, ахав Боздуманым! Кыныш беге томаша кылың! - дийип, гыгырып бар гүйҗи билен гаяны итиберди. Агач җомрулып дик гаядан гайтды келеменләп. Кыныш аганың гөвнүне ол арча мүнүп учайҗак ялыды, эмма арча агдар-дүңдер болуп гайтды магаллаклап! Аҗалдан горкмаян Кыныш бег дүйпсиз учутдан гайданында җынсыз гыгыранынам дуйман галды. Дөрт йүз метр чемеси дик гаядан гайдан Кыныш бегиң арчасы, гаяның дүйбүне урулып, соңам эңңит билен тогаланып, ахыры җүлгә дүшди. Кыныш ага я горкудан, я ургудан, гараз өзүнден гидипди. Вепалы аждар онуң йүзүни ялашдырып, чыңсап өзүне гетирди.

Көшешдириҗи мелхемиң непагасы дегди. Ниҗе гүндир өлүм билен яшайшың серхединде битакат урнуп ятан Аразгүл эҗе ынҗалып ымызганды. Каркара кемпир Нурҗемалам җайдан чыкарды, себәп инди оңа рахатлык герекди. Даш чыкан Нурҗемал алысдан адамсының атының кишңейшини эшидип, өйүне юмлукды. Кыныш аганың болуп гелши гаты эгбарды, ниче гүнүң ачлыгы-хорлугы, ядавлыгы оны халыс сурнукдырыпды. Нурҗемалың өйден атың иймли торбасыны алып, теблехана йөнелени гөрен Кыныш бег «бир кесемен чөрегем алып гел» дийди. Кыныш бег атдан дүшүп эерини айырянча Нурҗемал иймторбалы, чөрекли етип гелди. Кыныш бег иришмәни айрып, атының келлесине иймли торбаны гейдирип, кесемен чөреги ики

дөвүп, улы бөлегини Аждарының агзына тутдурды. Бейлекисине өзи агыз салды. Нурҗемал:

- Ювунып-ардынып ийәеңде болмаямы? - дийип, адамсына бакды:

- Ай, Нучҗа, би адамларың элини перишделер ювандыр.

- Ниҗе гүн бәри агаң сени гөзләп гара хеләк.

- Оны нәме маңа вагтында айдаймадың? Мен гөргүли болса Аташакан дагының ялчы йүзүнде хей чакылык-сакылык болмазмыка дийип гөзүм ёлдады.

- Шейлеми? - дийип, адамсына мәхир билен йылгыран Нурҗемал -- Мен пахыр болса сени Тахмасп шага везир-векил болансың өйдүп йөрдүм!

Гөрмегей аялының хенегине гөзлери чырагланып гиден Кыныш бег йылгырды. Онуң ниетини аңан Нурҗемал:

- Гелнежең гаты хеләк болуп ятыр… Агаңлара гелен кервенбашы гаты хеләк болуп ятыр… - дийди.

Кыныш ага Нурҗемалың йүзүндәки хасраты гөрүп, дүвүнчеги алып, чөрегини чейнәп Дөвлетмәммет агалара барды. Ол агасының җайдан чыканыны гөрүп, агзындакыны ювудып, чөрегини голтугына салып, агасының кәйинәймегинден хедер эдип дүвүнчеги ачып Дөвлетмәммет аганың янына уграды. Салам берди. Дөвлетмәммет ага Кыныш бегиң элиндәки дүвүнчегиң отуна середип хайранлар галды. Бир дессесини алып ысгап, ийип гөрди. Элини ювуп гелйән Эмирхүсейин хеким Дөвлетмәммет аганың элиндәки ота тиңкесини дикип, гөни оларың янына гайтды. Олам отдан бир пенҗе алып, сынлап, ысгап Дөвлетмәммедиң йүзүне бакды.

- Аперин, Аллаҗан! - дийип, гөргүли лампа чөкәйди. Болса-да Кыныш ага билен Дөвлетмәммет оны саклап етишди. Эмирхүсейин хеким дессине өзүни дүрсәп, бир пенҗе от билен өе юмлукды. Шол махал Аразгүлүң җайындан чыкан тебип Огулсабыр эҗе:

- Дөвлетмәммет, Кыныш беги Харсаңгала уграт. Гүлафрус эне гелмесе, халымыз харап - дийди.

- Ханы оңа оглан угратмандыңызмы?

- Уградтык, уградтык, дөрт гүн мундан озал уградтык. Иши башарҗак адама буйрмалыдыр!

Кыныш ага Селим Магтымгылының атына мүнүп, чөрек халтасыны янына алып ниредесиң Харсаңгала дийип ата гамчы чалды…

Ниже гүн бәри ики дүнйәниң чатрыгында ажал билен даркаш гурян Таңрыгулы халыс усургап кә өзүнден гидйәрди, кә өзүне гелйәрди. Нерессе ене өзүне гелен болмалы, гаты ызалы ыңранып, жан ышыгы өчеңкирлән гөзлерини зордан ачды. Шол махал бегенжи гурсагына сыгмаян Эмирхүсейин хеким билен Агахан тебип учганаклашып жая гирди. Агахан тебип хассаның яссыгыны гөтерип, яссыгыны бейгелтди.

- Таңрыгулы, ханы агзыңы ач!

Агахан тебип оңа агзыны ачмага көмеклешди, Эмирхүсейин хеким элиндәки мелхемли кәседен онуң агзына гуюп дуршуна:

- Ич оглум, ич! Сени Аллам ялкады… Дөвлетмәммет молла айтмадымы сениң хекимиң, тебибиң душды дийип… Гөр-ха, ниже йыллар бәри тохумы йитди дийилйән от тапылды сениң багтыңа! - дийип, ол гыссанман пыяладакы мелхемиң әхлисини Таңрыгула ичирди -- Дөвлетмәммет айтмадымы энтек сен хажа-да гидерсиң дийип… Дөвлетмәммет Алланың дили догалы азызы ахыры! Ол Азады ахыры! Ол Хакың арыфы ахыры!

Ичинден дога окап отуран пир ялта Эмирхүсейине серетди. Ол догасыны тамамлап, эл гөтерип:

- Хеким, Дөвлетмәммет шо-ол «Вагзы-Азады» язан кишими? - дийди. Хеким баш атды. Агахан тебип еринден туруп, текжеден «Вагзы-Азат» китабы алып пире узатды. Пир китабы йүзүне сылып дурка, гапыдан Дөвлетмәммет ага гирди. Пир:

- Дөвлетмәммет, гарындаш, гел яңадан гөршели! - дийип, ол Дөвлетмәммеди гужаклады, соңра «Вазгы-Азатдан» бир келеме гошгыны окады.

- Ынсан гөвни -- Аллаң гуран бинасы,
Бирниң гөвнүн агырдайсаң эгер сен,
Газанарсың дагдан агыр гүнәни,
Аллаң лагнатына дучар гелер сен!
Ынсан гөвни-көшкдир!
Оны гуран Хак!
Эй, киши! Бир бендәң гөвнүн йыкандан
Ягшыдыр мүң ёла Кәбәни йыкмак!

- Дөвлетмәммет, асыл сен мениң гайыбана тагзым кылып йөрен уссадым экениң-ә - дийип, пир оны ене гужаклады. Пир «Вагзы-Азат» китабының янында дуран китабың өзүниңкидигини танады, йөне ямандан-ягшыдан хич зат диймеди.

Таңрыгулы аяк үстүне галансоң Дөвлетмәммет ага хезрети пириң тамам Маңңышлагың улы пири Сахаветдин Омар Гочгары атадыгыны билер, олар гардаш боларлар…

Таңрыгулы бираз ынҗалып, маңлайына чалаҗа дер гелип, уклады…

Эмирхүсейин пире, аксакаллара мелхем отуң екеҗе тилини гөркезип:

- Ынха, тохумы йитен мелхем от. Мен алтмыш бәш яшымда шу оты икинҗи гезек гөрйән! Мунуң тагамы гаты үйтгешик болансоң, җана шипа бериҗи кейпи болансоң, аам халк мунуң тохумыны түкедәйипдир-дә… Таңрыгулыны Алла ялкапдыр! - дийди…

Кервенбашы Таңрыгулы гүн-гүнден говулашып, гүн-гүнден Аразгүл эҗәниң халы эрбетлешип баряр. Сахаветдин пир җанына җай тапанок, онуң гөвнүне кервенбашысы кеселлән кервен ягшызада ялы Дөвлетмәммедиң машгаласына бедибагтлык гетирен ялы, өз янындан мүйнүргәп йөр. Пир дашарда гезим эдип йөршүне сыпаның үстүнде асман йылдызларына сын эдип ятан Каркара кемпириң янына барып дыз эпди. Кемпир хезрети пир гелди дийип, эркек киши гелди дийип ятышынам үйтгетмеди, диңе донуны үстүне чекәйди. Сахаветдин пир ювашҗа хашлап:

- Диймек, сен хаҗ дийип ёла дүшмәнсиң-дә? - дийип, совал берди.

Каркара кемпир:

- Хезрети пир, ханы асманы сынла! Би сан-саҗаксыз йылдызлар Таңрыгулы кервенбашы ялы кервенбашылар ёлуны ялңышмасын дийип узын гиҗе гөз гыпышып пышырдашып дуранмыдыр я чопанлар гиҗелерине вагты кесгитлесин дийип балкылдашып дуранмыдыр я Ярадан гараңкы гиҗесини беземек үчин би гиден йылдызлары ярaданмыдыр? - дийип, пире серетди.

Йылдызларың гөзеллигине майыл болан пир:

- Дөвлетмәммедиң машгаласында дүйнә инмели чага ким? Алыммы, арыфмы, патышамы я солтанмы? Ким? - дийип, ене совал берди.

- Ханы асманы сынла пир, шол йылдызларың ичинде сен өз йылдызыңы гөрйәрмиң?... Гөрҗек болуп көсенип отурма, себәби заманамызың өрән улы пиридигиңе гарамаздан, сениң йылдызың ёк, Дөвлетмәмедиң йылдызы-да ёк!... Ол чаганың ким болҗагы маңа айдылмаяр, эмма шу гиҗе Аразгүлүң гурсагындакы огланҗыгың тәлей йылдызы догмаса, мениң етмиш йыллап өвренен

мүнечҗимлигим-де хайып, яшан өмрүм-де хайып, үч айлык ёла көсенип гайданымда хайып!

Сахаветдин пир асмана середип ятан кемпири сынлап, ене хашлады:

- Сахаветдин, бар, дога-дилег эт, Худая мынажат кыл, сен маңа пәсгел берйәсиң… Эгер мен ялңышан болсам… ялңышан болсам, мениң депәмде кыямат гопар, кыямат!

Пир еринден галып, йүзүниң бакып дуран угруна тарап йөрәп, гезим эдип, ичинден дога окап башлады…

Ниҗе гүндир Аразгүл эҗе шум аҗалың пенҗесинде демини санап ятыр. Гиңҗайлы хекимлер, тебиплер бу ахвалата дүшүнип биленок! Чага доглаймалы, эмма догланок. Дашарда сессиз пыган дартышып йөрен хоссарлар бирейййәм чагадан умыдыны үзди, Аразгүлүң өзи саг-аман галса-да, олар кайыл. Каркара кемпириң болса гөвни бир ялы. Ол яссынлар Аразгүле бирхили дерман ичирип, аз салымданам даш чыкып, шол гидиши. Болса-да, Аразгүл эҗәниң ягдайы бирнеме эл-халлашып, ол ымызганды.

Элтисинден гөзүни айырман, хасрат чекип отуран Нурҗемал горкуп уграды. Аразгүл эҗәниң энче гүн эҗир чекип, сүңк билен хам болуп галан йүз-кешби хут Нурҗемалың гөзүниң өңүнде нурланып, мәхирленип баряр. Нурҗемал гарра аяллардан кәбир адамлар өлмезинден озал ынҗалык тапып, гөркленип, йүзи нурланяр дийип гүррүң эдйәнлерини кән эшидипди. Җан ялы элтиси өлүп гидибийрмикә? Нурҗемалың гөвнүне болмаса Аразгүл эҗәниң нурана йүзи нур сачып башлана дөнди.

Гиҗәниң ярында Кыныш ага өзүнден озалкы гиден чапар билен Гүлафрус маманы алып гелди. Гүлфрус мама агыр ёлуң ядавлыгына гарамаздан, ювунып-ардынып Аразгүлүң болан җайына гирди. Оңа чай-чөрек берҗек болдулар, дынч берҗек болдулар, эмма эмер-дамарына ченли адама сөйги билен долы, хакыкы хеким-тебип ядавлыгынам, ачлыгынам унудып, дессине хассаның халына середип башламакчы болды.

Гүлафрус эҗе өйүң ортарасында ёрган-дүшекли ятан дийсең мәхрибан гелни сынлап, онуң хассадыгына-да ынанып билмән:

- Хеләк диййән гелниңиз шумы? - дийип, совал берди.

Нурҗемал баш атды.

- Гелне нәме мелхем берип, нәхили эм эдйәрсиңиз?! - дийип, Гүлафрус мама сорады.

Нурҗемал кервен билен хажа барян Каркара атлы кемпириң хекимлери, тебиплери, дашарык чыкарып, диңе өзүниң эм эдйәндигини айдып берди. Гүлафрус мама:

- Аллаха шүкүр, гелниң ягдайы гаты говы, гызым, маңа бир кәсе аҗыжа чай берәйиң - дийди. Гапыда хызмата гайым болуп дуран Огулшекер дессине бир чәйнек чай билен сачагы алып өе гирди. Огулшекер элтисини гөрүп бегенди. Йүзүнден нур ягып дуран элтиси хамана бир аҗайып дүйш гөрүп, дүйшүнде багтдан яңа йылгырып ятан ялыды…

Даңың өңяны хасасыны тыркылдадып Каркара кемпир шатлык болуп өе гирди:

- Гызым, гызым, огланҗыгың багт йылдызы догды! Аллаха шүкүр чаганың тәлей йылдызы догды, несип болса хәзир өзем дүнйә инер! Нурҗемалҗан, дессине герек-яраклары тайынла. Бейлеки аяллар даш чыксын - дийди. Нурҗемал билен Огулшекер өр-гөкден гелди. Огулшекер:

- Гүлафрус мама Харсаңгалалы Эйрана-Турана захыр хеким! - дийди.

- Хекимиң-тебибиң гереги ёк!

Гүлафрус мама Каркара кемпириң җынссыз гөзлерине середип, дашарык сүзүберди.

Дашарда болса тамам Гулыдепәниң халкы, маңңышлаклылар бүтин өмрүни Хака хем халка багышлан Дөвлетмәммедиң, онуң перишде ялы машгалсының дердини чекишйәрди. Олар ичлеринден дога окап, мынаҗат кылып, Худая ялбарярлар. Олар сөм болушып, ахы-пыган болушып, җансыз җесет болуп йөрен Дөвлетмәммедиң, хоссарларының агыр йүкүни пайлашярлар. Хова, шатлык, шовхун пайлашдыгыңча көпелйәр, гайгы-гусса пайлашдыгыча азаляр!

Халкың дога-дилеги ерде ятмады. Даңың атмагына ярым сагат чемеси галанда өйден чыкан чиркин чага сеси, җәгилдиси сөм болуп, ахы-пыган болуп, җансыз җесет болуп шөвүр чекйән адамларың гурсагында йылдырымлап, олара җан берип, гам-гуссасыны, ахы-эфганыны якып-яндырып гойберди. Дүнйә гелен чаганың овазы җүмле-җахана шатлык, йүзлере йылгырыш, гурсаклара шовхун берди.

Өйден шады-хоррам халда чыкан Каркара кемпир асманда, патрашып дуран йылдызлара гарап:

- Эй, гудраты гүйчли Аллам, сен мени раст ёла салыпсың, сен мени би оба раст гетирипсиң, мен раст яшапдырын, өмрүми раст ише багш эдипдирин! Эдениңе шүкүр, Аллаҗан! - дийип, ярым-яш болуп, сессиз аглап асмана бакды дурды.

Магтымгулы дүнйә аглап инип, мүңлерче адама шатлык, шовхун, багт пайлады. Ол бүтин өмрүне бу дүнйәден аглап, дадыперят эдип гечип, адамзада бибаха, бимөчбер байлык гояр!

Ниҗе гүнләп ики дүнйәниң арасында шум аҗал билен даркаш гуруп ятан Таңрыгулы саг-аман аяк үстүне галды. Эҗесине габыр азабыны чекдирен чага-да саг-аман дүнйә инди. Дөвлетмәммет ага чага атасы Магтымгулы ёначының адыны дакды. Мыхман хассаның саг-саламат гутулмасының, үчүнҗи оглуның дүнйә инмесиниң хорматына Дөвлетмәммет ага Гулыдепе обасының илатының әхлисини чагырып уллакан садака берди.

Сахаветдин ибн Омар Гочгары пир гиң мейданда дөвра гуруп отуран аксакаллара:

- Мусулман доганлар! Гарындашлар, биз сизиң керемли обаңыза агыр хассалы гелдик, Аллаха шүкүр, сагат Таңрыгулылы ызымыза баряс. Биз сизиң обаңыза ят болуп гелдик, ызымыза достдоган, гарындаш болуп баряс!... Гынаняс, хаҗ парзындан гиҗә галдык, бегенйәс, биз агыр гүнде ёлдашымызы ташламадык! Мөмин доганларым, аклыңызда айлап, ойланып, пикир эдип гөрүң:

- Таңрыгулы хассака дашымызда бәш-алты оба барка, ала-бөле сизиң обаңыза гелмегимиз, сизиң обаңызда ягшызада ялы алым хекимлер Дөвлетмәммедиң, Эмирхүсейиниң болмагы, энчеме йыллар бәри тохумы йитди дийлип йөрен перкерем отуның тапылмагы төтәнлик дәл… - дийип, пир сәгиненде аялларың арасында отуран Каркара кемпир:

- Мениңем шу кервене даклышып гелмегим, энче оба совулман, сизи хут шул оба әкелмегим хем төтәнлик дәлдир! - дийди.

Сахаветдин пир Каркара кемпириң сөзүни бөленини халамады, хер хал ол:

- Элбетде төтәнлик дәл. Онуң аңырсында бейик Аллатагаланың гудраты, хикмети бар!

Ол сөзүне дынгы берип, мәрекә назарыны айлап:

- Аслында хаҗ парзының манысы нәме? - дийип, өзүне совал берип, өзем җогап берип башлады.

- Хаҗ парзының манысы озалкыңдан хас говы, хас пәкизе, хас кәмил адам болуп, адамлара, Худая хас якынлашмакдан ыбаратдыр. Биз гулыдепелилериң ят адамлара - бизе болан хорматыны, аладасыны, сөйгүсини сынлап, Алланың гудратыны гөзүмиз билен гөрүп, озалкымыздан хас говы, хас пәкизе, хас кәмил, Худая хас вепалы адама өврүлдик!

Адамлар, мен Маңңышлагың, Балканың, Этрегиң сыланян пири Сахаветдин ибн Омар Гочгары пир, хажа барян йүз элли ёлдашымың, гиже-гүндиз ятман Таңрыгулының дердине эм эден адамларың хажы кабул болды дийип ыглан эдйәрин! Мен бу дүнйәде адамларың өңүнде-де, о дүнйәде керемли Аллатагаланың алнында-да шу сөзлериме кепил гечип билжек!!!

- Доганлар, хажыңыз кабул болды! Омын! - дийип, пир эл гөтерйәр. Отуран мәхелле эл гөтерйәр.

Пир ардынып ене гүрлейәр:

- Адамлар, мен Дөвлетмәммет молланың абрайының, хеззет-хорматының гаты белентдигини гөрдүм, йөне онуң алымларың, арыфларың, айдыңларың, умуман ылым дүнйәсиндәки ады-абрайының нәхили улудыгыны сиз бир билседиңиз!... Дөвлетмәммет дирикә дирисине, җахандан гайдансоң мүбәрек губурына зыярат эдилйән керем-кераматлы кишидир! Эй, песпәл бейик алым, эй кичигөвүн улуг улама Дөвлетмәммет, эй ады-овазасы еди ыклыма долан Эмирхүсейин хеким, Агахан тебип, бизе эден ягшылыкларыңызы керемли Аллатагала мүң эдип гайтарсын…

Сахаветдин пир миннетдарлык үстүне миннетдарлык айдып ерине чөкди. Аксакалларың арасында отуран Нурнепес ага еринден галып, мәрекә йүзленди. Йүз яшы арка атан ол гожа Гинҗайың арзылы аксакалыды.

- Хов, халайык, огулларым, гызларым, сакалдашлар! Гадамы мүбәрек, дили сеналы хезрети Сахаветдин ибн Омар Гочгары пиримизе мен Худая ынанан ялы ынанярын! Улуг пиримиз хут бизиң обамызда энче-энче адамы хажы дийип ыглан этди. Сизиң хажыңыз Алланың дергәхинде кабул боландыр маңңышлаклы гарындашлар! Шонуң үчин биз хем обамыза Хажыговшан обасы дийип ат берәйсек ничик болар?

Агыр мәреке бу хабара хош болуп, макуллады. Шол махал Нурана эне акжа арлыга доланан Магтымгулыны алып аксакалларың дөвра гуруп отуран ерине гетирип, хезрети Сахаветдин пире берди. Пир чаганы ёкарык гөтерип:

- Магтымгулы, бир гиден халайыгың хажы кабул болан гүни дүнйә гелен Магтымгулы, адыңы бу велилер берди, яшыңы, ат-абрайыңы, рыскыңы бейик Аллатагала берсин! - дийип, дессур боюнча чага ак пата берип, ягшы дога-дилеглер этди.

Мәрекә нахар чекилди, ширин-шербет берилди. Нахарың төвүрини эден хезрети Сахаветдин пир Хажыговшан обасына, хекимлере ене таңырялкасын айдып:

- Хаҗыговшанлы доганлар, ругсат берсеңиз биз эртир ирден ёла дүшйәрис - дийди.

Каркара кемпир еринден галып, агыр мәрекәни сынлап:

- Хезрети пиримиз, алнымызда йылдыз бар! Алла ёл берсе кервен ене секиз гүнден ёла дүшер - дийди.

- Каркара бай, бизем йылдызы билйәрис, несип болса эртир ёла дүшерис.

- Хезрети пиримиз, алнымызда сениң билмейән йылдызың бар!

Сахаветдин пир дегишмә салды:

- Каркара бай, гүне үч вагтына пәкизе чекдирмәни, хезрети палавы ийип, чәшерип ятманы бизем ягшы гөрйәс, йөне өй-илимизем бардыр… Адамлар, гош-голамыңызы тайынлабериң, эртир сәхер-сәхер ёла дүшерис…

Ниҗе гиҗе-гүндизи шум аҗалың ховсаласында гара басма халында гечирип халыс сурнуган адамлар шейле бир рахат, шейле бир сүйҗи ука батдылар. Шол гиҗе хатда шемалам өвүсмеди, хатда йылдызларам сессиз сүйндилер. Эҗесине еди-секиз гүн җебри-җепа чекдирен огланҗыгам иңңә-иңңәләп гөргүлини бимаза этмеди. Шол гиҗе итлер үйрмесини, атлар кишңемесини унудып, тамам Гулыдепе -- Хаҗыговшан обасы имисалалыга гарк болды.

Даңдан яшулылар намаза туранында сыпаның үстүнде асмана, балкылдашып дуран йыдызлара бакып, йылгырып ятан Каркара кемпири гөрдүлер. Каркара мүнечҗим аманадыны табшырыпды, эмма дүнйәде өз ишлерини бирме-бир берҗай эдип, кейпичаг халда Хакың дергәхине барян ялы багтдан яңа йылгырып ятырды. Секиз-докуз мүчәни арка атан гоҗа аксакалларам өмрүнде илкинҗи гезек хошхал йылгырып ятан җеседи сынлап хайран галдылар.

Каркара кемпир ене мамла болуп чыкды. Кервенчилер Хаҗыговшанлылар билен биле мүнечҗим кемпири депин эдип, үчүни-едисини берип, соңра Каркараның айдан секизинҗи гүни ниредесиң Маңңышлак дийип ёла рована болдулар.

ЯРАДАНЫҢ ДИВАНЫ

/Икинҗи новелла/

Магтымгулының чагалыгы ойнуң, шады-хоррамлыгың, якалашың-басалашың ичинден гечди. Агалары Абдылла билен Мухамметсапа эййәм бәш-алты яшындака Магтумгылыны сарч-сарч бедеве мүндүрип, ялаңач ата атарып чапманы, ат үстүндәки йөнекей оюнлары өвредерди. Гиҗелер болса төверегиң чагалары обаның ашак тарапындакы гиң мейдана үйшүп гөреш тутардылар, ики тарап болуп басалашардылар. Гиҗәниң бир вагтына ченли оларың гох-галмагалындан ядан Аразгүл эҗе гатырганҗак болуберсе, Дөвлетмәммет ага:

- Аразгүл, дегме ойнасынлар. Бу махал оларың дүнйәси оюн, дурмушы оюн. Ынха ага-гара дүшүнип дурмушың бир янындан гиререм вели, онсоң олары дүнйә ойнап башлар - диерди.

Тир-кеман атмак, гүрзи зыңмак, гылычлашмак, сапан атмак ялы оюнларам о заманлар чага ойнуды. Докуз-он яшан чагалар эййәм ата мүнүп, гылычлашып, гүрзүлешип йөрендир. Абдылла билен Мухамметсапа Магтымгулының хем өзлери ялы догумлы болмагыны исләп:

- Ата аҗал болуп япыш! Ата эрк эдип билмесең, эртеки гүн эшек билен харман дөвүп, өкүз биле күнде сүрмели борсуң! Горкма, атдан йыкылып өлен түркмениң мазары ёкдур! Сен бег болмалысың, хан болмалысың, дайымыз ялы сердар болмалысың! - диердилер. Магтымгулы чагака бирнәче гезек атдан йыкылыбам гөрүпди, биҗай авунан сапарам болупды. Шонда Абдылла:

- Атдан йыкылып гөрмедик киши, йыкылмакдан горкар! Гөрсең, атдан йыкыланың билен гөк ере инйән дәлдир - дийип, олар Спартаны билмеселер-де, бирек-биреге Спартан тербиесини берйәрдилер. Себәби дурмуш газапды, олар өзүни ёвуз дурмуша тайярлаярдылар.

Мухамметсапа окува баранында Магтымгулы бәш яшындады. Олар якалашып, басалашып улалансоң бири-бирине басдашды, шол себәплем Мухамметсапа нәмәни өвренсе, ол хем өвренди, ол нәме язса Магтымгулам язды. Шейлеликде, ол алты яшына баранында еди яшлылар билен, еди яшында докуз-он яшлылар билен сапакдаш болды. Ол заманың мекдеби шейледи, сапагыңы биширдигиң ёкары яшларың топарына гечибермелиди. Магтымгулы докуз яшындака мурты гаралан гөдеклер билен окаярды, шол йылам онуң үйтгешик ядының үсти ачылды. Магтымгулының феноменал яды бар экен, Гарры молла илки оны гөз ядыдыр өйтди, соң гөрүп отурса, ол

бейни хем гөз яды экен. Магтымгулы ислендик китабы ят тутмак ислесе, айратын үнс берип окаярды, соңам китабың еке сөзүни сыпдырман айдып берип билйәрди. Гарры молла-да, Нурҗахан эне-де, Аразгүл эҗе-де «Маңңышлаклы Каркара кемпир йөнелиге гелмән экен-ә, Магтымгулы депеси йылдызлы чага экен» дийип, оңа буйсанардылар, эзизләрдилер. Узын-узын гыш гиҗелери болса Нурҗахан эне ёначыларың яш неберелерини дашына үйшүрип, эртекидир роваят, тымсалдыр, гең-энайы вакалары гүррүң берерди. Нурҗахан энәниң болса билмейән эртекиси, роваяты, эшитмедик гең-таң вакасы ёкды…

Секиз-докуз яшында Магтымгулының ылым адамсы болҗагы көре-де аян болды…

Магтымгулының яшлыгы мүндер-мүндер, сандык-сандык китапларың-диванларың ичинден гечди. Тамам ёначылар, мекдебиң мугаллымлары Магтымгулының дүшбилигине, үшүклилигине, үйтгешик зехинлилигине буйсанардылар, эмма йыл гечдигиче, олары хайсыдыр бир нәбелли горкам ховсала салып уграды. Айратынам, Аразгүл эҗе, Нурҗахан эне гиҗеси-гүндизи багрыны ере берип, яссык ялы диванлары окап ятан Магтымгулыны «ылым ураймагындан» хедер эдип, горкуп башладылар.

Гара багыр эне-дә, Аразгүл эҗе гөргүли Магтымгулының тахясына, телпегиниң ичине, донуның, көйнегиниң кибтиниң ичинден дога барыны дакып, гиҗе башуҗуна гурхан гоюп, отурса-турса баласыны гөзден-дилден, гөрнер-гөрүнмез бела-бетерлерден гораверсин дийип дога окаярды. Магтымгулы эҗесиниң элеврәп йөрмесини ёкуш гөрйәрди, эмма эҗесине ягшыдан-ямандан хич зат диймән йылгырып оңайярды.

Магтымгулы он-он бир яшындан парсча язылан диванлары парс, арап дилинде язылан диванлары арап дилинде окаярды, ол диллере сувара болупды. Новайының, Ныкамының түрки дилде язылан эсерлеринде оңа дүшнүксиз сөз, җүмле ёкды, себәби ол түрки ылмы дилинем билйәрди.

Магтымгулы диван ызына диван окаярды. Инди оңа оюн-томашаның-да, Нурҗахан энәниң томашалы гүррүңлериниң-де гызыгы ёкды. Ол реал дүнйәден дашлашып, диванлар дүнйәсине ымыклы аралашып, сөхбетдеши гадымы алымлар-айдыңлар, арыфлар-акылдарлар, равылар-шахырларды.

Улы ил мекдебе берен чагасыны окатҗак болуп хеләкдир, эмма ёначылар небереси Магтымгулыны окатмаҗак болуп, хич болман, онуң окувының арасына вагт салҗак болуп гара гөргә галярды. Магтымгулы гара даңдан укудан туруп, ювунып-ардынып

намазыны окап билдиги китаба япышярды. Чай-чөрегинем китап окап отырка иййәрди. Гүн догуп-догманка Аразгүл эје Абдылла, Мухамметсапа, Селим Магтымгулының огуллары Җанмәммеде, Җанэсене Магтымгула дынч бермеги табшырярды. Олар Магтымгулыны янына алып, теблеханадакы атлара атланып, ат чапышып, ок-яй атышып, гүрзидир найза зыңышып гөвүн солпудан чыкярдылар. Агшамара-да бу эдәхет гайталанярды, эмма гүнүң галан дөври болса Магтымгулының пишеси китапды. Кыныш ага Магтымгулы билен Җанмәммеди янына алып даглара-дүзлере, сәхралара-чөллере бирнәче гүн ятымлык гөвүн ачмага, хас догрусы дәри-дерманлык от-чөплери йыгнамага гидерди. Шейлеликде, Магтымгулы энтек огланка Эйраның учмахдан зыяда ерлерине сейли-сейран эдипди.

Эйран болса аклыңы хайран эдип, калбыңы хейҗана гетирйән пынхан-пынхан гөзелликлер юрды ахыры!

Гүнлериң бир гүни Кыныш бег Магтымгулы билен Җанмәммеди янына алып:

- Хай, гарагенҗимлер, диңе китап-диван дийип ятмаң, мен сизи дүнйәниң иң тәсин ерине әкидейин, хем дәри-дерман от-чөплери йыгнарыс, хем Алланың ярадан овадан, пынхан сырлы дүнйәсине зыярат эдерис - дийди. Магтымгулы йылгырып:

- Ярраданың диванына дийсене, Кыныш дәде дийди Әлемлериң иң кәмил, иң овадан, иң аҗайып, иң бир пынхан сырлы диваны Аллатагаланың дөреден дүнйә атлы диваныдыр.

Кыныш бег гөзлерини хөвлендирип, бир салым Магтымгула тиңкесини дикип сынлап, нурана йылгырды, тебигата «Яраданың диваны» диймегиң өз келлесине гелмәндигине хайран галды, себәби ол догуп-дөрәп Ярадының шол китабының ичиндеди.

- Рас айтдың, Магтымҗан, Яраданың китабының ичине гидерис. Ол диван болса пынхан-пынхан сырдан, назар дегмедик гөзелликден долыдыр. Ынха, бәрден мен бардыгым отлар-чөплер «Кыныш бег, мен пылан дердиң, мен писмидан дердиң дерманыдырын!» дийип, гыгырышып дурандырлар - дийип, агзыны ёкарык тутуп лах-лах гүлди-де -- Бу сапар биз гурбаны болдугым Этрек дерясының агдарылып-дүңдерилип Хазар деңзине гуйян ерине гидерис. Хазар умманыны гөрсеңиз, гурсагыңызда ене бир умман дөрәр…

Олар дөрдүнҗи гүн гушлуклар Этрек дерясының Хазара гуюп ятан ерине бардылар. Магтымгулы улы-улы деңизлер, умманлар барада көп окапды, суханверлериң, мугаллымларың гүррүңини диңләпди, эмма аңырсы-бәрси ёк, гөзетимсиз бикенар Хазар деңзи

Магтымгулының калбыны сарсдырды. Эгер деңиз шейле улы болса, умман дагы нәхиликә? дийип Магтымгулы ичинден ойланды. Ол Җанмәммет билен йылгынлыкдан йылгынлыга дуланып деңзиң кенарына голайлашдыгыча калбы хейҗана гелйәрди, чүнки деңзиң ичи сүри-сүри ак гувлардан, газлардан, яшылбаш соналардан, гайры гушлардан долыды. Деңзиң депесинде болса ганатларыны яйып, найынҗар чырлашып чарлаклар кәте бир сува өзүни уруп ав эдйәрди. Магтымгулы йылгынлара дуланып, агдарылып-дүңдерилип деңзе гуюп ятан деряны сынлады. Деряның ичиндәки җовур ак гувлар, бойны бирнеме гызылымтыл гувлар, гайры гушлар Магтымгулыны хайран эйледи. Җанмәммедем башда бу гөзеллиге бендиван болупды, эмма шол бир гөрнүш дессине оны ядатды. Ол Магтымгулының дәли деряның дерренделерине аңк болуп, галпылдап сын эдишини гөрүп, оңа пәсгел бермеҗек болуп гоша гайтды. Җанмәммет гоша гелди. Гөрсе, агасы Кыныш бег эййәм атларың эерлерини, дүелериң ховутларыны айрып, көне чатманың гапдалына гоюпдыр. Атлары, дүелери деряның якасындакы ота ковуп, үч-дөрт йыл мундан озал ясан чатмасының ичини-дашыны сүпүришдирип, гошлары ерлешдирипдир. Чатманың ичине дүшек языпдыр. Җанмәммет төверегине гаранҗаклады, хич ерде агасына гөзи дүшмәнсоң сув күйзесини, ики җүрдеги деряның сувундан долдурып гелди. Соңам токайдакы гуран тораңңыдан, йылгынлардан одун дашап башлады, себәби ол бу ерде хич болман бәш-алты гүн болҗакларыны билйәрди.

Магтымгулы болса «гара дашдан гара гылы сайлан» гара гөзлерини алыслара дикип деңзиң аңыр кенарыны гөрҗек болярды, эмма бикенар умманың аңыр кенарыны гөрерден алгыр назарларының эҗиздигини дуйды. Гөзетимден аңырда деңиз бирхили бейгелип, соңам о кенарыны гөркезмеҗек болуп песелйән ялыды. Магтымгулы энче махаллап шол бир ере назарыны салып дуршуна ичинден «Дүнйәниң тогалакдыгы чын гөр-ха деңзиң аңырсы песелйәр» дийип ойланды. Ак гувлар, җовур ак гувлар-газлар онуң гөзүниң ягыны ийип, гөвнүни бендиван эдип ташлапды. Магтымгулы бикенар мавы деңзиң мавы асман билен бирлешйән ерини узак сынлап, соңам гөзлерини асмана дикди. Ханха, гөкде леммер-леммер ак булутлар лабырыны мавы деңзе ташлан гәмилериң елкенине чалымдашды. Магтымгулының келлесине бирден Худай хем шол ак булутлара дуланып, калбыңа сыгмаян бу гөзеллиги сынлап отуран болаймасын диен пикир гелип, булутлара назар айлады…

Хава, Худай хем болсаң гойны җовур ак гувлардан, газлардан долы мавы деңзиң гөзеллиги бендиван эдип билйәрди…

Җанмәммет чатманың янына одун барыны үйшүрип, от якып түңчелери ода гоянында Кыныш бег етип гелди. Онуң эгнинде ок-яйы, элинде хамындан чыкарылан товшан барды, янында аждары. Ишине чулум Кыныш бег эййәм товшаның ич-гошуны айрып, деряда ювуп газана атыбермели эдипдир. Аждарыңам агзы ганды, чакы олам ав эдинен борлы. Кыныш ага:

- Ал, ёначының агтыгы, дессине дерини дузла - дийип, товшаның хамыны Җанмәммеде оклады.

Җанмәммет ичякгыч йылгырып:

- Эйләйинемми?… - дийди. -- Ханы, дуз ниреде?

- Пәхей, сениң ёначы болайшыңы! Дүнйә деңзиң кенарындан кервен-кервен дуз алып гидйәкә, ёначы болуп дуз сорамаң нәме?

Товшаның ысы җаныңы алып барян датлыҗа бөртмеси бишенсоң, Җанмәммет Магтымгулының аңына-маңына бакман, көне чатма алып гайтды. Магтымгулы чатма голай геленинде:

- Кыныш дәде, Этрек дерясы билен гидип, Гүрген деңзинден чыкаймасам гөвнимде арман галар - дийди. Җанмәммет чынаберимсиз оюн билен:

- Этрекден чүмүп Гүрген деңзинден чыкмасаңыз, Гүргенден чүмүп Хәзирбегҗандан чыкмасаңыз-сизден ёначы бормы?-дийди.

- Көпей оглы,сен нәме ёначы дәлми? - дийип, Кыныш ага чыны билен Җанмәммеде чиңңерилди. Җанмәммет:

- Менми? Мен сиз ялы айы я арслан гөрсе дузторбасыны алып «дуравер җанавер, алланәме дериң бар экен, дузлап берейин» ызындан ылгап йөрен ёначы дәл. Мен хәки сыпайы, сахыпкыран ёначы! - дийип гүлди.

- Нахардан доюп садагасы болдугым деңзе сува дүшелиң!

Кыныш ага аңк болуп бакан Җанмәммет:

- Шу совукда хем сува дүшмек бормы? - дийди.

- Деңзе гелип сува дүшмесең, той эдип өйленмедик ялы борсуңыз! Совук боланда нәме, ожагыңыз ичиңиздедир, сувдан чыкып икияна ылгаберсеңиз хем җаныңыз гөненер, хем эгниңиздәки балагыңыз гурар - дийип, ол сува дүшме меселесини чөзди.

Магтымгулы,Җанмәмет, кныш ага деңзиң кенарына гелип, эллерини юудылар, онуң сувундан дадып гөрен Җанмәмет:

- Бех, аклыңдан айланайын Аллаҗан, деңзиниң сувы порсамаз ялы мазалы дузлан экен-ә!...Кыныш дәде, деңзиң балыкларыны дузламан биширип ийибермелими?- дийип, кинаялы йылгырды.

-Хава-ла, ынха, сениң вели не дузуң етик, не эйиң! - Кыныш йылгырды. Олар деңзиң кенарында секиз гүн болдулар. Этрек дерясының сувы билен гидип деңизденем чыкып гөрдүлер. Деңзиң ялпак ерлеринде сува чүмүп, деңиз отларынданам йыгнадылар. Кыныш аганың гөркезен дерман өсүмликлериниң энчемесиниң тохумындан, энчемесиниң көкүнден халта-халта топладылар. Деңзиң чәге кенарында дүрли гушларың сан-саҗаксыз хөвүртгелеринден Кыныш аганың гөркезен юмуртгаларындан хем энчеме сув кәдисини долдурдылар. Кыныш ага еди-секиз дүвлен авлап, йөрите газанында оларың ягыны эредип голча-голча ягам алды. Еди-секиз готан авлап оларың ягындан еди-секиз холтум хем долдурды. Кыныш ага:

- Бек, белләң, дүнйәде готаның ягы ялы йити яг ёкдур. Оны күйзеде, голчада, мис гапда, хатда чүйше гапда-да саклап болян дәлдир. Сызып дашына чыкайяндыр. Готаның ягыны диңе онуң өз холтумында саклап боляр. - дийип, авлан готанларының холтумыны Җанмәммет билен Магтымгула ынанман өзи дузлады, Хай, ене ики-үч инер алып гайдаймалы экеним…

Җанмәммет:

- Ага, сүйтли күлчелер гутарып баряр, инди оба көвленәйсек нәдер? - дийди.

- Түркменде ач өлениң мазары ёкдур, гарагенҗим. Деңзе гелип онуң гайлайшыны гөрмән гитмек болмаз!

- Деңиз хачан гайлаҗакмыш?

- Биригүн я соңңун…

- Охов, Кыныш дәде, сен Горкут дәдем ялы болҗак-гойҗак ишлерем өңүнден биләййәмиң?

- Ай, көпей оглы, Магтымгулы саңа айтмадымы, дүнйә Ярадының язан иң аҗайып, иң овадан, иң сырлы китабы дийип… Шол китабы окаманы өврен гарагенҗим!...

Эртеси гүн үмүш-тамышда Магтымгулы билен Җанмәммет гитди деңзиң якасыны сырып. Үргүн чәгели кенарда дүрли-дүрли гушларың сан-саҗаксыз хөвүртгелери кәнди. Эййехачан гөге галып найынҗар чырлашян чарлаклар огланлары гөрүп, хөвүртгелерини габанып, оларың үстүне хүҗүм эдйәрдилер. Җахан ягтылдыгыча умман улалып, огланларың шәхдини ачып, гөвүнлерини ганатландырярды. Өңден барян Магтымгулы бир өврүмден өврүленинде гөзлерине ынанман доңуп галды. Магтымгулының озалам уллакан гара гөзлеринде аташ янып, хайяды гөтерилди. Гаралып ятан мыжжык чәге кенарда онларча газлар, гувлар, яшылбаш соналар моймудаклашып кә сагына, кә солуна йыкыляр.

Җанаверлер сермест, гачманам, учманам, горкманам биленок. Ханха, бир етгинҗек болса ак булутлардан ярадылан ялы ак газларың келлесини җоннук пычагы билен кесип халтасына гапгаряр.

Гахар-газапдан гарагы гапылан Магтымгулы атылып баршына өзүнден үч-дөрт яш улы етгинҗегиң гулагының төзүне доңдурды. Үстүни басдырып, алҗыран оглан энтирәп-тентирәп йыкылды. Җанмәммедиңем хайяды гөтерилип, ылгап гелшине етгинҗеги ерден галдырып саңңылдап, сазанаклап дуран оглана эйменч назарыны дикип, хайран галды:

- Эй, эй, екеҗе шарпыкда гөзүң чашарайдымы? Хәзир мен сениң гөзүңиң чашысыны дүзедип берейин - дийип, саг голуның терси билен огланың сол гулак дүйбүне чекип гойберди, оглан догабитди чашыды. Бир гөзи еринде, бейлеки гөзүниң гарасы болса яңак җикгесине дыкылып дурды. Уруш-дөвүш болса көхи гелйән Җанмәммет өзүнден үч-дөрт яш улы огланы уруп-уруп эйини чыкарды, нерессе арасында агламҗырап бир затлар дийййәрди, эмма оны диңлейән бармы? Магтымгулы сермест гувларың бирини гуҗагына алып, җанавериң йүпекден нәзик перлерини сыпалап өзүни көшешдирҗек болярды. Гох-галмагала етип гелен Кыныш аганың хем иманы өчүп, гөзлери тас ханасындан чыкыпды. Агзы-бурны ган ялан ганҗыгыңкы ялы чашы оглан Кыныш аганың эйменч кешбини гөрүп аглап башлады:

- Җан, агалар, мен етим! Эҗем-де ёк, дәдем-де ёк, доган-гарындашым-да ёк - дийип, зарынлады. Кыныш бег ики яна чайканышып, йыкылышып-сүрүшип йөрен хер бири токлы ялы гувлары, газлары сынлап:

- Сениң ялы доңузда эҗе бормы, дәде бормы, доган-гарындаш бормы? Сениң өзүңем болмалы дәл бу дүнйәде! - дийип, огланың якасындан эбшитләп, урарман болды, ене өзүне басалык берип:

- Эй, Мелгун дөли, би җанаверлер Алланың ышкындан ярадан агызлары ахыры! Булар Бирибарың гөзе гөрнүп йөрен перишделери ахыры!... Ярaданың перишделерини гөзе гөрүнмез ялы эдип ярaданам ягшы зат, ёгсам сиз перишделерем пайхынлап, пүрреләрдиңиз!

- Агаҗан, мен шулары сатып гүнүми гөрйән-дә… ач өлмеҗек болуп…

- Булары бейдип пайхынлап, яшыйышы башыңа япҗакмы сен! Гөр-де, дурубер, сениң эл-аягыңам шел болар, гаракларыңам гапылар! Сен галан өмрүңе базарың гапысында гедай отурарсың

гуррумсак!... -- Кыныш ага авылы сува ятырылан мекгежөвен дәнелерини чөпләп -- Дәлигөжелә гайнатдыңмы?

- Ёк, чакжагундуза!

Кыныш ага, Жанмәммет, чашы оглан деңзиң чәге кенарына сечилен авылы мекгежөвенлери чөплейәрди, Магтымгулы болса келлеси кесилип ташланан жанаверлериң урунып - урунып, жан бершини сынлап багрыны паралап отуршына гужагындакы гувы сыпалаярды.

Гүнортана голай газлар, гувлар, яшылбаш соналар авының серместлигинден ачылып, мавы уммана гаршы учуп гитдилер. Кыныш ага дагам кенара сепилен авылы мекгелери йыгнап ере гөмдүлер. Кыныш бег чашы оглана:

- Етим болсаң, йөр, мен саңа хоссар чыкян, иш тапып берйән, эмма мундан буян отурсаң-турсаң тоба эт - дийди.

Олар үч кишә ниетленен күлчәни дөрт болуп ийдилер, үч адамлык чатмада дөрт болуп ятдылар. Болсада тебигат -- Ярадының китабы Кыныш беги яланчы этмеди, онуң айдан гүнүниң гижеси турды бир апы-тупан, гопды бир харасат! Магтымгулы билен Жанмәммет укудан сычрап туранында Кыныш ага әпет тораңңының пүрделен сүтүнини чатмасына дирег этжек болуп гара башына гайды. Магтымгулы билен Жанмәммет өзлерини учурып барян абырсыз гүйчли гара ели биринжи гезек гөрйәрди. Асманы жайрып-жайрып йылдырым чакып, гөклер гүммүрдәп, ерлер лерзана гелйәрди. Бир ерде даг болса, деңиз болса энтәп гөрмедиги гөрде галан Кыныш бегем энтек бейле кыямат беланы гөрмәнди. Кыныш бег бу нәгехан апаты дүйнки чашы огланың этмиши үчин Алланың гахар-газабыдыр өйтди. Аждар ялы аждарам горкусына чыңсап, чатма дыкылып дурды.

Апы-тупан болса гитдигиче гүйжейәрди. Бу махал Гүн догандыр, эмма аякларыны ере саллашып, сүрленишип гелйән леммер-леммер гарамы, чалмы булутдан долы дүнйәде Гүн гөрнер ялы дәлди. Ишине бек Кыныш аганың дирегиниңем пейдасы болмады. Чатма ахыры вейран болуп хер сынасы бир яна учуп гитди.

Огланлар, Кыныш ага голайдакы габа йылгының ыкышында чугудышып отырлар. Ериңден туруп билсең - ел йыкжак! Магтымгулы бүкүдип апы-тупаның гаршысына йөрәп уграды. Онуң горкунч төвекгеллик күйсейән калбы ер билен гөги гапышдырып ташлан апы-тупандан хейжана гелйәрди. Бирден онуң йүзүне ялының, гөзлерини гамашдыран йылдырымың ховры чабрап, аягының ашагында ер ыранып гитди. Магтымгулының он-

онбәш әдим өңянында мәхнет йылдырымың ялав ялы тыгы ериң гурсагына гирип гитди. Дамҗыклап ягып башлан ягыш сувлары йылдырымың уруп гиден көвегинде җазырдаян ялы болды. Леммер-леммер булутлар деңзиң депесинден хүҗүм этсе, гаралып ятан уммандан гөтерилйән чалымтыл ак толкунлар арлы ялы асмана хүҗүм эдйәрди. Хамана кыямат гопдуран апы-тупаны деңиз асмандан, асман болса чырпынып ятан деңизден гөрүп, можукдан-можук оваз билен увлашярдылар. Җанмәммет хем бүкүдип йөрәп Магтымгулының янына барды. Олар эййәм шаглап-шаглап ягян чагбада сүллүмбай болуп, дәли дүнйәниң ойнуна томаша эдйәрди.

Энтегем йылгының дүйбүнде чугудып, дүнйә сын эдйән Кыныш аганың хайяды гөчди. Ол айылганч гыгырып, бүкүдип кенара тарап ылгап уграды. Эмма гара ел, апат апы-тупан онуң овазыны агзындан чыкып чыкманка, алды гитди. Ол овазы дөрт гүнлүк ёлдан аңырда өйүнде бөврүни диңләп отуран Нурҗемал эҗе эшитди. Бу махал Магтымгулы билен Җанмәммет үмүдикләп кенарың якасына барып, ики-үч адамы бойы гая болуп гелйән толкун билен гарпышды. Кыныш ага вагшыяна гыгырып, әхли гүйҗүни эдип ылгады, эмма болҗак иш болупды, мәхнет гая ялы толкун огланлары учурып гойберди, эмма оларың дүшен ери нәбеллиди. Кыныш ага ылгады, эмма толкун ызына гайданында инилериниң ёкдугыны гөрүп аклы башындан учды. Ол деңзе голай баранынам, өлүм пеллесиниң геленинем депесине абанып гелйән вагшыяна җанлы гаяны гөренинде дуйды, эмма гичди. Пахыр «бары гутарды!» дийип ойланыбам етишмәнкә, толкуның ёңсуз ургусы оны сеңселедип, учурып гойберди. Гөргүли бу дүнйә дүшдүми, о дүнйә дүшдүми - белли дәл! Элхенч-элхенч йылдырымлар чакып, ерлер-гөклер лерзана гелип, дүнйә агдарылып, дүңдерилйәрди. Хер хал, Магтымгулынаңам, Җанмәммединәм, Кыныш аганыңам Худай диен ери бар экен. Әпет толкун хашлап ызына гайданында толкундан сыпырылып галан Магтымгулы билен Җанмәммет дөрт аяк болуп кенара гаршы ылгады. Олар серлип ятан Кыныш аганы гөрүп, херси онуң бир элинден тутуп сүйрәп гачдылар. Шол заман ах, уруп награ дартып гелйән әпет толкун авуны алдыран вагшы махлук ялы олары зарбасына йыкды, эмма өзи билен сүпүрип ызына алып гайдып билмеди. Магтымгулы билен Җанмәммет Кыныш беги ховпсыз ере гетирип, яңакларыны гурсагына гоюп диңләп гөрдүлер. Эмма апы-тупаның гохы-говгасындан башга дүнйәде сес йитипди. Бир замандан өзүне гелип, аклына айланан Кыныш ага дуршуна гахар-газаба өврүлип огланлары хайкырды, гыгырды, олары алып гайдан

гүнүне лагнат окады. Җанмәммет болса ичякгыч херекетлер эдип, Кыныш аганың газабыны бөҗедйәрди…

Аршы-күрси лерзана гетирип, дүнйәниң депесинде кыямат гопдуран апы-тупан чагбасыны сүйрәп Магтымгулының калбына гирип гитди. Деңзиң үстүнде чаңҗарып, җыбары-тозаны, ерлерде болса бөрең-бөрең көлчелери галды. Дүнйә имисалалык аралашансоң агзыны ачып-юмуп гәвүш гайтарып йөрен Кыныш аганы сынлап огланлар гүлүшип башлады. Асыл, олара хайкырып, гыгырып-багырып Кыныш аганың сеси гырлып гиден болса нәтҗек! Дуршы билен кинаялы йылгырыша өврүлен Җанмәммет:

- Пахай, Кыныш дәде, яңкыҗа апы-тупандан горкыңа сесиң гачып Семнандан чыкайдымы? Хах-хах-ха! О чашы гурумсагыңам-а гүмүни алып ёк болупдыр. - дийип гүлди.

Кыныш бег гырылҗак сеси билен:

- О доңуз оглуны базарың дервезеси чекйәндир - дийди.

Кыныш аганың кейпи чагды, чүнки апы-тупаның толкунлары энтек онуң өмрүнде гөрмедик отларыны, балыкгулаклары, гайры нәрселери кенара ташлап лейс эдипди. Кыныш ага оларың арасынданам герегини йыгнашдырып, үч гүнден соң дүелери, атлары мас йүкләп нирдесиң Хаҗыговшан дийип ёла дүшдүлер. Кыныш бег хош болуп:

- Хай, дәлибаш беглерим, гөвнүңизде арман галдымы? - дийди.

Магтымгулы:

- Галды, шол апы-тупанда деңизден уруп, Этрекден чыкаян болсадым… - дийди.

- Алланәме… Гөвнүңизде бир арманың галаны ягшы, садагасы болдугым бу деңзе ене гайдып гелеримиз ялы…

Бир гүн өйләнара Магтымгулыны Селим дәдеси дүканына чагырды. Отурмага ер гөркезип, хамана янына улы адам гелен ялы басырылан чайындан бир кәсе гуюп, Магтымгула узатды. Магтымгулы чайдан йүз өвүрди. Селим Магтымгулы кәсә гуян чайындан бир овурт ичип:

- Магтымҗан, мен сениң ислендик хатдатдан хаты овадан язяныңы, непис-непис сурат чекйәниңи билйән - дийип, Магтымгула дикан бакды -- Сен маңа шәгирт болайсаң нәдер?

Магтымгулы өр-гөкден гелди, хатда гөзлери тегеленип гитди, Селим зергәр оны гөрмедикден болды.

- Билйән, сениң вагтың ёкдур…

- Хакыкатдан-да вагтым ёк, Селим дәде…

- Ай, заңңар, менем шәгирт тапман көсенип йөремок. Сени шәгирт тутунсам энтек Огулшекер еңңеңем «Өз огулларың дурка, Магтымгулыны шәгирт тутунып, сениң аклың нирееде?» дийип хоңңул-хоңңул эдер - дийип, чына беримсиз оюн эдип гүлди. -- Магтымҗан, саңа окап-окап яданыңда келләңи ачмак үчин зергәрлик ялы бир кәр герек…

- Мен ат мүнүп, түргенлешип келләми ачян Селим дәде.

- Ай, заңңар, гөрмейәмиң, гелнеҗем сениң тахяңдан гейим-геҗимиңе ченли дога-тумар дакса, Довлет дәдем бир ерде улы ишан-пир болса, сени айлап йөр. Худай көп гөрмесин, сен гаты окумыш, акыллы! Биз сени ылым урарындан горкяс, Магтымҗан. Атаң сени арыф этҗек боляр, биз сениң ата чыкып, сердар болмагыңы ислейәс. Эмма ким хем болсаң, хөкман бир кесп-кәр герекдир йигиде. Айдалы, ене үч-дөрт йылдан Ыспыхан-Тәхран дийип, Рум-Шам дийип, Хыва-Бухар дийип гидерсиң окува. Ол ерде саңа атаң теблеханасы ёкдур бедевлери кишңешип дуран, келләңи ачмага. Атаңың бихасап пулам ёкдур совуп ятмага. Шейле герек? -- ол чайындан ене бир овуртлап -- Эгер зергәр болсаң, диван-депдериң билен зергәр шай-эсбапларыңам алып гидерсиң, боланы. Өйләң бирки сагат дүканында гыдырдансаң, җүбиң мыдама пуллыҗа бор, элиңем узадан ериңе етер - дийди -- Дүшүндиңми?

Магтымгулы улудан дем алды, ол Селим дәдесинден сыпмак үчин:

- Дәдеме бир сала салайын, Селим дәде - дийди.

- Дәдең икимизиң гелен нетиҗәмиз шол!

Магтымгулы йылгырды:

- Онда башдан шей диймели экениң-дә Селим дәде.

- Ай, заңңар, башда шей диенимде сен гүмми-сүммисиз хош диердиң, маңа болса сениң зергәрлиги йүрекден сөйүп, шәгирт болмагың герек. Төверек-дашыңы сынла, Магтымҗан. Хей Первердигәриң ярадан отунда-чөпүнде, гүлүнде-чечегинде, дагында-дүзүнде, җанлы-җандарында гөзел дәл нәрсе бармы? Гурбаны болдугым Ярадының ярадан әхли затлары аклыңы хайран кылыҗы, бендиван эдиҗи гөзеллик, кәмил гөзеллик, сырлы гөзеллик! -- Ол Магтымгула тарап бойнуны узадып, ювашҗа -- Зергәрем ерде кәмил гөзеллигиң Худайы - дийди. Сесине бирнеме дабара берип: - Өзем билип гой, керемли Аллатагала ярадан әхли гөзелликлериниң шасы - гыз-гелинлери, пәкизе бедевлери беземегем зергәрлере багш эдендир…

Селим Магтымгулы оңа бакып нурана йылгырды.

Шейлеликде, Магтымгулы он яшындан башлап зергәрлик ишинем өвренип башлады…

Гүнлериң бир гүни Гарры молла Магтымгулыны гереклəп, онуң җайына гирди. Магтымгулыны болса яңыҗа бир иш билен Җанмəммет алып гидипди. Дөвлетмəммет ага голая барып, оглуның окаян китапларына назар айлады, дик дуран еринде сүннə язылан кагыза гөз гездирди. Кагыз онуң үнсүни өзүне чекди, ол отурып гошгының бирки бендини окап гөрди. Гарры молла Магтымгулының гошгы язяндыгыны аңярды, себəби адаты адам дережесинден гөтерилип өзүне сыгмаян адамларың əхлиси диен ялы гошгы язяр. Гарры молла ымыклы отурып гошгыны окап башлады, гошгының вакасы онуң аңында җанланды.

Ханха, ал асманда бир кепдери учуп йөр, аңырдан гелйəн лачын гуш оны ковалап башлаяр. Яшайыш билен шум аҗал ковалашып, хованaнып дуран мечҗиде баряр. Җанам бир ширин зат, кепдери гачып мечҗиде гирйəр. Мечҗитде болса күлли мусулманың шахымерданы, Алланың шири аркасыны мəхраба берип, сахабалары билен отыр. Кепдери Хезрети Алының алнында гонуп ынсан дилинде салам берип арзыны айдып башлаяр.

Сен-сен диним-иманым,
Саңа гурбан бу җаным,
Пылан ерде əшяным,
Яш чагам бар я Алы!

Гөрдүм бир лачын гелер,
Ховада ховаланар,
Билдим ки җаным алар,
Аман бермез, я Алы!

Алы Муртуза онуң арзы-ахвалыны диңлəп, кепдерини еңине саляр, шол махал лачын гелшине мечҗиде гирип, Алының гашында отуряр. Улуг-кичик сахабалар бу вака хайран галып середип отырлар. Лачын ынсан дилинде арзыны айдып башлаяр:

Дермендеем, мəхтəҗем,
Шермендеем, галлаҗам,

Шу гүн үч гүндир ажам,
Авым бергил, я, Алы!

Шири-Первердигәр Ганбары чагырып, оңа ханҗар гетирдйәр. Лачынам, гушларам хайран галып хезрети Алының этҗек болян ишине гарашярлар. Херзети Алы ялав ялы ханҗары мүбәрек голларына аляр.

Гөрүң инди не кыла,
Истәр ол -- керем кыла,
Лачын дийди Алыга:
« - Сиз нәдерсиз ханҗары!»

Хезрети Алы: - Эй, лачын, мен Хайдарам,
Сахыбы-лутфы керем,
Өз будумдан эт берем,
Сен дилиме кепдери!
- дийип, будуның юмры еринден ханҗары салҗак боляр, шол пурсат лачын ганаты билен онуң мүбәрек голларындан тутуп:

Сениң ишиң керемдир,
Голларың мухтеремдир,
Бу эт бизе харамдыр,
Эя сакы-көвсери.

Лачын сайманлар мени,
Кепдер диймәңлер оны,
Сынамак үчин сени,
Гелипдик сизиң сары!

дийип, хезрети Ала тагзым кылып, кепдери билен лачын учуп мечҗитден чыкып гидйәр.

Гарры молла гошгыны өвран-өвран окады, онуң калбына буйсанч яйрады, үстесине-де гаты гең галды. Дөвлетмәммет аганың өзем улы шахырды, улы-улы шахырлар билен хем гатнашыкдады, окамадык китабы-диваны ёкды. Эмма ол шейле тебигы хем йөнекей дилде гошгы язылшына илкинҗи гезек габат гелйәрди. Түрки дилли эдебиятың тарыхында ол энтек бейле гошгы языланыны гөрмәнди. Шахырлар ылмы дилде гошгы язярдылар, гошгулар алымлар, акылдарлар үчин язылярды. Түрки ылмы диле

болса түркмениң, өзбегиң, газагың-гарагалпагың, османлының-гыргызың алымлары, арыфлары, акылдарлары, соватлы адамлары дүшүнйәрди. Умуман, ылмың, гошгының, кыссаның умумы түрки дили барды. Эмма Магтымгулының бу гошгусына гайры юртлы алымлар, арыфлар дүшүнип билҗек дәлди. Гошгы түркмен халк дилинде язылыпды.

Дуршуна оваздан, дана пәхим-пайхасдан чешме-чай ялы акып барян гошгыны Дөвлетмәммет ага ене бир ёла окады, шол махал отага Магтымгулы гирди, ол атасының яңы язан гошгусыны окап отураныны гөрүп, утанып ызына йөнелди, эмма оглуның геленини дуян Гарры молла ызына гаңрылып, Магтымгулыны янына чагырды. Ол махал Магтымгулы он ики яшлы яш огланды. Гарры молла уялып, башыны ашак салып дуран оглуна мәхрибан назарыны айлап, совал ызына совал берип башлады:

- Оглум, хачан яздың муны?

- Яңы.

- Башга-да язан гошгың, газалың бармы? -- Магтымгулы баш атды. -- Ханы олар?

- Йыртдым…

- Нәме дийип йыртдың?

- Дәде, мен арыф болмак ислейән-дә…

- Арыфларам гошгы язяр, арыфларам шахыр боляр.

- Хова, эмма хемме шахыр арыф болуп билмейәр-дә.

- Би роваяты ниреден эшитдиң?

- Өз сериме гелди, дәде?

- Гаты говы, гаты говы. Эмма мундан буян нәме язсаң йыртмагын, эшитдиңми?

- Бор дәде…

- Оглум, гошгы говы, йөне бу гошгыңы гайры арыфлар, акылдарлар окап дүшүнип билмез! Эгер муны ылмы дилде язаян болсадың…

Магтымгулы уялып, башыны ашак салып дуршуна келам агыз сөз диймеди. Гарры молла буйсанч билен оглуны сынлады-да:

- Оглум, индики чаршенбеде Ыспыхана гидйәрис, садагасы болдугым, хезрети Ыбрайым пирден пата алмага. Тайынлыгыңы гөрүбер - дийип, отагдан чыкды.

Гарашылмадык хабардан яңа Магтымгулының чыраглы гөзлери ышырап, йүзүне йылдырымың ялкымы ялы шатлык чабырап гитди. Онуң рухы галкыҗаклап, гөвни телвас эйледи! Гөр-ха, Магтымгулы дәдеси билен бир ай кырк гүн ёлдаш болар. Гиҗе-де, гүндиз-де! Магтымгулы бир ай кырк гүн дәдеси билен сөхбетдеш болар! Бир

ай кырк гүнде дәдеси Гарры молла оңа кырк йылда алҗак акыл-пайхасыны, парасадыны берер! Бир ай кырк гүн Магтымгулы ялан дүнйәден чыкып керем-кераматлы дүнйә гидер! Абу Алы Ыбрайым пир еди ыклымың кераматлы улуг пири. Үстесине онуң дәдеси хем кераматлы. Тамам Түркменсәхра, Хорасан, Мазендаран ялы голай-голтумың иллери Гарры молланы керамат сайып йөр ахыры! Магтымгулы дәдесиниң кераматлыдыгына түйс йүрекден ынаняр, диймек ол бир ай кырк гүн ялан дүнйәден араны ачып кераматлы дәдеси билен ёлдаш болар. Белки, оңа ене Гайтар галасының харабачылыгындан чыкып, салланып, сейкин басып Дүрҗемал гыз гөрүнер! Эйсе, ол гыз хем кераматлымыка? Мегер, кераматлыдыр, Алланың азызланыдыр, ёгса хей ики йыл озал өлүп җеседе өврүлен шехит гыз җана гелип, дирилериң гүнәден долы дүнйәсине гелип билерми? Алланың эрадасы билен Дүрҗемал гыз о дүнйәден чыкып, бу дүнйәниң ишине гарышяр ахыры… Дүрҗемал какасына, агасына, Аргамак обасының ымамына-да душуп билерди ахыры! Эмма ол гудратлы Бирибарың гүйҗи билен Гарры молла душяр, Магтымгула душяр! Бирден Магтымгулының аңында «мен хем кераматлы болаймайын?» диен пикир ышырап гитди. Магтымгулы өз пикир-оюндан утанып тоба этди. Эмма Худай халаса Магтымгулы ылым-билимден, пәхим-парасатдан йүкүни тутуп, Хакың барян ёлуна дүшүп, өмрүни кераматлы ёла багш эдер!

Чаршенбе гүнүниң даңданы Гарры молла, Кыныш бег, Магтымгулы атланып ёла дүшди. Агшамара болса Гайтар галасының харабачылыгына бардылар, эмма Магтымгулының арзув-хыяла хайып болды. Гөрмегей гыз Дүрҗемал о дүнйәден чыкып, салланып бу дүнйә гелмеди.

Шехит гызың губурына голай ерде дүшледилер. Гызың губурының башында Гарры молла аят-дога окады. Гиҗәни шол ерде гечирип гара даңданам олар ёла дүшдүлер. Магтымгулының бирнеме лапы кеч болды.

Ыспыхана илкинҗи гезек гиденлеринде Магтымгулының өмүрбойы ядында галҗак бир вака болупды. Гышды, гиҗара Магтымгулы дәдеси билен ат янашдырып Аргамак обасына голайлап барярдылар. Олар гараңкы гатлышып угранында җеңңелигиң ичинден гечйән ёл билен дымышып гидип отыр. Бир салымдан җеңңеллик сабап, ёл япа чыкды, төверек-даш иңләр сиңексиз ябаны ерлерди. Ёлуң саг янында бир заман гөчүлен юрдуң сан-саҗаксыз харабачылыгы гугарып ятыр. Гөчүлен юрт

йүрекгыйгынч боляр. Гөчүлен юртда ахы-пыган билен җын-арвах яшаяр. Аталы огул түкениксиз ёлдан, соңсуз гүррүңлерден ядап, өз пикирлерини күлтерләп барярды. Бирден пейвагтына барян атлар хүшерилишди. Магтымгулы ялта харабалыга серетди. Гөр-ха, онуң эртекилерде эшиден шайлы гелни харабалыкдан чыкып гелйәр. Магтымгулының эндам-җаны җүмшүлдәп гитди, йөне о гыз эртекилердәки ялы шайлам дәлди, гелнем дәлди. Салланҗырап гелйән гызың башында тахясы, тахясында гупбасы, гупбасында-да үч-дөрт елек гыссырылан отагасы барды. Магтымгулы оны җын-арвах сайып, хүшерилди, эмма көпи гөрен Гарры молланың пиңине-де дәл. Гайта ол «Гызым, гургунмың?» дийип гара гадыр. Гыз мәхрибан йылгырып:

- Агам, оба ченли менем сизе ёлдаш болаайын - дийди. Гарры молла юкаҗык дарайы донлы гыза:

- Гызым, хей би алдаҗы аязда бейле еңил-елпай гейинерлерми? Ал, мениң поссунымы эгниңе ат - дийип, нар габыгына эйленен нарынч багана поссуныны чыкарып гыза узатды, гыз поссуны эгнине атды. Гарры молла гыза Магтымгулының атына мүнмеги мүрәхет этди.

- Йөрәсим гелип гидипдир агам, мен пыяда йөрәберейин.

- Гызым, обадан даша гайдыпсың, ябаны чөл-бееванда горкмаяңмы?

Гыз йылгырып башыны ырады. Магтымгулы хайран галып гызы сынлаярды. Мазалы иңрик гараланына гарамаздан гөрмегей гызың йүзи-де, сол яңагындакы пешехордасының ызы-да айыл-сайыл гөрүнйәр. Магтымгулы дәдесиниң йүзүне середйәр, эмма Гарры молланың нурана кешби бейле айыл-сайыл гөрненок.

- Оваллар горкядым агам… инди горкамок… Инди менден горксунлар - дийип, гыз шелайын йылгырды, эмма Магтымгулы ол овадан йылгырышың аңырсындакы натуван гуссаны гөрди. Магтымгулы гызы сынлаярды, онуң гөвнүне болмаса гызың аякларам ере дегмейән ялыды. Атларам нәмеден бир затдан тебил тапян ялы арам-арам гулакларыны гайчылап, төвереге гаранып баряр. Олар обаның орта гүрпүнде ерлешйән мечҗидиң деңинден гечип, гоҗаман чынарың душуна баранларында, гыз сакланып,

- Агам, Алла ялкасын, ынха, мен өйүмизе гелдим. Поссуныңы болса эртир аларсың, эмма поссуны гоюп гидиҗи болайма! Шу ханҗарам берк белле, умыдым сендедир - дийип, донунының сыйныны гөтерип бир ханҗары гөркезип, гапыны ачды. Гапыдан чыкан көпек атлылара үйрүп башланында хем ол гыз «агам, умыдым сендедир», дийип ики ёла янҗап-янҗап айтды…

Олар яссынлар дайысы Аннагылыч аганыңкыда дүшледилер. Обаның кетхудасы Аннагылыч ага Дөвлетмәммет аганың дайысыды. Аннагылыч ага Гарры молла билен яшаҗык егенчисиниң геленине хош болды. Эртеси даңдан олар оба мечҗидине барып көпчүлик болуп җемагат намазыны окадылар. Мечҗитден гайдып гелйәркәлер Гарры молла:

- Дайы, шу өйде мениң аманадым болмалы, шонам алып гечели - дийип, әпет чынарың янындакы җайы гөркезди. Аннагылыч ага өңе дүшди. Өй эеси хорҗа, кеселбент яшулы эгнине көне поссун атып җайың ыкышында мекгеҗөвениң голчурындан дәне сөкүп отуран экен. Олар салам-хелик этдилер, хал-ахвал сорашдылар. Өй эеси Пәлван ага мыхманлары мыхманлаҗак болды. Гарры молла болса агшамкы гызлы ваканы айдып берди. Пәлван ага серим-саз:

- Сакалдаш, бизиң өйде гыз машгала ёкдур -- дийди. Бу махал җайларың биринден чыкан кемпир билен муртлак йигит хем олара салам берип сын этдилер.

Гарры молла:

- Яшы йигримә-де етмедик яңагы пешехордалы, башы отагалы, эгни юкаҗык яшыл дарайылы гызды, үшәйме дийип поссунымы бердим…

Магтымгулы:

- Саг элиниң бармагам җоннук экен, саг гашының янында овадан меңем бар, өзем гөрмегей гыз… - дийип, гызы суратландырып башлады, гапының өңүнде дуран гарры аял өзүнден гитди, хер хал оглан оны гуҗаклап өе салды. Аннагылыч ага:

- Пәлван ага айып-сын этмәвери. Мыхманларымз гиҗеликде җайы ялңышыпдырлар - дийип, өй эеси билен хошлашып ёла дүшдүлер. Бир салым дымшып, җайдан араны ачансоңлар Аннагылыч ага:

- Дайы, оларың бир гызы барды, сизиң салгы берйән гызыңыз ялы… Йөне йыл ярым йыл мундан озал душман дөкүлип ёвуз уруш боланда, бичәре я өлди, я душман голуна голуна дүшүп, ёк эдилди, гараз дири йитиг болды-да - дийди.

Гарры молла билен Магтымгулы бирек-биреге бакып сессиз дүшүнишдилер.

Гарры молла:

- Догры… догры… ынха, инди гөвнүме җай болды. Ол йөне гыз дәлди, гараңка гарамаздан нурана йүзи ялкым сачып дуран гызды… Гөрен бадыма йүрегим сызды, йөне Магтымгулы горкаймасын дийип бипархлыга салдым…

Аннагылыч ага алыслардан мыхман гелен егенини сөвүшсиз гойбермеди, Гарры молла-да гаты бир гидермен болмады, чүнки гыз оңа «Поссуныңы гоюп гидиҗи болайма, агам» дийип янҗап айтды ахыры…

Олар өйле намазына үйшенинде мечҗидиң агзында бир чопан пейда болды, ол:

- Хов җемагат! Мен ирден мал бакып йөркәм Гайтар галаның харабалыгында тәзеҗе поссун тапдым. Бейиҗек ерде эпленип гойлан экен. Ееси гелер дийип кән гарашдым, эмма хич ким гелмеди. Тәзе поссун ееси тапылянча мечҗитде дурса ягшы бор дийип алып геләйдим - дийди. Гарры молла:

- Ичиңде ханҗар бар экенми? - дийип, сорады. Чопаның гөзлери ышырап гитди.

- Ховва, ынха, ичинде ханҗар бар - дийип, ол эпленги поссундан ханҗары чыкарды.

- Еген, поссун сениңкими?

Гарры молла поссуны барлашдырып:

- Поссун мениңки, йөне биреве аманат берлен поссун Гайтар галасына нәдип дүшүп йөркә? - дийип, ол Магтымгулының йүзүне көпманылы назарыны айлады.

Бердимырат хан, Аннагылыч кетхуда дагы дайысыныңка гелйәркә, Гарры молла:

- Дайы, би ерде бир хикмет бар. Обаның казысы билен ики саны намазлы-тәретли кишини Гайтар гала уградың. Олар чопаның поссуны тапан ерини газып гөрсүнлер. Ялңышмасам, өтен агшамкы бичәре гызың җеседи шол ерде дир. Ол гөргүли перишан халда «агам, умыдым сендедир» дийди ахыры…

Гарры молла ялңышманды. Поссуның гойлан еринден Дүрҗемалың җеседи чыкды. Гызың хоссарлары җеседиң аякгабындан, ысыргасындан, гупбасындан, җоннук бармагындан, йүзүгинден гызы танадылар. Дүрҗемал чагака бармагына окума чыкып, ярпы бармагыны хеким кесип айрыпды. Пәлван ага йүзүни пенҗеләп, иниңи дүйрүкдириҗи сес эдип аглады.

Шол гүн гызы шол ерде бир депәниң үстүнде депин этдилер. Гарры молла гыссаняндыгына гарамаздан, гызың янҗанлысыны, үчүни, едисини өзи берди, чүнки Дүрҗемал оңа янҗап-янҗап «агам, умыдым сендедир!» дийипди ахыры…

Бердимырат хан җесет тапылан бадына үч атлысы билен Ханҗарың ховлусына барып, Ханҗары сорады:

Гүлбиби:

- Ханҗар дөрт гүн мундан өң ав-шикара гидипди - дийип, җогап берди.

Ёл узак, гүнлер гысга, дүнйә гиң, адам пахыр дар, өмүр саналгы, вагтың болса хасабы ёк. Гарры молла, Кыныш ага, Магтымгулы ат янашдырып Дешти-Кебир чөлүстанының демиргазыгындан баряр. Олар өңңүн Аргамак обасының деңинден гечдилер. Гарры молла Магтымгулы үчүнҗи гезек Ыспыхана Абу Алы Ыбрайым пириңкә алыр баряр. Кыныш ага болса энтек адам аягы секмедик чөлүстаның җуммүшине аралашып, дәри-дерман өсүмликлери йыгнамага баряр. Магтымгулы соңсуз ой-пикирлеринден, шол бир тукат, гамгын гөрнүши билен гурсагыңа перишанлык салян ымгыр чөл-беевандан ядап:

- Худайым, би чөл-бееванyны нәме дийип яратдыка? - дийип, төверегине сер салды. Пах-пах, дымышлыга сыгман гелйән Кыныш ага гүрлемәге зерар тапыланына хош болуп:

- Пәхей, гарагенҗим, сандык-сандык диван вараклап, шоны-да билмейәмиң? Билмесең билип гой, Худайҗан бир гүн дүе атлы атан-сатан, бүдүр-сүдүр, эгри-бугры тагашыксыз бир җанавери ярадыпдыр. Җанавери дага-дерә гойберип гөрүпдир, йөрәп биленок, юмшаҗык дабанына даш чүмүп, гыйяр. Дүзлүге-яйла гойберип гөрүпдир, ягыш ягып, ерлер тайга болса, җанаверлер, йөрәп биленок, тайып чаты айрылайяр. Ине, онсоң шол җанаверлер үчин сувсуз-сөлсиз иңләп ятан чөллери ярадыпдыр гурбаны болдугым Бирибар - дийип, өз сөзүне хош болуп гүлди. Гамчысы билен ызына тиркелен дүелери Магтымгула гөркезип -- Сынла, чөлүстаның җуммүшине гирдигимизче, атасы өйүне барян ялы кейплери чагланяндыр.

Дөвлетмәммет ага гардашы Керимберди нерессәниң еке оглы Кыныш беги чакдан аша говы гөрйәрди, ол Кыныш бегиң пикир йөредишине хош болуп йылгырды.

- Оглум, Первердигәриң чөл-бееваны нәме дийип ярадааныны-ха билҗек дәл, йөне бир зады велин аян: адам чөлүстанда дүнйә билен, өзи билен, өлүм билен йүзбе-йүз боляр. Иңләп ятан чөлүстан хатда акмакларам ой-пикире батырып, акылдарлары болса пикир умманына гарк эдйәр. Мегер шондандыр, пыгамберлеримизиң әхлиси диен ялы чөл-сәхрада дүнйә гелип, җебри-җепалы чөлүстанда эҗир чекип, чөл-бееванда пыгамберлиге гөтерилипдир. - дийди. -- Чөл диениң кераматлы ердир…

- Алланың кераматсыз ер-ә ёкдур, йөне мен бир зады такык билйән: чөл-сәхраның от-чөпүниң дәри-дерманлыгы-ха гаты гүйчли - диййип, Кыныш бег үзеңңә галып, саг голуны гөзлерине көлеге эдип, алыслара назар салды. -- Гоша гуя етиберипдирис…

Гоша гуйы Ыспыхан ёлунда мензилхана боланы үчин, гышда гардан-гайдан, томусда ыссыдан, елден горанар ялы таша-тамлыды. Кервен дүшлегиниң илерсинде бир гуйы барды, ылла чешмәниң сувы ялы сүйжүди, гайрасындакының сувы аҗыды, хатда дүе җанаверлерем йүзүни күршердип, тумшугыны талавладып, зордан ичйәрди. Арасы болса отуз әдимем ёк. Дөвлетәммет ага ичи иер-ичерли хорҗунлары алып, бассырманың көлегесине барды.

Магтымгулы сүйҗи сувлы гуйының кичиҗек говасыны гуя гойберип, сув чыкарып, дәдесине сув акыдып берди. Кыныш ага болса ише верзиш инерине аҗы гуйының чархының урганыны даңып:

- Хайт, гит җанавер! - диййди. Гуюдан сув чыкармага өвреннекли дүе тә эесиниң сеси чыкянча мытдылдап уграды. Ахыры Кыныш бег «Хайт, җанавер, саклан!» диййип гыгырды. Кыныш ага гуйының агзына голайлан гованың эрңегинден бир эли билен япышып, бейлеки голуны узаданда Магтымгулы «Кыныш дәде йылан!» диййип җынссыз гыгырды, эмма гичди. Гуйының говасына долашып чыкан йылан Кыныш бегиң сол элиниң аясындан шатладып алды, эмма җанавер чакмалы кишисини ялңышыпды. Җын ялы чаласын Кыныш ага бир эли билен йыланың бокурдагындан, бейлеки эли билен билинден тутуп, пилсапы ялы ёгын йыланың ягырнысындан үч ёла агыз уруп, оңургасыны сындырып, агзы ганлы җерхетден долянча дишләп, соңам йыланы элиниң терси билен итиниң өңүне зыңып гойберди.

- Аждарым, сенем авыңы ал!

Дүшби Магтымгулы Кыныш дәдесиниң иер-ичерли, дәри-дерманлы хорҗуныны алып ылгап гелшине:

- Кыныш дәде, йыландан ар алшың нәтеңет-әй! Оны ики үзүп ташлайсаң болмадымы? - диййип дегишди. Бу махал Кыныш бег янбашындан ялав ялы йити пычагыны алып, голуның аясына серетди. Йыланың ики дишини гечирен ериңден җопба ган чыкыпдыр. Кыныш бег аясының юмры ериниң этини йити пычагы билен бөкдүрип гойберди. Гошагуйының тамындан гелен Дөвлетмәммет ага:

- Нәме, голуңы пударлап дурсуң! Инди дәдең бир йыланың зәхеринем чыкарып билмез өйдйәмиң? - диййди.

- Ёк, дәде, мен Магтымгула йылан чакайса этмели ишини өвредип отырын.

Дөвлетмәммет ага Кыныш бегиң хорҗунындан чыкан кендир йүп билен Кыныш бегиң гошарындан, тирсегиниң ёкары янындан мәкәм дартып даңды.

- Магтымҗан, йылан чакан бадына, яңкы мениң эдишим ялы йыланың билинден үч ёла агыз урсаң, пычак билен йылан чакан ериниң этини айырып билсең, соңам дәдемиң эдиши ялы мәкәм даңсаң, йыланың зәхери йөремез. Ёгса-да, ханҗак гитсең, дәдеңи яныңдан гойма - дийип, Кыныш ага есер йылгырды.

- Магтымҗан йылан-ичяның догасыны алты яшында хатым эдип гойды.

Кыныш ага бу махал Магтымгулының ачып берен дүвүнчегини алып, аясының ганы сачылып дуран ерине сары ун ялы йүзәрлиги дүвүнчеги билен япды. Гарры молла инисиниң голуны җир яглык билен оңарып даңды. Кыныш бег хорҗундан гөкҗе дүвүнчеги чыкарып, гара ун ялы зады агзына атып, гәвүш гайтарып уграды. Магтымгулының гетирен җүрдеги билен үч ёла агзыны чайкады:

- Магтымҗан, йыланың аркасындан үч ёла дишләңсоң, семал дерманы билен агзыңы шейдип чайкаймасаң, әхли дишлериң дөкүлйәндир. Бар, индем маңа бир җүрдек чай гой - дийип, ол голтук җүбүсинден бир хили дерман чыкарып, агзына атды. -- Инди аҗыҗа чай герек бор!

- Өң нәче ёла чакыпды йылан сени? -- Гарры молла сорады.

- Бәш, ёк алты гезек…

Шол махал гөкден эйменч шаггылды эшдилди, оларың үчүсем сес гелен тарапа ялта серетди, гөрселер ханха бир әпет гарагуш гулачдан узынрак йыланы асмана алып гитди.

Дөвлетмәммет ага бассырманың саясында Кыныш беги окап башлады, Магтымгулы гова чекип дүелери, атлары суварып, узын душап җанаверлери ота ковды. Магтымгулы гайнан җүрдеги демләп, ики кәсе билен Кыныш бегиң янында гойды. Гарры молла йылан догасыны үч ёла окап:

- Мен саңа гуртдан бир чал эдип берейин, сенем дүшеге геч-де гуршугыңы яз - дийди.

Кыныш бег чалдан йүз өвүрип, бурчак-бурчак дерләп аҗы чай ичди. Гарры молла билен Магтымгулы чал билен чөрек ийдилер. Гүнортаның түп ыссында салкын саяда гөзүниң авусыны алып турдулар. Кыныш бег болса, энтегем чай сүзүп отырды. Агшамлык Кыныш бег Магтымгула ынанман, говурдакдан нахар этди. Үч болуп гөвнеҗай нахар ийдилер. Магтымгулы хайран галды, Кыныш

дәдеси хамана йылан чакмадык ялы, кейпи чагды… Эртеси гара даң билен олар намазыны окады. Кыныш бег:

- Дәде, сизем ёлуңыза гидиң, менем ишим билен болайын. - дийди. Җандурмаз Гарры молла:

- Ёк, биз сени мунда ялңыз галдырып гидип билмерис - дийди.

- О нәхили мен ялңызмышым? Худайым нәме? - дийип, Кыныш бег лахлах гүлди. Барыбир Гарры молла ене бир гүн Гоша гуюда галып, Кыныш бегиң дердинден хиррет галмандыгына гөз етирип, эртеси ирден ёла дүшди. Кыныш бегем өз пишеси билен болды…

Аталы-огул ниҗе-ниҗе ёл сөкүп, чөллериң-сәхраларың, дерелериң-дүзлериң, сөхбетлериң ичинден гечип ахыры Ыспыхана бардылар. Ыспыхан о махаллар сефевилер дөвлетиниң пайтагтыды. Сефеви шалыгыны эсасландыран ша Ысмайыл Хатайыды. Магтымгулы онуң диванларыны окапды. Магтымгулы Ыспыхана үчүнҗи ёла гелйәрди, эмма хер гезек Эйран пайтагты оваданлыгы, улулыгы, ховалалы-ховалалы ымаратлары, көшки-сарайлары билен Магтымгулыны хайран эдйәрди. Хава-да, Ыспыхана йөне ере «Ыспыхан -- нисбиҗахан» дийилмейәрди. Магтымгулы гат-гат биналары сынлап «Ыспыхан -- тамам җахан!» дийип ойланды.

Үчүнҗи сапарам Гарры молла билен Магтымгулының ниҗе-ниҗе мензил ёл сөкүп бараны хайып болды. Абу Алы Ыбрайым пир хыркасыны гейип Шираз, Бушехр велаятларына гиден экен. Магтымгулының лапы кеч болды, эмма көпи гөрен Дөвлетмәммет ага мунам ягшылыга, бәхбиде санды, чүнки хаҗа гидиленинде, улуг пире мухлыс болуп, онуң дергәхине барланында нәче көп җебир-җепа чекилсе, шонча-да ялканмага ыхласы улы санылярды.

Пириң өзи ёк боланы билен, мечҗитлер, ханакалар пириң өзи барындакы ялы геленден-гиденден, дервүшлерден-галандарлардан, зыяратчылардан, мүритлерден долыды. Пириң ялңыз аял доганы яшы етмишиң онундан гирен Сейяра эҗе Дөвлетмәммет аганы говы танаярды, гардашы билен биле окандыгыны, икисиниң меслекдеш кишилердигини билйәрди. Ол Гарры молла билен Магтымгулыны эзизләп пириң иң ягшы гөрйән сопусына табшырды. Шонуң үчинем олара гүнде-гүнаша пириң ханакасында дүшләп гечйән арыфдыр алымларың, дервүшлериң меҗлислеринде хорматлы ерден орун берилди, сыланылды, сарпаланылды. Шейлеликде, олар ики хепдә голай улугларың меҗлисинде болуп, ягшы сеналары диңледилер, алымларың-арыфларың җеделине гатнашдылар.

Магтымгулы Абу Алы Ыбрайым пириң мечҗидиниң өңүнде гүнүң-гүни бәш-алты газан нахар атарылып гедай-мысапырлара, ачлара-галлачлара нахар берлип, гейим-геҗим пайлайышларыны гөрүп хайранлар галярды. Бейле тутумы бейик ханлар, хөкмүрован шалар эдип билйәрми?

Мыдама бейик сивилизасияларың месгени болан Эйран ылымың-билимиң, эдебиятың-сунгатың салланчагыды. Нәче ёла җахана гелсең, шонча өмрүңе окамага китап-диван барды. Пулуны тапсаң, тапылмаян китап ёкды. Мүңйыллыкларың довамында бейик шалар, дана везирлер, улуг уламалар гадымы юнан, хинди, рум, чын, мачын, Мүсүр, Бабыл юртларының китапларыны парс, арап диллерине терҗиме этдирипдилер. Ишевүр хатдатлар болса гечгел китаплары оваданлап гөчүрип, дашыны җилтләп, җезверләп, китап эдип дүканлара ниградярды. Гарры молла хер гезек Магтымгулыны хатдатларың түкениксиз сыргынларына, китап дүканларың сыргынларына айлап, герекдир өйден китапларыны сатын алярдылар. Гарры молла хайран галды, ол бир заманлар бахасыны гыммат гөрүп, өзүне сатын алмага пулуна гысганан китапларыны Магтымгула сатын алып берйәрди. ол өз янындан „Чорбасыны өзүң ийип, этини оглуңа, йүлүгини агтыгыңа ийдирйән дүнйәдә би!" йылгырярды. Магтымгулы сан-саҗаксыз китап дүканларында өзүне герекли диванларың гаты кәндигине бегенйәрди, ол өз янындан Худай өмүр берсе, окабермели дийип ойланярды.

Гарры молла оны шахырларың шуарасына-да алып барды. Магтымгулы уллакан җайда оларың ызлы-ызына гошгы окап, хер окалан гошгы барада җеделлешйән шахырлары ичгин сынлаярды. Шахырларың арасында Дөвлетмәммет аганам танаянлар бар экен, оңа-да гошгы окатдылар. Дөвлетмәммет ага ики саны гошгыны түрки дилде, ики гошгыны болса парс дилинде окады. Магтымгулы дәдесини парсча гошгы язяндыр өйтмейәрди. Олар агшамлык өе Абу Алы Ыбрайым пириңкә -- мыхман ерине геленинде:

- Дәде, сен парсчада гошгы язян экениң-ә! - дийди. Гарры молла:

- Арапчада гошгым бар, парсча-да, себәби яңкы ялы ерде оларыңам гереги чыкяр - дийди.

Отуз дөрт гүн дийленде Гарры молла билен Магтымгулы Аргамак обасының душундан гечип Гайтар галаның харабачылыгына гелдилер. Магтымгулы гугарып ятан гала интизар назар салып, Дүрҗемал гызың о дүнйәден чыкып, бу дүнйәде гөрүнмегини иследи. Эмма йылгырып дуран гөрмегей гызың орнуна ериң йүзүнден дөмүп чыкан баш ялы ызалы паҗыга болуп

Дүрҗемалың - шехит гызың губуры ятыр. Гарры молла билен Магтымгулы чөкүне дүшүп яңадан җайланан шехит гызың губурының башында аят-дога окады. Шол махалам үч атлысы билен обаның ханы гаршыдан геләйди. Бердимырат хан хей күлли Түркменсәхраның сылаглы-сарпалы, керем-кераматлы кетхудасыны сөвүшлемән, серпайламан гойберҗекми? Гарры молла ёкуш гөрсе-де, сыр билдирмән ызына доланды. Ханың өзи Гарры молланы гонаклады, Аннагылыч ага билен бәш-алты оба аксакалыны чагырды. Ол гүррүңчилигиң арасында:

- Шол начар гызың җанына каст эден гуррумсагың кимдигинем билдик Дөвлетмәммет ага - дийди.

Дөвлетмәммет ага:

- Ханҗармы? - дийип сорады, Бердимырат ханың гең галмакдан яңа гөзлери хөвленди.

- Сиз оны шол махалам биләйдиңизми, Дөвлетмәммет ага?

- Поссуның ичиндәки ханҗар нәме? -- Дөвлетмәммет ага хана сораглы бакды.

Бердимырат хан аксакаллар гелип етишмәнкә гыз билен баглы әхли ваканы бойдан баша айдып берди.

Пәлван аганың гызы Дүрҗемал гоңшы йигиди билен хак ашык-магшук болуп сөйүшйән экен. Гулмырат аганың оглы үч-дөрт йыл Недир шаның гошунында гуллук эдип, бир сөвешде яраланяр, гуллукдан бошадылып обасына гайдып гелйәр. Гулмырат ага огулны Пәлван аганың гызы билен гелешдирип тойың сәхеди белленилйәр. Эрте-биригүн той дийленинде хем Пәлван аганың өлемен авчы оглуны йылан чакып, аманадыны табшыряр. Түркмен эдәхедине гөрә тойы хич болман алты ай ыза сүйшүрйәрлер. Гулмырат аганың ене бир гоңшусы гаты бай тәҗир экен. Тәҗириңки аргыш билен, оңа пул-мал герек. Өе дүшенине үч йыл боландыгына гарамаздан өнелгесиз отуран яш гелин Недир шаның гошунында гуллук эдип гелен дагларың гаясы ялы Ханҗар билен араны сазлаяр.

Ынха, шол дөвүрлерем обаның үстүне душман дөкүлип элхенч уруш боляр. Дүрҗемал шол урушда йитирим боляр. Урушдан соң хоссарлары Дүрҗемалы гөзлейәр, эмма ол ярадарларың арасында-да, өленлериң арасында-да ёк. Гачып-тезенлер гелйәр, оларың арасында-да ёк. Пәлван ага оглы билен өвезтөлегини алып, ягының алып гиден есирлериниң ичинденем гызыны тапмаяр. Душманың элине дири дүшмеҗек болуп чөлүстана гачып гиден гыз-гелинлерем болупдыр, Дүрҗемалам шоларың биридир, өлмедик болса бир ерден өзи чыкар, өлен болса җеседи чыкар дийип

гезиберйәрлер. Шол нәгехан урушда тәҗирем душманлара гаршы сөвешде өлйәр. Арадан бирнеме вагт геченсоң Гулмырат ага Пәлван агадан ругсат алып, оглы Ханҗара тәҗириң дул галан гелнини алып берйәр, Дөвлетмәммет ага Ыспыхана диййип шу ёлдан гечмедик болса, бу вака пынхан сыр, гара ериң гурсагында агыр яра болуп галыберҗек экен.

Поссунлы ваканы, Дүрҗемалың җесединиң тапыланыны эшидип, Ханҗар билен Гүлбибиниң гонҗуна гор гуюляр, себәби гелешикли гызың өлүми Ханҗардан гөрүлҗек! Дүрҗемалың өлүми Ханҗарың бойнуна гоюлса, онуң башы өлүмли, малы талаңлы! Ханҗар билен Гүлбиби дессине диллешйәр: Ханҗар тәҗирден галан алтын-күмүши, гөвхер-лаглы, дүр-мерҗени, пулы алып ят иллере гачяр. Ики ай гечип, вакалар көнелишенсоңам Ханҗар бир гиҗе гелип, Гүлбибини алып ят юрда, ят иллериң арасына гитмелиди. Эмма ики ай гечйәр, үч ай гечйәр, йыл гечйәр. Ханҗар ызына көвленмейәр! Хей, җантайына онча байлык дүшен Ханҗар җаныны төвекгеллиге салып ызына көвленерми? Ол хайсы илде онча байлыгы билен Гүлбибиден хас яш, хас овадан гыз тапмаяр!

Гүлбиби Ханҗарың чочгарына чолашанына акыл етирип, бир йылдан соң казының янына барып, Дүрҗемалы өлдүрениң хем, тәҗири өлдүрениң хем Ханҗардыгыны айдып, әхли гүнәни гачгагың үстүне атяр!

Гүлбиби дагларың гаясы ялы Ханҗардан, ханларың хазынасына барабар байлыкдан айрылып, уллакан ховлуда гугарып галып, ил-улусың лагнатына сезевар болуп, аклындан азашяр, дәлирейәр…

Чай-нахардан соң, Бердимырат хан, обаның аксакаллары Дөвлетмәммет агадан шол багты ятан маңлайы гара гөргүлини окап, ачып бермеги хайыш этдилер. Ери, Гарры молла нәдип ёк дийсин!

Оҗагы юмрулан уллакан ховлы гөчүлен юрт ялы гугарып ятырды. Гүлбибиң хоссарлары оны саклап отуран экенлер. Гейим-геҗими персала, гыңаҗының астына хүвҗүк сачлары түсселәп дуран Гүлбибини гөрениндең Магтымгулының эндам-җаны дүйрүгип, ягырнысының гөзи үшүдип гитди. Гүлбиби шакәсе ялы уллакан җынссыз назарыны Гарры молла дикип, чиңерилип-чиңерилип серетди. Гарры молла чөкүне дүшүп, лабызлы, калбыңа арам бериҗи оваз билен гелни окап башлады. Гүлбиби арам-арам гүлйәрди, эмма онуң гүлүши агыдан айылганчды, арам-арам аяларыны дызына патладып аглаярды, онуң гарачыгы улалып гиден гөзлеринде гөзяша дерек эйменч ышык барды, ол шол пурсат вагшыяна махлуга өврүлип «Вай иллер-эй, вай-вай доганлар-эй,

мениң гөврәмдәки өли чагамы алавериң-эй! Ол мени өлдүрип баряр-эй!» дийип эфган уруп увлаярды. «Мениң гурсагымдакы өли бәбегими алавериң-эй!» дийип ол дырнаклары өсүп гиден эллери билен гарныны йыртышдырҗак болярды. Арам-арам көшешип, Гарры молланы сынлаярды. Бирденем гыгырып-багырып «Мен өлдүм, мен маслык, мен җесет, гөврәмдәки чагам дири! Анха, ол аглаяр! Мениң гөврәмдәки чагаҗыгымы алавериң-эй, ол дири, дири!» дийип увлаярды.

Гарры молла гелни узак окады, Гүлбиби болса ёкаркы җүмлелери гайталап-гыгырып багырды… Ахыры Гарры молланың догасы үстүн чыкды, гелин ятып галды.

Дөвлетмәммет ага, аксакаллар билен ховлудан чыкып:

- Яшулылар, о бичәре гелни дога-тумар билен ачып болмаяр. Онуң дерди, душманы аңырдан! Пәлван аганың гызының рухы онуң рухуна гирип җебри-җепа чекдирйәр. Обаның барҗамлы адамлары болуп Шехит бибиниң үстүне арамгәх галдырайың, белки Дүрҗемал гыз көшешип, ол гелниң гүнәсини гечер - дийди.

Магтымгулы рухуны сарсдырып, калбыны лерзана гетирен бу паҗыгына энчеме йыллап унудып билмеди, ханха онуң гөзүниң өңүнде, хыялында, хакыдасында «Мениң гөврәмдәки чагаҗыгым өлүпдир, ол менем өлдүрип баряр, оны алавериң-эй!» дийип, арам-арам болса «Вай, мен маслык, мен җесет, мениң гөврәмдәки чагаҗыгым дири, дири чагаҗыгымы мениң билен гөммәвериңэй!» дийип Гүлбиби сачларыны ёлмалап, гейим-геҗимини персала эдип дады-перят адип, гыгырып-багырып йөр…

Эртеси Дөвлетмәммет ага, Бердимырат хан, оба яшулылары билен ене Гүлбибини окап, онуң дердини деп этмәге баранында, гарашылмадык вака йүзе чыкып яшаҗык Магтымгулының калбыны лерзана гетирди. Гиҗе Ханҗар гелип аклындан азашып, дәлирәп йөрен Гүлбибини алып гачып гидипдир. Обадашларының лагнатына сезевар болан, доган-гарындашларының, хоссарларының бизар болан гызыл җынлы Гүлбибиси Ханҗара нәмә герек болдука? Бу совал Магтымгулының аңындан көп махаллап чыкмады, он йылдан соң Магтымгулы Марының гонамчылыкларында Ханҗар билен Гүлбибә саташып, Сөйгүден-де бейик нәрсәниң бардыгына хайранлар галар…

Гарры молла билен Магтымгулы гара даңдан укудан оянып, ювунып-ардынып, намазыны окап, одуң ягтысына чай-чөрек ийип башлады. Магтымгулы чай ичмәге-де, дишиниң кирини ачмага-да

гыссанярды. Гушуң ийми ялы сәхелче зат ийип оңнут эдйән Гарры молла болса чүммүлдәп, ховлукмалыдыр өйденок. Ол яш огланың гыссанман эртирлик эдинмегини ислейәрди.

Олар үмүш-тамышда ата атландылар… Ынха, хә диймән Магтымгулы мәхрибан обасына - Хажыговшана барар, хә диймән ол Гиңҗайың байырларыны гөрүп, йүреги гиңәп арам тапар, хә диймән ол көрпе җигилерини багрына басып мәхрини гандырар. Хә диймән, эҗеси Аразгүл эҗе Магтымгулыны багрына басып, йүзүнден-гөзүнден огшашдыр…

Магтымгулы көп ёла ятымлык обадан чыкып гөрүпди. Ол хер гезек Ыспыхана я гайры ере уграҗак махалы рухы галкыҗаклап, гөвни телвас урярды, себәби оңа тәзе гөзетимлер, гөрүлмедик гөзелликлер, сырлы дүнйә гарашярды, эмма бирки хепде айрачылыкдан соң, ене догдук депесини, эне-атасыны, доганларыны күйсәп, йүреги гысып башлаярды.

Магтымгулы өз янындан хошхал йылгырып, якында болҗак душушыклардан хыялында леззет алып гелйәрди. Ханха, Гүндогар мавымтыл гөк өвүсип, җахан ягтылып баряр. Даңың еллери өсер-өсмез нәз эдйәр. Онда-мунда гаралып отуран дарагтларда гөрүнмейән гушлар хейҗана гелип сайраяр. Бады сабаның нәзиҗек еллери Магтымгулының калбының ичинден өвүсйәр. Бирден ол кимдир бириниң ызындан дикен назарыны дуюп, гаңрылып еңсесине серетди. Эй-хо!...

Магтымгулы гөзлерине ынанмады. Ханха, Дүрҗемал гыз овадан йылгырып саг голуны чалаҗа булаяр. Магтымгулы хайран галды, ара эсли ер болса-да ол гызың гөреҗиндәки йылдыраян бегенҗем гөрди. Хамана ховадан ярадылан ялы Дүрҗемал ховада дуран ялыды, онянча Гарры молла часлы «Магтымгулы!» дийди. Магтымгулы йүзүни өвүрди, ол ене аңк болды, ханха таяк атым өңде ене бир Дүрҗемал йылгырып, саг голуны ювашҗа ики яна булаяр. Магтымгулы ялпа ызына серетди, гөрсе ызда хем Дүрҗемал йылгырып гарап дур. Бирденем Дүрҗемал ховада оваз ялы эрәп гитди, ол өңе серетди, ол ерде хем Дүрҗемал йылгырып дуршуна йитип гитди. Гарры молла:

- Гөрдүңми, оглум? - дийди.

- Гөрдүм, дәде…

- Өлүме дагы дөзер ялы машгала дәл экен - дийип, Гарры молла башыны яйкады. -- Магтымҗан, пахырҗык бизден хош болупдыр… Гөрдүңми, ол бизи гөрнер-гөрүнмез белалардан горап обамыза ченли уградыпдыр… Анха, ялан дүнйәниң чын гудраты!

Анха, ялан дүнйәниң чын гудраты! -- бу жүмле өмүр бойы Магтымгулының ядында галар!

Хер бир бейик акылдар билен дүнйә тәзеден башлаяр.

Хер бир бейик акылдары дүнйә дүнйә ялы көне соваллары билен гаршы аляр.

Эйсе адам ким? Ол нәме үчин дүнйә инйәр? Эйсе Худай ким, Худай нәме? Онуң месген-меканы ниреде? Онуң адам оглуны яратмакдан максады нәме? Эйсе бу овадан дүнйәниң бар манысыягшы болуп ягшылык эдип, одүнйәде учмаха дүшүп, хүйр-перилер билен дөвран сүрмекми? Яман болуп, яманлык эдип, довзаха дүшүп кыямат ахыра ченли янып ятмакмы? Эйсе ягша ягшы болуп, ямана яман болуп яшамак кырк гүнлүкде такдырына язылмаярмы нәме? Нәме дийип гудраты гүйчли Аллатагала бакы дүнйәсини паны дүнйәден соңда гоюпдыр? Эйсе бу ажайып земине Мелгун нәмә герек болдука?

Хайран галмалы ери -- акылдар жуван чагында дүнйәниң өрән улы, дүйпли соваллaрына, бейик пикре галансоңам кичи соваллaрына җогап агтаряр. Магтымгулының дәдесиниң улы алым, бейик арыф, акылдар боланам говы. Ол дәдесине совал берйәр, дәдеси җогап гайтаряр, дәдеси совал берйәр, Магтымгулы җогап агтаряр.

Аллатагала түкениксиз әлемлериң пынхан сыры. Аллатагала акыл етирмек үчин Адамзада акыл етирмели, Адазада акыл етирмек үчин өзүңе акыл етирмели, өзүңе акыл етирмек үчин пынхан-пынхан сырлардан ыбарат тебигата, түкениксиз әлемлере акыл етирмели. Пынхан-пынхан сырлардан ыбарат дүнйә, түкениксиз әлемлере акыл етирмек үчинем Аллатагала акыл етирмели. Акыл барып ене Худая дирейәр!

Гарры молла Магтымгулының соваллaрындан ядап:

- Җүмле җаханың дүйп манысы Аллатагаладыр, оглум. Аллатагала болса акыл етирип болмаяр. - дийди.

- Онда адам нәме дийип яшаяр?

- Акыл етирмек үчин яшаяр!

- Сен оңа акыл етирип билермиң?

- Ёк! Оглум, эгер мен Аллатагала, дүнйә акыл етирип билсем, түкениксиз әлемлериң, яшайшың манысыны ачып билсем, яшайыш саңа, сенден соң дүнйә гелҗек улуг алымлара гызыксыз болар-да. Бирибар мүңлерче-мүңлерче сырлардан аңырдадыр, хер бир дүнйә

гелен акылдар, улуг шахыр өз акыл етирен пынхан сырларыны ачып гидибермелидир…

Магтымгулы дәдеси билен икичәк галса, өйде болсун, ёлда болсун, пархы ёк, совал-җогаплар башланяр. Гарры молла оглуна өз билйәнлерини өвредйәр, онуң болса билмейән зады бармы нәме?

- Оглум, Аллатагала хер кими бир көе саландыр, хер кими бир ышка сезевар кыландыр. Ол сени ничикси көе салыпдыр, сен нәмә ашык, сен нәмәниң ышкында? Бирибар сени дүнйәсине нәме дийип гетирипдир? Сениң дүнйә гелип битирмели ишиң нәме, борҗуң нәме? Ынха, шу соваллара такык җогап тапып билсең, өзүңе барян ёла дүшерсиң, өзүңи гөзлемегиң, тапмагың ышкына дүшерсиң, шонда сениң бүтин өмрүң ашыклыкда, ышкда гечер! Оглум, бек белле, Аллатагала ынха шу тайында - дийип, ол голы билен гурсагыны гөркезйәр, -- сен болса ынха шу ердедир! келләни гөркезйәр.

- Серет, Кыныш дәдеңе! Эйранда-Туранда, Румда-Шамда, Хиндиде-Овганда бармадык дагы-дереси, гөрмедик сәхрасы-чөли, айланмадык деңзи-дерясы ёк, дәри-дерман нәрселери агтарып сергезданчылык чекип йөрендир. Эйсе, ол байлык, пул-мал дийип сер-сепил серменйәрми? Ёк, Кыныш беги ханха ёнаханасам бол-элин эклейәр! Я Селим дәдеңи сынла, гүнүң гүни даң атандан гараңкы гатлышянча көрүгини гыздырып, демир-дүмүр енҗип отурандыр. Онуң багтына Огулшекер душайыпдыр, ёгсам вагтлы-вагтында нахар-шоруны ийип, намазынам окамаяр. Тоя-яса-да Огулшекериң хүңүрдисине чыдаман гидйәр. Анха, «усса габыз кеселинден өлер» дийилйән гепиң манысы, Селим дәдең тоя-да барҗак, кейпем чекҗек, эмма онуң вагты ёк! Я болмаса сынла, Чоммат аганы, гөргүли гиҗеси ёк, гүндизи ёк депесинден гум совруп, ериниң ичинде сүтүни сүйнйәнчә гыдырданып йөрендир, ёгсам бег огулларының ёллап ятан пулларам онуң еди пушдуна етйәр ахыры! Олар Хак Алланың бир көе салан бенделеридир! Оглум, ойлан, пикир кыл, гудраты гүйчли Первердигәр сени ничикси көе салып, ненеңси ышка дүшүрипдир, нәмәниң ышкына дүшүрипдир? Шоны такыклап билсең, хер бир гүнүң маны-маңызлы, хер бир гүнүңи кесбиңе, дурмушыңа, яшап йөрен дүнйәңе ашык болуп өмрүңи ышкда гечирерсиң! - дийип, Гарры молла Магтымгулының нурана кешбини сынлады.

- Оглум, бек белле, җүмле-җахан Алланың ышкыдыр, җүмле-җахана ашык киши Алланың ышкына дүшүп, ышк-сөйги дүнйәсинде яшаяндыр…

Гиҗеси ёк, гүндизи ёк, Магтымгулы диван ызына диван окаярды, ол окамагың, өвренмегиң, көп билмегиң хатырасына дәл, окаман билмейәни үчин окаярды, ол язярды, язман билмейәни үчин язярды. Ол әпет дәли түвелей болуп, торнада болуп чар тарапа башыны уруп, бейик шахырларың ёлуны йөредип, гошгы-газалам, акылдар алымларың ёлуны йөредип трактатам язярды, эмма ол не гошгы-газала, не трактата сыгярды. Кыныш аганың айдышы ялы ол бейик Ярафданың ярадан дүнйә атлы диванынам окаярды, эмма ол арыфларың, акылдарларың диванына-да, Ярадының диванына-да сыгмаярды. Ол гиҗәниң гиҗеси шөвүр чекип, өз өзи билен гүрлешип, дүнйә билен гүрлешип, Бирибар билен гүрлешип усургаярды. Саба-сабалар боз байырлара айланып өзүне, дүнйә, Первердигәре совал ызына совал берип, җогабыны агтарярды.

«Эй, Аллам, биз кандан гелип каян баряс? Биз эртекилерден, роваятлардан чыкып ене эртекилере барясмы? Биз нәмәлимликден гелип, ене нәмәлимликлиге барсямы? Биз Сенден гелип, ене Саңа барясмы? Эйсе, ягты җаханда адам дережесине гөтерилип билмедик хасу-аамларыңы, вагшы махлукларыңы сен ненең кабул кылып билерсиң?..»

Магтымгулы ялан дүнйәдәки Хакыката, паны дүнйәдәки Бакылыга, башы өлүмли адамзадың дүнйәсиндәки Җавыданлыга имринип, батылларың арасында гөрер гөзли, гапылларың арасында оя, гараңкы-гафлатлы дүнйәде рөвшен нур сачып яшамагың ёлуны гөзлейәрди. Эгер онуң Хак Атасы Ярадан болса, ол нәме дийип земинде етим-есир болуп яшамалы? Магтымгулы гурханы өвран-өвран окансоң, оны ятдан билйәрди, эмма гурханданам өз совалларына җогап тапман хер яна башыны уруп, ахыры хем өз янындан ойланып «Мен дүнйә яңы гелдим, эмма мен кимлигими, нәме үчин дүнйә гелениими нәме дийип дүйнки арыфлардан, алымлардан сораян, дүйн яшап өтүп гиден данышмент даналар мениң кимлигими нирeден билсиң?! Акыл болсаң, сен совалларыңа җогабы шу гүнден, эртеден агтар, сен өзүңден агтар» диен нетиҗә гелди.

Магтымгулының соңсуз ой-пикирлери не гиҗелере, не гүндизлере, ол не ой-пикирлерине, не совалларына сыгярды. Магтымгулы гөзлейәрди, эмма тапмаярды. Магтымгулы сынлаярды, середйәрди, эмма гөзлейән задыны гөрмейәрди. Магтымгулы асманда йүзмели арш гәмисиди, ери ол земине нәдип сыгсын? Магтымгулы уллакан умман гәмисиди, ери ол дурмуш атлы дар деря нәдип сыгсын?!

Пынхан-пынхан сырлардан ыбарат гожа дүнйә Магтымгулының голундан тутуп ёлларың хем соваллaрың чатрыгына гетирип ташлады. «Худая акыл етирҗекми? Оны гурсагыңдан агтар, Худай сениң йүрегиңде отурандыр, өзүңе акыл етирҗекми? -- келләңи ишлет, сен келләңиң ичиндесиң!» Магтымгулы Гарры молланың дана сөзлеринден угур алып, пикир кылып, ойланып улуг арыф болмалы дийип айгытлы карара гелди!

Магтымгулы хөкман улуг арыф болар!

Хак Алла оны азызлап, улуг арыф этмек үчин ягты җаханына гетиренине Магтымгулы халысалла ынанярды.

Эйран-Туран кераматлы арыфларың, гудратлы пирлериң, улуг уламаларың, ягшызада дереҗесине гөтерилен шахырларың меканы. Эйранда-Туранда ховалалы кашаң ымарат, бейик бина, көшк ялы җай болса ол хөкман Алланың бир азызының арамгәхи, түрбети, күммеди! Магтымгулы яш башындан дәдеси билен Түркменсәхраның, Мазендараның, Хорасаның, Семнаның, Ыспыханың, Тәхраның керем-кераматлы пирлерине тагзым кылып, хайыр патасыны алыпды, ягты җахандан гайданларының мүбәрек губурыны дүйнәп, сежде эдипди. Пыгамбер мугҗызасыны гөркезип билйән улуг уламаларың сөхбетини диңләпди.

Улуг пирлер, кераматлы арыфлар -- Алланың азызлары, оларың өлүси-дириси ёк, чын ыхлас билен йыкылсаң, делалатыны дегрип, хаҗатыңы битирйәр.

Улуг пирлериң, гудратлы арыфларың дили, миллети ёк, хайсы дилде дердиңи беян эйлесең, дилиңе, миллетиңе, дини ынанҗыңа гарамаздан, дердиңе дова эйлейәр.

Улуг арыфларың алысы-якыны, эйямы-заманы ёк, йүрегиң билен сыгынсаң алысдадыгыңа гарамаздан, башга эйямда дүнйәден өтендигине гарамаздан делалат эйлейәр.

Магтымгулы арыфларың ёлуның гыл сыратдан-да инче, чылшырымлы, хупбатлы, азаплы-гүзаплы, җебри-җепалы ёлдугына, оңа өмрүңи багш эйлемелидигине дүшүнйәрди. Магтымгулы хөкман гудратлы пире йыкылып, мүрид болуп бу ялан дүнйәде Хакыката, Хака барян ёла дүшер! Магтымгулы үчин башга ёл ёк!

Бейик максат Магтымгулының рухуны ганатландырып, гөвнүни телвас урдурярды. Ол эййәм он бир-он ики яшларындан башлап түрки, парс, арап дилинде болан бейик арыфларың диванының әхлисини диен ялы окапды, кәбирлерини гайталап-гайталап окапды, дүшүнмедик ерини дәдесинден сорап дүшүнипди. Магтымгулы хөкман бейик арыф болар, ол гелҗекден шугла сачян

максадына тарап айгытлы ёла дүшүпди, ол улалмага гыссанярды, түкениксиз гүнлериң, айларың, йылларың ичинден ылгап гечип, бейик пирлиге чалтдан чалт етмек ислейәрди.

Эмма айлар айланып, йылларам гечип дур. Хер йыл сугуна бир шах чыкарып, дарагтың гөвдесине бир халка айласа, адам оглуның аклыны гоялдып, гөзетимини чуңалдып, дүнйәгарайшыны, пикирлерини хем үйтгедип баряр ахыры. Эмма Магтымгулы улуг арыф болмагы халысалла гөвнүне дүвүпди.

Магтымгулы арыфлыгың ышкына дүшүп асмандан-земинден, җүмле-җахандан, түкениксиз әлемлерден еке-тәк Хакыкаты -- Хакы -- Худайы агтарып, улуг арыфлара өйкүнип гошгы язды. Ол шол махал он бәш яшапды. Шол гүнем Гала багшының оглы Гара багшы онуң янына гелди. Икиси мекдепде биле сапакдаш болупды, достды. Гара багшы хем гошгы языпдыр, ол гошгусыны Магтымгула окап берди. Магтымгулам гошгысыны Гара багша окап берди. Гара багша гошгы гаты яран болмалы, ол ики ёла гошгыны лабызлы окап гөрди. Оны гөчүрип алды. Магтымгулы:

- Ол саңа нәмә герек? - дийди.

Гара багшы гөзлерини хөвлендирип:

- Магтымгулы эшитмейәмиң, бу гошгың дуршуна оваз болуп, чешме-чай ялы акып гелйәр ахыры. Бу гошгы овадан гыз ялы салланып-сейкин басып гелйәр ахыры ! диңле! диңле!- дийди.

- Эй, эй, ол арыф гошгусы ахыры!…Ол Худай хакындакы гошгы ахыры…

Гара багшы гошгының овазының ышкына дүшүп борлы, дүнйәни унудып, гөзлерини сүзүп айдыма хиңленип башлады.

Сен-сен арайшы җахан, хем җан Сенден бихабар,
Сен җахана долуг Сен, җахан Сенден бихабар.

Гара багшы хесерли хиңленип, Магтымгулы билен хошлашманам унудып, шыгрың дүнйәсине гирип, айдыма өврүлип гитди… Магтымгулы гошгының овазыны агтарып яңадан окады.

Эндише дерясында сүрдүм сепинесини,
Йүз тарапа йүз бердим, сейран Сенден бихабар…

Гер дийселер күфр олар, әшя Сенден хаалыдыр,
Мензил Сенден мустаграк, мекан Сенден бихабар.

Земин-асман, гарбу-шарк бир түйүнде гердандыр,
Заманага Сен гердан, заман Сенден бихабар.

Истәп сени деңизлер, яйканышып шовкунда,
Сен олар ичре мәлим, умман Сенден бихабар.

Асман дийрлер земинде, земин дийрлер асманда,
Бир-бирине гүманда, гүман Сенден бихабар.

Магтымгулы, гөр инди, ашналара не ишдир,
Ёк, имиш бу әшяда, хеман Сенден бихабар!

Магтымгулы огланлыгындан җүмле-җаханың гөзеллигиниң бендиваныды. Ол яз айлары язлага гөчүленинде гөзетимсиз яйлаларда яшыл гыртычларың гөзүниң өңүнде пасырдап өсүшине өлемен ашыкды. Ягышлы-ягмырлы Новруз гелип, ота-чөпе өсмәге ругсат берленсоң зенанбеден овсунҗы байырларың алу-яшыл майсалары, гөзүң ягыны ийип барян дүрли гүллериң, гүләлеклериң мүшки-энверини күкедип, хесерлиҗе еле овсун атышы онуң серини сәмедип акыл-хушуны чашырярды. Демавенд, Сүнт, Хасар, Соңудагларының яңыҗа ярадылан ялы җүлгелеринде сейли-сейран эдип, башы чал думанлы геришлере чыканында онуң оглан калбы лерзан алып, сарч-сарч дуйгулары оны елдиргедип барярды. Пөрңүлдешип акып ятан чешме-чайлары сынланында онуң зехини туташып, ылхамы түвелейлейәрди. Түм гараңкы гиҗелер депесинде гөвхер дамҗасы ялы балкылдашып, гөз гырпышып, пышырдашып дуран йылдызлары сынланында, асман билен земин арасына сыгман әпет умманың чайканып ятышыны гөренинде, калбындакы мөвч урян вагшыяна хейҗандан оны диңе сөз халас эдип билйәрди. Гурсага сыгмаян агының бокурдага хем гөзлере хүҗүм эдиши ялы, гөзеллик онуң зыбанына хүҗүм эдип дагларың гойнундан чешмелериң атылып чыкышы ялы, онуң калбындан чырпынышып шыгырлар чыкярды.

Ол дәдеси Гарры молланың, Сагдының, Новайының, Ныламының, Румының, Җамының, Хафызың гошгуларыны оканында сөзүң гудратына хайран галярды. Хезрети Аристархың, Сократусың, Эфлатунының, Ахикар халыпаның, гадымы юнан хем Рум шахырларының эсерлерини оканында бу паны дүнйәде сөзүң Бакыдыгына, реал дүнйәде сөзүң Кераматлыдыгына акыл етирйәрди. Гөр-ха, мүң йыл, ики мүң йыл мундан озал дөредилен гошгулар, пәхим-парасатлар хамана яс-яңы дөредилен ялы…

Онуң Алы хезретлери Сөз!

Гудраты гүйчли Аллатагала бир сөз билен түкениксиз әлемлери, асманы-земини, Айы-Гүни, җүмле-җаханы ярадып, гудратлы, кераматлы сөзем Адам оглуна багышлапдыр! Кыямат ахыр боланында Бирибар би акылдан дашгары әлеминде екеҗе сөз билен кыямат гопдурмалы!

Магтымгулы гиҗе-гүндиз ойланяр, пикир кыляр, сериниң ичини агдар-дүңдер эдйәр, нетиҗе чыкаряр: дүнйәниң бейик-бейик дагларам, дәли-дәли умманларам, тереӊ-тереӊ деряларам, чөллери-сәхраларам, горган-горган шәхерлерем бакы дәл. Герданларам, хеңңамларам, эйямларам бакы дәл! Җүмле-җаханда диңе сөз бакы! Адамың акыл-пайхасындан, Алланың багш эден зехининден чырпынып чыкян сетир, бейт, гошгы, пәхим-пайхас бакы! Ләхеӊ-ләхеӊ акылдарлар, бейик шахырлар сетире гирип, пәхиме гирип, гошга гирип Бакылыга өврүлип галыпдыр!

Асманда Аллатагала бакы! Земинде онуң алы хезретлери Сөз бакы!

Алланың ярадан паны, өтегчи дүнйәсинде сөз бакы!

Аллатагала башы өлүмли адам оглуна сөзе гирип, Бакы галмага ыш гоюпдыр!

Эйямлар, хеңңамлар, заманлар сөзүң гудраты билен хекаята гирип, Бакылыга өврүлйәр. Улуг арыфлар, бейик акылдарлар, Хакдан ичен шахырлар акыл-пайхасыны, пәхим-парасадыны, гөчгүнли дуйгуларыны, хейҗанлы шыгырларыны китаба җемләп, Бакылыга өврүлйәрлер!

Бир сөз билен адам оглуны агладып-гүлдирип, дирилдип-өлдүрип боляр!

Дүнйәде Сөз бакы, накыла өврүлен Акыл бакы, аҗайып гошгы бакы!

Эмма барыбир Магтымгулы гошгы язмаз! Ол улуг арыф болмалы! Йөне улуг арыфларам гошгы язяр ахыры, хатда шалар-солтанларам гошгы язяр ахыры! Хезрети пыгамберимиз Мухаммет алейхессалам шахырлара, шыгра кән бир питива этмедик-де болса, оңа индерилен гурбаны болдугым Кураны-Керимиң аглаба ери гошгы билен язылыпдыр ахыры! Кераматлы аятларам, гудратлы догаларам гошгы билен беян эдилипдир ахыры! Магтымгулы «Инҗилиң» тәзесинем, көнесинем, бейлеки асмандан инен китапларам өвран-өвран окапды, олар хем гошгы билен, гошга гайра дур дийдирйән кысса билен язылыпдыр ахыры!

Аршы-агладан иберилен китаплар гошгы билен язылан болса, Аллатагала хем шахыр болаймасын?... Аллатагала шахырмы,

шахыр дәлми, белли дәл, эмма онуң яшыл яйлалы сәхрасы-чөли, дегреси ала гарлы даглары, овсунҗы деңизлери, гиҗелери парлак йылдызлы асманы, учмахдан акып гелйән чайлары-чешмелери, тутуш җүмле-җаханы шахырана акыл-пайхасдан, хесерли-хусурлы поэзиядан ыбарат! Җошгунлы айдымдан ыбарат!

Эмма барыбир Магтымгулы гошгы язмаз, шахыр болмаз!

Эмма ол шыгырдан, шахырлыкдан гачдыгыча зехини от алып, ылхамы түвелейләп, тутуш дүнйәси поэзия айланып, сөзлер, җүмлелер, сетирлер зыбанына хүҗүм эйләп, гошгулар часлы җалалар ялы чагбалап гелйәр!

Магтымгулының дәдеси онуң улуг арыф болмагыны ислесе, кәбеси Аразгүл эҗе, агасы Кыныш бег, Селим Магтымгулы, еңңелери Магтымгулының ата чыкып бег, хан, сердар болмагыны ислейәр. Селим Магтымгулы арам-арам Абдылланы, Мухамметсапаны, Магтымгулыны, Гайрыгулыны, Сейиди өз огуллары Арсланы, Аждары, Җанмәммеди, Җанэсен… дагыны дашына үйшүрип «Көпей огуллары, сизден-де бир бег болармы, сизиң әхлиңизиң пикириңиз Недиргулы хана бег болуп, гуллук этмек! Хей сизиң бирден бириңизде хан болуп, сердар болуп, ша болуп, солтан болуп халкыңызы, юрдуңызы дүлдүретмек максадыңыз болмазмы?!» дийип чыны билен кәйинйәрди.

Магтымгулының аклы гоялдыгыча арыфлык, шахырлык мөвҗи көшешип, ата чыкып сердар болмак арзувы алып гачярды. Ол нәме дийип дайысы Өвезгелди сердар ялы сердар болмалы дәлмиш?! Керемли Аллатагала Магтымгула шалара-солтанлара мынасып акыл-пайхасы, кадды-каматы, гуҗур-гайраты, адалатлы йүреги нәме дийип берендир эйсе?!

Айлар айланып, йыллар гечдигиче Магтымгулының калбында ата чыкып, адалат гылыҗыны сырмак хөвеси мөвч урярды. Кесевиңи дүртсең гөгердип дуран сахы-сахаватлы, рысгал-берекетли боз топрагың үстүнде улус-иллер нәме дийип ач-галлач, гарып-кашшак яшамалы?! Ярадның учмахдан зыяда абадан, овадан дүнйәсинде түкениксиз уруш-говга киме герек?! Бейик Бирибарың багтыяр яшаң дийип ярадан аҗайып җаханында бир атадан, бир энеден яйран Адам огуллары нәме дийип бирек-бирек билен душман болуп яшамалы?! Эйсе адам огуллары бирек-бирек билен доган болуп, дост болуп багтыяр яшамага мынасып дәлми?!...

Эйсе йүз йигрими дөрт мүң пыгамбере-мурсала, мүңлерче-мүңлерче ягшызадалара, алым-арыфлара, улуг уламалара

дүзетдирмедик дүнйәни акыл-пайхас билен, адалат гылыҗы билен дүзедип болмазмы?

Ылахы акыл-пайхас, адалат гылыҗы Адам атаның огулларыны бир сачагың, бир оҗагың башына җемләп, багтыяр эдип билмезми?!

Магтымгулының чагалыгы Сефеви шалыгының даргап, улуг Эйраның дәли умман ялы чайканып, баш-башдаклыгың хөкүм сүрйән заманында гечди. Баш-башдаклыгың соңсуз - уруш давасындан ядан халк абаданлыгы, бүтевилиги, беркарарлыгы күйсейәрди.

1775-нҗи йылың гышының ортакы айында Тахмаспгулы ханың чапарлары, чакылыкчылары, йөрите векиллери Эйраның әхли велаятына айланып, ерли хан-беглери, сердарлары, атлы кетхуда-аксакаллары, уламалары, пирлери Муган чөлүнде болҗак улы гурултая чагырып башладылар. Атла ай ярымлык, ики айлык улы Эйрандан йигрими-отуз мүң векил чагырылыпды.

Гышың ахыркы айы башлан бадына Түркменсәхраданам элли атлы Муган чөлүне уграды. Улы Эйраның гурултайының юрдуң демиргазыгында болуп гечмесиниңем өз себәби барды. Баш-башдаклыкдан, хаосдан яңы чыкан Эйрана Рум османлыларындан хем демиргазык тарапдакы гәвүрлерден гайры ховп салып билҗек гүйч ёкды. Ынха, Тахмаспгулы хан шолара гөз эдип бу гурултайы гечирйәрди.

Мегер, энтек Эйранам бейле улы, бейле тутумлы, бейле дабаралы халк гурултайыны гөрен дәлдир. Бу гурултай - хакыкатдан-да тамам Эйраның гурулыш тойына айланды. Муган чөлүне гелен векиллер яшар ялы гамышдан-гаҗардан ичи-дашы сувалып ясалан җайларың саны йигрими-отуз мүңе барабарды. Ал-яшыл, ак, гара, гоңур чадырларың-да саны-саҗагы ёкды. Җайлар көче-көче, сыргын-сыргын болуп, хер велаятың дүшлемели, ерлешмели ерлери айратынды. Теблеханалар, кервенсарайлар, базарлар, йүзлерче хаммамлар гурлупды. Йүзлерче ерде газан атарылып, гелен векиллере хеззет эдилйәрди. Юрдуң дүрли күнҗегинден гелен векиллер тутумың чакдан аша улудыгына буйсанып гурултайдан улы тама эдйәрдилер.

Муган чөлүне үйшен адамлара шол ердәки гошунам гошсаң гурултая йүз мүң адам җемленипдир. Муган чөли вагтлайын гурлан улы шәхере меңзейәрди. Хер гүн муэззинлер азан айдып вагтлайын ясалан йүзлерче мечҗитлерде, ачык мейданларда намаз окалярды.

Сефеви шалыгыны яңадан дикелдип, юрды басыбалыҗылардан, баш-башдаклыкдан халас эден Тахмаспгулы ханың гурдуран бу шәхерини гөрүп, оңа юрдуң хакыкы халасгәри, дөвлетиң ховандары, халкың хоссары хөкмүнде гараярдылар. Хакыкатдан-да, юрды османлы, овган басыбалҗыларындан халас эден-де дагыныклыгың өңүни алып, улы Эйран дөвлетиниң бүтевилигни горанда Недиргулы ханды. Гурултайың векиллери - улы хәкимлер, ханлар, беглер, уламалар бир агыздан Недиргулы ханы тамам Эйраның шасы эдип сайлады. Догры, ики-еке сефеви ханеданларынданам оны-муны ша сайламак ислән болупды, эмма тамам Эйран тәзеленмек ислейәрди. Шейлеликде, 1736-нжы йылың Новрузының илкинҗи гүнүнде юрдуң бейик хәкимлериниң, ханларының, уламаларының макулламагында Недиргулы хан Эйраның патышасы сайланылды. Сефевилериң депесинден учан дөвлет гушы Недиргулы ханың депесине гонды.

Шейлеликде, шол гиҗе Эйраның әхли еринден гелен уламалар җем болуп, Недиргулы шаның хорматына, улуг Эйраның хорматына хутба окадылар. Новрузың үч гүнүнде велаят хан-хәкимлеринден башлап, этрап хан-беглерине ченли Недиргулы хана касам этдилер…

Дүйнки ёначының оглы, гарамаяк йигит Недиргулы дүнйәниң иң бир улы дөвлетиниң патышасы болды. Ша тагтына чыкан Недиргулы ша-да гысганмады. Ол гадымы шаларың-солтанларың эдәхедини йөредип бейик хәкимлере, улы ханлара, сердарлара, беглере зер-зербап шалык серпайыны япып, дүрли дережелери сахылык билен пайлады. Улы арыфлара, уламалара, мешхур шахырлара, ил кетхудаларына тархан хат билен йыллык непага белледи. Тархан хат берип, непага беллененлериң арасында Дөвлетмәммет Азады хем барды.

Байдак-байдага, санҗак-санҗага каклышян Муган чөлүнде Новруз айы той-дабара билен Эйран тәзе бир эйяма гадам басды…

Гиңҗай бир Алланың назар салып, ялкан ериди. Уллакан обаның дегре-дашындакы байырларың йүзлеринде, кәллерде, сайларда, алаларда, боз дүзлерде дүме экилен гүйзлик ак экин Хыдыр гөрен ялыды. Дүме экилен арпа болса эййәм халта-халта эдилип, теблеханаларың дулуна басылыпды. Хаҗыговшаның ерден йөрәни байырларың арасындады. Ак экин орлуп, харман дөвүлйәрди. Ёначыларың небересиниң харманларына Кыныш бег эсеван эдйәрди. Ханха, ики харман дөвлүп дур. Хер харманда янашдырылып көкерилен ики гарры ябы билен яшаҗык ёначылар

дөвек дөвйәрди. Бириниң дашында Магтымгулы башына жир яглык айлап, харманың дашыны агач яба билен гаңтарярды, бейлекисиниң дашында Җанмәммет агач ябалы гүйменип йөрди. Хараманлары сынлап гөзлери докунан Кыныш бег чатманың көлегесинде отуршына оларың берекелласыны берйәрди. Гүн гүнорта болуп, җөвза-ыссы бейниңи гайнадып барярды. Җанмәммет:

- Хов, Кыныш дәде, сен нәме саманы пиде, бугдайы ун этдирҗек болямың? Гөр-ахыр, даг ялы харман ере сиңип баряр - дийди. -- Сейитҗан агшам ятанында хем чархыпелек ялы айланып, ятып билмейәр.

Кыныш бег Җанмәммедиң гаңтарып дуран харманының янына гелип, хер еринден бир гысым саманы алып сынлады:

- Дөвүбер, энтек дөвүбер.

- Әл-айт дымдай… Хей бир өвүсгин дагы өсәймели дәлми? - дийип, Җанмәммет еңине дерини чалып йылгырды. -- Кыныш дәде, Мирхайдар пириң гахарыны гетирәймесек, бу гүнде-эрте-де саманам атып билмейәң мен?

- Саманы сен атарсың, Җанмәмметхан, сыкылыклап, бай саман атарсың-а! - дийип, Кыныш бег йылгырды. - Дүйн агшам Гүн үмезе батды, ынха, несип болса гич өйләнлер, Магтымгулының харманыны атып башларсың!

Шол махал бир йигдекче атлы гелип салам берди:

- Магтымгулы, Дөвлет дәдем саңа бир гелип гитсин дийди…

- Ымамҗан, сен ялңышян дәлсиң-дә… Дөвлет дәдем иним Җанмәммет гелсин диен болаймасын? - дийип, Җанмәммет атла йылгырды. Атлы йигдекче йылгырыша йылгырыш билен җогап гайтарып илерлигине гитди. Магтымгулы үсти-башыны какышдырып, чатманың көлегесиндәки мешикден сув ичди. Кыныш бег:

- Магтымгулы, Гайрыгулының гөк эшегини мүнүп гидибер -- дийди. Җанмәммет хамана Кыныш ага бир айтмасыз зады айдан ялы чынаберимсиз гахарланып:

- Нәме? Нәме дийдиң? Магтымгулы инди эшек мүнмелимидир? Хей, Магтымгулы ялы герчек эшек мүнмелимидир? - дийип, өзүнден өзи зовзанаклап башлады…

- Нәме, эшек мүнмәге утаняңызмы? Гөк эшеги хезрети Иса пыгамбер хем мүнендир хан!

- Хезрети Иса эшек мүнени үчин хаҗа чүйләпдирлер. Эгер Иса пыгамбер ата мүнүп пыгамберлик эденинде дүнйәни дүлдүредерди…

- Эй, Аллам, бу пекгәңе ики бармак дилден гайры зат бермедиңми? - дийип, Кыныш ага башыны яйкады. Җанмәммет:

- Худайҗан, әхли пәхим-пайхасы Магтымгула, геплемәни болса маңа берипдир - дийип гүлди.

Магтымгулы ювунып-ардынып, иш гейимлерини чыкарып, сыпайы гейинип дәдесиниң җайына гирип, төрде перишде ялы болуп отуран гоҗа пире эдеп билен салам берди. Тогсан яшдан өтендигине гарамаздан гөвресине эрк эдйән гоҗа пир еринден туруп, Магтымгулыны гуҗаклап гөрүшди. Йүзүнден нур дөкүлип дуран яш йигдекчәни ичгин сынлап, түвелеме берди. Магтымгулы гоҗа пири бәш яшында гөрүпди. Гарры молла:

- Магтымгулы, Алланың арзылы мыхманыны танаярмың? - дийди. Магтымгулы:

- Хезрети пиримиз Җемалетдин Абу Рух Багдады… бизиң мыхманымыз - дийип, буйсанч билен айтды. Гарры молла гапдалында мүндерленип гойлан улы диванларың бирини элине алып, ортарасыны ачып Магтымгула гөркезди. Магтымгулы сахыпаның башындан бирки сөзлеми окап, соңра гөзлерини юмуп, шол ерде языланлары хамана ят тутуп гоян ялы айдып берди. Китап арапчады. Гарры молла бир салымдан диваның ызырагындан ене бир ерини ачып Магтымгула гөркезди. Магтымгулы китабың ол еринденем билйәнлерини айдып башлады. Хезрети пир хайранлар галып йигдекчәни сынлады:

- Аперин, түвелеме, оглум, түвелеме - дийди.

Гарры молла бейлеки диванларыңам гатларыны ачып, Магтымгула гөркезйәрди. Магтымгулы хамана ол китабы өзи язан ялы айдып берйәрди. Гоҗа пир йигдекчә буйсанч билен бакып отуршына гамланян ялыды. Җемалетдин Абу Рух пир өмрүнде хер хили үйтгешик зехинли кишилери гөрүпди, эмма он бәш яшында гоҗаның бүтин өмрүнде язан диванларыны хатым эдип билен оглана гаты гең галды. Гарры молла:

- Хезрети пиримиз, Магтымгулы сизиң әхли диванларыңызы өвран-өвран окады, ол сизиң ёлуңызың ашыгы… - дийди. -- Өңүмиздәки язда мен Магтымгулыны сизиң хузурыңыза экитмекчидим…

Гоҗа пир эдәхедине гөрә пессай сес билен:

- Магтымгулы, мундан йигрими йыл озал гарры атаң Багдада барып сен-мен ёк мениң иң говы, иң арзылы, иң умыдымы баглап йөрен мүридими -- Дөвлетмәммеди алып гайданында мениң бил оңургам сындырылан ялы, өсерим ёлнан ялы, гелҗегиме талаң салнан ялы элхенч хала дүшдүм. Гарры атаңыздан гаты гөрүпдим,

эмма инди гөрүп отурсам, ол гарры атаңдан дәл-де, керемли Аллатагаладан экен!... Сен мени чакданаша хош этдиң. Магтымгулы, мен саңа атаңың ташлап гайдан ёлуны довам этмегиңи, атаңың бармадык белентликлерине бармагыңы бейик Бирибардан дилейәрин! Бек белле, ёлларың айдыңы, ёлларың хакыкысы Хакың ёлудыр! - дийип, гожа пир яш оглана ак пата берди, хич хачан элинден гоймаян тесбисини Магтымгула совгат этди.

Олар гиҗәниң ярымына ченли гүрлешип отурдылар. Магтымгулам, Гарры молла-да мусулман дүнйәсиниң улы пириниң гитдигиче гама батяндыгына, гитдигиче гум-гусса өврүлип баряндыгына хайран галдылар… Гожа пири нәме гулгула салярка?...

Тогсан яшы арка атан гожа пир Җемалетдин Абу Рух Багдадының аслы Мазендаранданды. Ол өлмезден озал догдук меканына айланып, ата-бабасының мазарына зыярат этмәге барярды. Гожа пир аякдан галыпды, шонуң үчинем ол узак ёла гарры ябылы, идегчили чыкыпды. Эртеси гушлуклар Гарры молла, Магтымгулы, обаның аксакал-кетхудалары хезрети пири ёла уградтдылар. Гарры молла болса ябының иришмесини идегчә бермән, пириниң җылавдары болуп бирки мензил ёла узатды…

Ёначылар нebереси Гарры молланың гапысына үйшүпди. Дөвек дөвлүп, харман атылян гүнлер боланы үчин дөвекчилере говы нахар биширилйәрди, үйшүп, җем болуп ишлейән ёначылар җем болубам нахар иййәрдилер. Аразгүл эҗе уллакан газанда палав биширйәрди. Зүбейда билен Селим Магтымгулының гызы Нәзикҗемал эллери күйзели төверек-дашы сувлап йөрди. Көрпе ёначылар болса дервезәниң агзында ашык ойнаярдылар.

Гожа пири алыс ёла уградып гелен Гарры молланы гөрен чагалар ойнуны гоюп, гөзлерини хөвлендирип хайран галдылар. Дәдесине гөзи дүшен Зүбейда «вай!» дийип гыгыранынам дуйман галды. Сыпада месавы гүррүң эдип отуран Нурҗахан энәниң, Аразгүл эҗәниң, Нурҗемалың, Огулшекериң зәхреси ярылан ялы болды. Агасыны гөрен Кыныш бегиң депесиниден гайнаг сув гуйлана дөнди.

Ирден гожа пири узатмага гиден тер гара сакгаллы Дөвлетмәммет ага агшамлык чув ак сакаллы гайдып гелди.

Нурҗахан энәниң гөзлерине яш чайылды, Аразгүл эҗе саг элини агзына етирип:

- Дөвлетмәммет, саңа нәм болды? - дийип, агламышлап башлады. Гарры молла болса хош хал йылгырып, олара хайран галып:

- Ери, маңа нәме боланмыш? - дийип сорады…

- Оглум, сениң сачың-сакгалың дуз ялы җув-акла! - Нурҗахан эне аңк болды.

Гарры молла гөз яшлары яңагындан сырыгып башлан эҗесине середип, саг аясы билен сакгалыны гөтерип сынлады, соңам чынаберимсиз гүлүп:

- Эҗем, кәбәм эҗем! Мениң хезрети пирим гелди ахыры! Ол маңа ак пата берди ахыры! - дийди. Соңам -- Кырк дөрт яшымда инди сач-сакгалым хем агармасынмы?

Аяллар, Кыныш бег, Селим Магтымгулы еке гүнүң ичинде сачы-сакгалы агаран Гарры молланы довамлы сынлап пикире батдылар: ничиксиси ховп, нәхили хадыса, ненеңси бела еке гүнде дүнйә ялы гиң Гарры молланың гара сачыны-сакгалыны агардып билер?

Башындан мүңде бир күлпети гечирен дүнйә ялы дана, деңиз ялы гиң Гарры молланың тер гара сачыны-сакгалыны екеҗе гүнде дуз ялы агардан дүшнүксиз, сырлы, нәгехан апат бела ёначыларың калбына апы-тупан болуп, харасат болуп гирди…

Эй, Аллаҗанларым, дүнйә оларың депесинден нәхили бедибагтлык индерҗеккә!?